

Ο

Μηνιαία επιθεώρηση
τεύχος 102, Δεκέμβριος 1989
δρχ. 300

ΠΟΛΙΤΗΣ

Μιά νέα εποχή αρχίζει

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΕΜΠΤΗ 7 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1989
τεύχ. 102, Δεκ. 1989
Κέκροπος 2, 105 58, ΑΘΗΝΑ
τηλ. 3239645, 3228791
τιμή τεύχ. δρχ. 300

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δηΐσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, Ελένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Έκδότης, Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Άθήνα 105 58, τηλ. 32.28.791.

Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας.
Έκτύπωση-Βιβλιοδεσία, «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16 Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550 και 36.23.877.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ , Μιά νέα εποχή αρχίζει	8
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Τό χθές του ΠΑΣΟΚ, τό αύριο του Συνασπισμού ...	11
Γιώργου Μαργαρίτη, Προς τό 1992 τών άνισοτήτων	14
Γιώργου Μαργαρίτη, Mega Chanel, Μέγα λούκι	15
Άγγελου Έλεφάντη, Τό πολιτικό τοπίο τής «Οίκουμηνικής»	16
Δημήτρη Κυρτάτα, Οί άντιφάσεις του πολιτικού μας συστήματος	22
Βασίλη Ζουναλή , Οίκολόγοι- Έναλλακτικοί, «Μιά νέα πολιτική γεννιέται»	25
Γιώργου Μαργαρίτη, Έπιταγές χωρίς άντίκρουσμα	29
Άγγελου Έλεφάντη, Ό μουσουλμάνος κι έμεις	32
Στιγμαΐα και αυτόφωρα	34
Σταύρου Λιβαδά, Γιάλτα γιόκ, Μάλτα ναι;	36
Άνδρέα Πανταζόπουλου, Πράγα: ή «άλλη άνοιξη»	37
Άνδρέα Πανταζόπουλου, Βουλγαρία: πτώση στά μαλακά	38
Άνδρέα Πανταζόπουλου, Γαλλία: Τό φουλάρι τής ένσωμάτωσης	39
Α.Κ. , Γερμανία: Όποθήκες γιά τό μέλλον	40
Ι.Υ., ΕΣΣΔ: Στο μακρινό Καζμπάς	41
Χρήστου Κορκόβελου , Γιά τίς σχέσεις Οίκολογίας και Άριστεράς	42
Βασίλη Ζουναλή, Περί άντιφάσεων	50
Άγγελου Έλεφάντη, Περί άναπτύξεως παραιναιτικός	51
Μελίνα Σεραφετινίδου , Προς μία οικονομική χαρτογράφηση τών ΜΜΕ	53
Σάββα Πατσαλίδη, Ό σύγχρονη θεατρική κριτική στην Έλλάδα	65

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.
έξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρωπη έτήσια 3.000 δρχ.
Άλλες χώρες, έτήσια 3.300, έξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Έτήσια 1.500, έξάμηνη 800

Ίδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, 105 58 Άθήνα τηλ. 32.28.791. Έκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

Μιά νέα εποχή αρχίζει

Μετά την Ούγγαρία και την Πολωνία ήρθε η σειρά της Ανατολικής Γερμανίας της Βουλγαρίας και της Τσεχοσλοβακίας. Στη Ρουμανία οι νέοι βογιάροι του Τσαουσέσκου ακόμη κρατούν καλά, αν και η φυγή της Κομανέντσι μπορεί να χαρακτηριστεί προάγγελος εξέλιξεων. Την Αλβανία προς την λογαριάζει.

Κανείς δέν περίμενε την κατάρρευση των κομμουνιστικών κομμάτων και των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης ένα χρόνο πριν. Άλλαγές προς μία δημοκρατικότερη και πιο φιλελεύθερη κατεύθυνση ήταν αναμενόμενες μετά την επικράτηση του πνεύματος της περεστρόικα στη Σοβιετική Ένωση, όχι όμως αυτή η κατάρρευση, και μάλιστα με πρωταγωνιστές άτυπες αντιπολιτεύσεις, «αυτοσχέδιους» λαϊκούς ηγέτες και, κυρίως, τα εκατομμύρια των Ανατολικοευρωπαίων που ξεχύθηκαν στους δρόμους και τις πλατείες του Βερολίνου, της Λειψίας, της Βουδαπέστης, της Σόφιας, της Βαρσοβίας. Ο πολιτικός χάρτης της Ευρώπης αλλάζει με ταχύτατους ρυθμούς, η Γιάλτα μοιάζει ξεπερασμένη ιστορία, μία νέα Ευρώπη αναδύεται, τό μέλλον της ΕΟΚ βρίσκεται στο επίκεντρο αυτών των ανακατατάξεων, νέες στρατηγικές εκπονούνται, άγνωστο ακόμη πού θά ισορροπήσουν τά πράγματα. Σίγουρα, μετά τέσσερα πέντε χρόνια, ίσως και πολύ νωρίτερα, ό ευρωπαϊκός χώρος, απ' τά Ουράλια ως τόν Άτλαντικό, δέν θά 'ναι αυτός πού διαμορφώθηκε μέ τό τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου.

Κι ωστόσο μπορούμε, χωρίς αυτό νά 'ναι πρόωρο, νά βγάλουμε όρισμένα συμπεράσματα πού έφεραν στην έπιφάνεια αυτές οι θεαματικές άλλαγές μέσα στό 1989, λές και διακόσια χρόνια μετά τό 1789, ή ιστορία ήθελε νά σημαδέψει τή χρονιά μέ μιάν επαναστατική άλλαγή, μέ ένα νέο ξεκίνημα, σέ πείσμα όσων προαναγγέλλουν τό «τέλος της ιστορίας».

Η εξέγερση των λαών της Ανατολικής Ευρώπης είναι κατ' αρχήν και πάνω απ' όλα κίνησημα έθνικης άπελευθέρωσης. Όταν ό Κόκκινος Στρατός, τό 1944-45, σαρώνοντας τις χιτλερικές όρδες, έμπαινε στη Βαρσοβία, τή Βουδαπέστη, την Πράγα, τό Βουκουρέστι, τό Βελιγράδι, τή Βιέννη, ό κόσμος τόν ύποδεχόταν σαν έλευθερωτή. Και ήταν. Είχαν ύποφέρει άφάνταστα οι λαοί αυτοί, όπως και της υπόλοιπης Ευρώπης, είχαν ύποφέρει κι απ' τούς χιτλερικούς κι από τά προπολεμικά αντιδραστικά - φασιστικά καθεστώτα. Ο Κόκκινος Στρατός όχι μόνο έδιωχνε τούς Γερμανούς και συνέτριβε τούς ντόπιους αντιδραστικούς, αλλά, έρχόμενος απ' τή χώρα της επανάστασης και του σοσιαλισμού, ύποσχόταν την κοινωνία της έλευθερίας και της κοινωνικής άπελευθέρωσης. Άλλωστε, στίς χώρες της Κεντρικής Ευρώπης υπήρχαν προπολεμικά ισχυρά εργατικά - σοσιαλιστικά κινήματα, οι ιδέες του σοσιαλισμού δέν ήταν εισαγόμενες. Για τό λόγο αυτό, σέ μιá πρώτη φάση, οι νέες «Λαϊκές Δημοκρατίες» μπορεί μέν νά έγκαθιδρύθηκαν χάρη στον Κόκκινο Στρατό, ωστόσο, στην αρχή είχαν τή λαϊκή συναίνεση, όπως και τά αντίστοιχα κομμουνιστικά κόμματα πού κι αυτά είχαν δοκιμασθεί και στους κοινωνικούς άγώνες και στον αντιφασιστικό.

Ωστόσο, ήδη από τά μέσα της δεκαετίας του πενήντα, στίς Λαϊκές Δημοκρατίες ούτε ή κοινωνική κατάσταση έμοιαζε μ' αυτό πού ύποσχόταν ή σοσιαλιστική έπαγγελία ούτε έλευθερία υπήρξε. Μέ την άροδο του χρόνου ό σοβιετικός επικυρίαρχος βιωνόταν και άποκαλυπτόταν ως ξένη κατοχή, και τά Κ.Κ. μετατρέπονταν στη συνείδηση του κόσμου σέ όργανά της. Οι εξέγέρσεις του Βερολίνου τό 1953, της Ούγγαρίας τό 1956, της Πολωνίας την ίδια χρονιά, ή συνεχής αντίσταση των Πολωνών από τό 1968, ή άνοιξη της Πράγας, τό κίνημα της Άλληλεγγύης ύπογράμμισαν ότι τό πρόβλημα της Ανατολικής Ευρώπης ήταν ή σοβιετική κηδεμονία: πολιτική, στρατιωτική, οικονομική, πολιτιστική. Τό χνώτο του Μεγάλου Άδελφου θά ρημάξει τόν τόπο, οι σοβιετικές μεραρχίες του Συμφώνου της

Βαρσοβίας θά παγώσουν κάθε ιδέα αυτόνομης ύπαρξης, ό «σοσιαλιστικός» καταμερισμός έργασίας πού επέβαλλε ή ΚΟΜΕΚΟΝ, ή γραφειοκρατία, ό κρατισμός, ό άνορθολογισμός στην όργάνωση τής παραγωγής θά έξαντλήσουν οικονομικά τίς κοινωνίες αυτές, οί ντόπιες ήγετικές ομάδες, ταυτιζόμενες μέ τούς σοβιετικούς έπικυρίαρχους, στή συνείδηση του κόσμου, θά πάρουν τή θέση και του δοσίλογου και του καταπιεστή, οί έθνικοί πολιτισμοί θά αισθανθούν πιεστικά τό βάρος του σοβιετικού μοντέλου και του έκρωσσισμού.

Μόλις χαλάρωσε ή στρατιωτική και πολιτική έπιτήρηση τής ΕΣΣΔ πάνω στις χώρες τής Ανατολικής Ευρώπης, μόλις φάνηκε ότι τό τέλος του ψυχρού πολέμου σήμαινε ότι ή ΕΣΣΔ, έχοντας χάσει τον πόλεμο αυτό, δέν μπορούσε αλλά και δέν ήθελε πιά νά τίς κηδεμονεύει, τό καπάκι τινάχτηκε στον άέρα. Οί άποκάτω, δέν ήθελαν νά έλέγχονται από τούς από πάνω, τά κομμουνιστικά κόμματα δέν μπορούσαν πιά νά έλέγξουν τήν κατάσταση: ή μετεξελίχτηκαν στά βιαστικά, προσπαθώντας κάπως νά συντηρηθούν ή έκμηδενίστηκαν· τά σάρωσε τό κίνημα τής έθνικης άνεξαρτησίας.

Ετούτη ή θυελλώδης εΐσοδος των καταπιεσμένων, έθνικά και κοινωνικά, λαών τής Ανατολικής Ευρώπης στο προσκήνιο, αυτό τό πρωτοφανές κίνημα χειραφέτησης, δέν γίνεται στο όνομα του σοσιαλισμού. Άλλες ιδεολογίες τό συνέχουν και τό φέρνουν στον κόσμο: έθνικές ή και έθνικιστικές, θρησκευτικές, άστικοδημοκρατικές, σοσιαλδημοκρατικές. Όλα μοιάζουν σαν οί λαοί αυτοί νά θέλουν νά άκυρώσουν 50 χρόνων ιστορία, νά γυρίσουν εκεί πού έχασαν τον βηματισμό τους, πριν από τή Γιάλτα, πριν από τον πόλεμο, πριν από τό χιτλερισμό. Η έπιστροφή από τήν παγωμένη ιστορία είναι τό ξαναγύρισμα σέ εκείνη τήν ιστορία πού οί έξωτερικοί παράγοντες τήν είχαν σταματήσει βίαια. Οί άνθρωποι βγαίνουν από έναν έφιάλτη, προσπαθούν νά δέσουν τά σπασμένα νήματα τής μνήμης, θέλουν νά μιλήσουν τή δική τους γλώσσα, ν' άσκήσουν τά θρησκευτά τους, νά συμμετάσχουν στα πολιτικά του τόπου τους, θέλουν νά προκόψουν, ν' άνοιχτούν στον κόσμο, νά βρουν τούς μακρινούς συγγενείς, τούς ξεχασμένους φίλους, δώθε από τή γραμμή του "Ελβα σ' όλο τό μάκρος του Δούναβη, τό Πανεπιστήμιο του Καρόλου νά συνεχίσει τή σταματημένη κουβέντα μέ τή Σορβόννη και τή Λουβαίνη, οί άνθρωποι νά ξαναβρουν τή φωνή των πραγμάτων και των ανθρώπων.

Ό «ύπαρκτος σοσιαλισμός» ένταφίασε τά ιδανικά του σοσιαλισμού, καθώς χρεωκόπησε σέ όλα τά επίπεδα ως δύναμη πολιτική και πολιτισμικό σχέδιο. Ό δημοκρατικός και οικονομικός φιλελευθερισμός, ή έλευθερία τής άγοράς, ή σχετικοποίηση του κεντρικού σχεδιασμού, ή ανάδυση νέων (και παλαιών) μορφών άτομικής ιδιοκτησίας, ή ιδιωτική πρωτοβουλία, οί ξένες επενδύσεις είναι τά νέα όράματα. Καί συνάμα ή σαγήνη του άστικού μοντέλου, οί εκθαμβωτικές για τά μάτια των Ανατολικογερμανών βιτρίνες των καταστημάτων τής Δύσης ύπόσχονται ήμέρες ευμάρειας οικονομικής και κοινωνικής άνθοφορίας. Η άντίφαση κεφαλαίου έργασίας, προλεταριάτου άστικής τάξης, πού θεωρητικοποίησαν ό Μάρξ και τόσα άλλα μεγάλα τέκνα τής Κεντρικής Ευρώπης —ό Μπένζαμιν, ό Μπρέχτ, ό Λούκατς, ό Κόρς, οί Άντλερ, ό Μπάουερ, ή Λούξεμπουργκ, ό Μάρεκ, ό Φίσερ, κι οί πίο κοντινοί μας, οί βαλκάνιοι, ό Δημήτρωφ, ό Ντομπρουτσιάνο Γκέρεα, ό κατάλογος είναι μακρύς—, αυτή λοιπόν ή άντίθεση άστισμού / σοσιαλισμού, καθώς έλάχιστοι πιά τάσσονται από τή πλευρά του σοσιαλισμού, ούτε κι εκείνοι πού δέν έχουν νά χάσουν παρά τά δεσμά τους, είναι μιά ξεχασμένη ιστορία.

Γι' αυτό και τίποτε δέν είναι πίο μακριά από τήν κατάσταση πού διαμορφώνεται στή Ανατολική Ευρώπη από τήν πεποίθηση ότι τώρα δικαιώθηκε ή άνοιξη τής Πράγας, μιά πεποίθηση πού τρέφεται μέ έπιφανειακές αναλογίες. Η άνοιξη τής Πράγας έπεδίωκε ν' άποκαταστήσει τήν άπελευθερωτική δύναμη του σοσιαλισμού, κομμουνιστές τήν έμπνεύστηκαν και τήν ένέπνευσαν στον κόσμο πού τούς άκολούθησε μέ πρωτοφανή άφοσίωση. Άλλά όταν ό Ντομπσεκ τό 1968 φωτογραφήθηκε στή Μόσχα, άνάμεσα στον Σουσλόφ και τον

Μπρέζνιεφ, μ' εκείνο τό γεμάτο πίκρα κι έγκαρτέρηση χαμόγελο στά χείλη, όταν γύρισε στην Πράγα μέ τό πρόσωπο μωλωπισμένο, τό δράμα γιά τήν ανανέωση του σοσιαλισμού είχε πλέον χαθεί. 'Ο Ντοϋμπσεκ σήμερα γιά τούς Τσέχους δέν συμβολίζει τόν ανανεωτή του σοσιαλισμού, αλλά τόν μάρτυρα τής έθνικης υποδούλωσης, πού υπέφερε, προπηλακίστηκε, καταδικάστηκε σέ σιγή, όπως ο κάτω κόσμος, οί πολλοί.

Σ' Ανατολή και Δύση είναι ολάνοιχτες πιά οί πόρτες στην κυριαρχία του κεφαλαίου. 'Η έλευθερία στην Ανατολική Εύρώπη, ο πλουραλισμός, τά νέα Συντάγματα, ο έκδημοκρατισμός, είναι ταυτόχρονα έλευθερία στο κεφάλαιο νά επεκταθεί σέ νέες και διψασμένες αγορές. Τό γκρέμισμα του τείχους του Βερολίνου συμβόλισε τό γκρέμισμα των φραγμών προς τήν Ανατολή. Σ' Ανατολή και Δύση αυτό πού από χρόνια λάνθανε βγαίνει τώρα στο φώς. Δισεκατομμύρια τά δολάρια, τά γέν, τά φράγκα, τά μάρκα, οί λίρες, άκόμη και οί λιρέτες συρρέουν στην Ανατολική Εύρώπη, σ' αυτή τή νέα γή τής επαγγελίας μέ τό φθινό και πειθαρχημένο μεροκάματο, σ' αυτή τήν τεράστια αγορά πού μπορεί νά δώσει μιά νέα διέξοδο στο κεφάλαιο. 'Η ΕΟΚ των Δώδεκα προσπαθεί νά αποσπάσει τή μερίδα του λέοντος προβάλλοντας κατ' άρχήν τήν οικονομική ένσωμάτωση· ή εύρύτερη πολιτική έννοποίηση θά 'ρθει μετά όπως και ή επανέννοηση των δύο Γερμανιών.

Τό μέλλον τής Εύρώπης μοιάζει σαν τό «οίκομενικό, όμοιογενές κράτος» του Χέγκελ, τό κράτος τής παγκόσμιας επικράτησης του «δημοκρατικού καπιταλισμού», τό κράτος μιάς παγκόσμιας Κοινής Αγοράς σημάτων, εικόνων, κεφαλαίων, έμπορευμάτων, επιχειρηματιών, μάναντζερ και πολιτικών. Σέ τούτο τό νέο ιστορικό πεδίο θά βασιλεύει, βασιλεύει κιόλας, ή ήρεμη μετριοπάθεια τής συνδιαλλαγής, τής συναίνεσης, τής πρόνοιας, τής επικοινωνίας, του διαλόγου, του συμβιβασμού. "Ήδη, κι οί τελευταίοι προμαχώνες στη Δύση βιάζονται νά έναρμονισθούν μέ τή νέα τάξη πραγμάτων, ένταφιάζοντας τούς μανιχαϊστικούς μύθους και τά δράματα του παρελθόντος πού φαντάζουν πιά έφιαλτικά. Τί άνάγκη έχουμε κομμάτων και ιδεολογιών πού όνειροπολούν τό πιασμένο της ιστορίας, τήν επιστροφή σέ ένα παρελθόν πού δέν δημιούργησε τό μέλλον του;

Κι όμως στο Καραμπάχ οί Αρμένιοι έξεγείρονται, οί χώρες τής Βαλτικής δέν βολεύονται, οί άνθρακωρύχοι του Κουσμπαχ διαμαρτύρονται, οί Πολωνοί άρνούονται τά μέτρα λιτότητας του Μαζοβιέφσκι, εργάτες άπεργούν στη Μασσαλία, ο Μπάρο μιλάει γιά οικολογικό σοσιαλισμό στη Α. Γερμανία, οί ισλαμιστές σ' Ανατολή και Δύση άνεμίζουν τό φουλάρι του θρησκευτικού φανατισμού, οί ένθικιστές στη Γιουγκοσλαβία, τή Γαλλία, τήν Ίρλανδία, τήν Τουρκία, τή Βαλτική, παντού, άπανταχού, είναι έτοιμοι γιά νέους ιερούς πολέμους. Κι όμως σ' Ανατολή και Δύση σέ τούτη τήν ήρεμη έπιφάνεια πού ήρεμεί όλο και περισσότερο κάτω από τήν επίνευση του Γκορμπατσώφ, του Μπούς, του Μιτεράν, του Κόλ, τής Θάτσερ, δέν έπαφσαν νά υπάρχουν τά προβλήματα, οί αντιφάσεις, οί δυστυχίες.

Στην Ανατολική Εύρώπη υπάρχει ή εύφορία πώς μπαίνουν στο δρόμο των δικαιωμάτων του άνθρώπου, τής δημοκρατίας, πώς ξαναβρίσκουν τόν δικό τους πολιτισμό, κι αυτή ή εύφορία τους είναι και δική μας. Στη Δυτική Εύρώπη, μέ τήν περίσσεια δημοκρατικών θεσμών, έλευθεριών κι εκφράσεων, τά πράγματα δέν παύουν νά είναι σκούρα. Τώρα πού σχίστηκε τό παραπέτασμα πού χώριζε τούς εύρωπαϊκούς λαούς, αρχίζει μιά νέα έποχή. Κοινό τό εύρωπαϊκό σπίτι, κοινή ή μοίρα, κοινά τά προβλήματα αλλά κι οί άγώνες. Για πολλούς ή κατάρρευση του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» συμπαρασύρει και τίς ιδέες του σοσιαλισμού, του κομμουνισμού. Έξορκισμοί, κατάρες, καγχασμοί, μεταμέλειες, άνθεωρήσεις συνοδεύουν τήν επέλαση του σοσιαλ-φιλελευθερισμού. 'Όστόσο τό φάντασμα έξακολουθεί νά πλανιέται πάνω άπ' τήν Εύρώπη. Οί προλετάριοι Ανατολής και Δύσης, θά ξαναβρούν τό πνεύμα του γιά νά χτίσουν τό κοινό εύρωπαϊκό σπίτι;

Δια γυμνού σφάλλμας

Τό χθές του ΠΑΣΟΚ – τό αύριο του Συνασπισμού

Μάζεψε τά φτερά του ό Συνασπισμός τήν Κυριακή 5 Νοεμβρίου τό βράδυ, μόλις άρχισαν νά γίνονται γνωστά τά άποτελέσματα των εκλογών. Καί έστριψε εκατονογδόντα μοίρες: «είσαι νά ψηφίσουμε τήν άπλή άναλογική έδώ και τώρα;» έλεγε ό Άνδρουλάκης στον Λαλιώτη τό ίδιο βράδυ μπροστά στην όθόνη. Καί βέβαια τό ΠΑΣΟΚ δέν είχε αντίρρηση, μόνο πού δέν έβγαιναν τά νούμερα.

Γιά τό ΠΑΣΟΚ, τό 'χουμε γράψει και άλλο, ή άπλή άναλογική δέν είναι τερτίπι, ούτε μέσον για νά στριμώξει τον Συνασπισμό. Είναι στρατηγική έπιλογή. Δέν τήν άσπάζονται βέβαια όλοι μέσα στό ΠΑΣΟΚ τήν έπιλογή αυτή, τήν έχει όμως υίοθετήσει τό Ε.Γ., μέ πρωτομάστορα τον Κ. Λαλιώτη, και, τό σημαντικότερο, τήν έχει υίοθετήσει και ό Α. Παπανδρέου. Άπό κάποια μισόλογα του Κ. Λαλιώτη και άλλων έχει στό μεταξύ διαφανεί ότι ή στρατηγική αυτή άποβλέπει στη συνέχιση της έξουσίας του ΠΑΣΟΚ μέσω πολύπλευρων συμμαχιών. Καί βέβαια πρώτος (χρονικά τουλάχιστον) σύμμαχος είναι ό Συνασπισμός. Η συνεργασία του είναι αναγκαία, πρώτα - πρώτα για νά καθιερωθεί ή άπλή άναλογική, αφού τό ΠΑΣΟΚ μόνο πού δέν έχει, ούτε προβλέπεται νά έχει (άλλωστε αν είχε δέν θά τήν χρειαζόταν) τους άπαιτούμενους ψήφους στη Βουλή. Η συνεργασία του είναι κατά δεύτερο λόγο αναγκαία προκειμένου τό νέο εκλογικό σύστημα νά δώσει κάποια κυβέρνηση. Άπό κει και πέρα βέβαια τό ΠΑΣΟΚ βλέπει πío μακριά: Προσδοκά ότι ή μονιμοποίηση της άπλής άναλογικής και ό συνακόλουθος άποκλεισμός της Ν.Δ. από τήν έξουσία θά έχει έπιπτώσεις στό κόμμα αυτό· ότι ένα τμήμα της Ν.Δ. θά θελήσει, διασπώμενο από τον κορμό του Κ. Μητσοτάκη, νά αναζητήσει άλλο δρόμο προς τήν έξουσία, τό δρόμο της συνεργασίας μέ τό ΠΑΣΟΚ. Κατ' αυτόν τον τρόπο τό ΠΑΣΟΚ εξασφαλίζοντας ίσορροπημένες προοπτικές συνεργασιών τόσο προς τά δεξιά του όσο και προς τά άριστερά του θά άποτελεί «τόν κύριο κορμό» κάθε μελλοντικής κυβερνητικής πρότασης.

Η συνεργασία της Κ.Ε. του ΚΚΕ στη διάρκεια της τρίτης διερευνητικής έντολης (δύο μέρες πριν άρχίσει ή σύσκεψη των τριών άρχηγών μέ τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας) σήμανε τήν άποφασιστική στροφή του ΚΚΕ και τήν υίοθέτηση της (νέας) γραμμής Άνδρουλάκη: πρώτιστο θέμα ή άπλή άναλογική. Θα μπορούσε κανείς, υπό τό φως και των μετέπειτα εξέλιξεων (δηλαδή του σχηματισμού κυβέρνησης ένθικης ένότητας), νά υποθέσει ότι ή άπόφαση της Κ.Ε. δέν άντανακλούσε τίποτα περισσότερο από τήν πρόθεση του ΚΚΕ νά μήν υποκύψει πρώτο στον πόλεμο των έντυπώσεων μεταξύ ΠΑΣΟΚ — Συνασπισμού πάνω στο θέμα της άπλής άναλογικής. Στην πραγματικότητα ή άπόφαση σημαίνει πολύ περισσότερο: τό έγχειρημα της κατά μέτωπον έπιθεσης προς τό ΠΑΣΟΚ, τό έγχειρημα δηλαδή της κυβέρνησης Τζαννετάκη και των ποινικών διώξεων, άπέτυχε για τον Συνασπισμό. Άπό τή συνεδρίαση της Κ.Ε. του ΚΚΕ και μετά υίοθετείται ή ακριβώς αντίθετη έκδοχή (στό πλαίσιο της ίδιας πάντα επιδίωξης, νά καταλάβει δηλαδή ό Συνασπισμός τή θέση του «άριστερου ΠΑΣΟΚ»), ή έκδοχή της συνεργασίας. Αν ή έκδοχή αυτή δέν πραγματοποιήθηκε άμέσως, αυτό οφείλεται κατά πρώτο λόγο στο γεγονός ότι δέν έβγαιναν τά νούμερα, ώστε νά σχηματιστεί μία «κυβέρνηση άπλής άναλογικής». Οφείλεται όμως και στο γεγονός ότι μία τέτοια συνεργασία άπαιτούσε προηγουμένως τήν προετοιμασία του έδάφους.

Γιά τό ΠΑΣΟΚ ή οίκουμενική κυβέρνηση δέν ήταν τόσο αναγκαίο κακό, όσο τό περιέγραψαν τά μέλη της Κ.Ε. του. Άπεμπολήθηκε βέβαια προσωρινά (δηλαδή αναβλήθηκε) ή καθιέρωση της άπλής άναλογικής. Κερδήθηκε όμως αντ' αυτού ή «πολιτική» άθώωση του ΠΑΣΟΚ, ή επανένταξή του στην καθωσπρέπει πολιτική σκηνή, ή αναγόρευση του σε άξιόπιστο πολιτικό σύμμαχο προς πάσα κατεύθυνση. Αυτή ή «αναβάπτιση» του ΠΑΣΟΚ, τό πιστοποιητικό νομιμοφροσύνης πού του δόθηκε, του είναι άπα-

Δια γυμνού αφοσίωσός

ραϊτήτη ώστε να νομιμοποιούνται στο μέλλον οι πάντες να συνεργαστούν μαζί του. Τού είναι δηλαδή απαραίτητη ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει ή απλή αναλογική με τον τρόπο που την δραματίζεται το ΠΑΣΟΚ. Καί θά ήταν παράλειψη να μὴν προσθέσουμε ότι ο σχηματισμός της οίκουμνικῆς δέν νομιμοποιεῖ μόνον τό ΠΑΣΟΚ ἀλλά καί τόν Συνασπισμό. Ἡ Νέα Δημοκρατία ἀποδέχεται καί τό ἕνα καί τό ἄλλο κόμμα ὡς κυβερνητικούς ἐταίρους· στό μέλλον δέν θά μπορεῖ νά δραματοποιήσει ἰδιαίτερα μίαν ἐνδεχόμενη συνεργασία τῶν δύο αὐτῶν κομμάτων.

Παράλληλα τό ΠΑΣΟΚ προετοιμάζεται ἱκανοποιώντας, κατά κάποιο τρόπο, ὀρισμένους ἀπό τούς ὄρους πού ἔθετε ὁ Συνασπισμός. Εἶχαμε ἔτσι τή γνωστή δήλωση τοῦ Γ. Παπανδρέου ἐναντίον τοῦ αὐριανισμοῦ (γενικά ὁ Γ. Παπανδρέου ἐνεργεῖ κατά τρόπο ὥστε νά γίνεται ἀποδεκτός ἀπό ὄλους) καί τήν ὁμιλία τοῦ Α. Παπανδρέου στήν Κ.Ε. τοῦ ΠΑΣΟΚ, στήν ὁποία πῆρε κάποιες προσεκτικές ἀποστάσεις ἀπό τόν Ταῦρο. Εἶχαμε ἐπίσης προχθές τήν ἀπόφαση γιά τήν παραπομπή τοῦ κ. Κουτσόγιωργα στό πειθαρχικό. Γενικά τό ΠΑΣΟΚ προσπαθεῖ κάπως (εἶναι χαρακτηριστικές καί οἱ ὁμιλίες τῶν βουλευτῶν του στή συζήτηση ἐπὶ τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων στήν Βουλή) νά κάνει ἕνα «λίφτινγκ» στή φυσιογνωμία του, πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ «αὐριανοῦ ΠΑΣΟΚ».

Ὅχι βέβαια ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἶδους τό «αὐριανό ΠΑΣΟΚ» εἶναι ἐκεῖνο πού δραματίζεται ὁ Συνασπισμός (γιά τόν Συνασπισμό «αὐριανό ΠΑΣΟΚ» εἶναι κυρίως τό ΠΑΣΟΚ χωρὶς τόν Α. Παπανδρέου — τά ὑπόλοιπα βρίσκονται). Ὅμως, μέ ὅλα ὅσα γίνονται, τὰ ἐπιχειρήματα κατά τῆς συνεργασίας τοῦ Συνασπισμοῦ μέ τό ΠΑΣΟΚ ὅσο πᾶνε καί ἀμβλύνονται. Ταυτόχρονα, μέσα στό Συνασπισμό, ἐπιχειροῦν νά φτιάξουν τό προφίλ τους ὄλοι ὅσοι ἔχουν δεῖξει στό παρελθόν «μὴ συνεργάσιμοι» καί ἔχουν δημιουργήσει ἀντιπάθειες στήν πλευρά τοῦ ΠΑΣΟΚ. Μετά τόν Μίμη Ἀνδρουλάκη πού πρῶτος κήρυξε τή στροφή τῆς πολιτικῆς τοῦ Συνασπισμοῦ (ἡ περίπτωσή του ὁμως εἶναι ἰδιάζουσα ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ φωνή τῆς περυστοῦ ἡρθε προχθές ὁ Α. Λεντάκης, θερμός κατήγορος τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν περασμένη Βουλή καί πρῶην δήμαρχος Ὑμηττοῦ πάντα μέ τίς ψήφους τοῦ ΠΑΣΟΚ, νά ἀποκαλύψει ὅτι αὐτός διαφωνοῦσε μέ τήν παραπομπή τοῦ κ. Παπανδρέου στό Εἰδικό Δικαστήριο. Λίγες μέρες μετά, τό περασμένο Σάββατο, πρῶτη ἡ Ε.ΑΡ. (πού θεωρεῖται τό ἀντιπασοκικό τμήμα τοῦ Συνασπισμοῦ) ἀποφάσισε καί ἀνήγγειλε τό «ἄνοιγμα πρὸς τό ΠΑΣΟΚ». Βλέποντας πρὸς τά πού πηγαινουν τά πράγματα, ὄλοι ὅσοι εἶχαν ὑπέρμετρα λερώσει τή φωλιά τους στήν περίοδο τῆς κυβερνήσεως Τζαννετάκη, θά ἐπιδιώξουν τώρα μέ θεαματικές κινήσεις νά βρεθοῦν στό ἐπίκεντρο τῶν νέων ἐξελίξεων.

Γιά τό ΠΑΣΟΚ ἡ οίκουμνικὴ κυβέρνηση δέν ἦταν τόσο ἀναγκαῖο κακό, ὅσο τό περιέγραψαν τά μέλη τῆς Κ.Ε. του. Ἀπεμπολήθηκε βέβαια προσωρινά (δηλαδή ἀναβλήθηκε) ἡ καθιέρωση τῆς ἀπλῆς ἀναλογικῆς. Κερδήθηκε ὁμως ἀντ' αὐτοῦ ἡ «πολιτικὴ» ἀθώωση τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἡ ἐπανένταξή του στήν καθωσπρέπει πολιτικὴ σκηνή, ἡ ἀναγόρευση του σέ ἀξιοπῖστο πολιτικὸ σύμμαχο πρὸς πάσα κατεύθυνση. Αὐτὴ ἡ «ἀναβάπτιση» τοῦ ΠΑΣΟΚ, τό πιστοποιητικό νομιμοφροσύνης πού τοῦ δόθηκε, τοῦ εἶναι ἀπαραίτητη ὥστε νά νομιμοποιούνται στό μέλλον οἱ πάντες νά συνεργαστοῦν μαζί του. Τού εἶναι δηλαδή ἀπαραίτητη ὥστε νά μπορέσει νά λειτουργήσει ἡ ἀπλή ἀναλογικὴ με τόν τρόπο πού τήν δραματίζεται τό ΠΑΣΟΚ. Καί θά ἦταν παράλειψη νά μὴν προσθέσουμε ὅτι ὁ σχηματισμός τῆς οίκουμνικῆς δέν νομιμοποιεῖ μόνον τό ΠΑΣΟΚ ἀλλά καί τόν Συνασπισμό. Ἡ Νέα Δημοκρατία ἀποδέχεται καί τό ἕνα καί τό ἄλλο κόμμα ὡς κυβερνητικούς ἐταίρους· στό μέλλον δέν θά μπορεῖ νά δραματοποιήσει ἰδιαίτερα μίαν ἐνδεχόμενη συνεργασία τῶν δύο αὐτῶν κομμάτων.

Παράλληλα τό ΠΑΣΟΚ προετοιμάζεται ἱκανοποιώντας, κατά κάποιο τρόπο, ὀρισμένους ἀπό τούς ὄρους πού ἔθετε ὁ Συνασπισμός. Εἶχαμε ἔτσι τή γνωστή δήλωση τοῦ Γ. Παπανδρέου ἐναντίον τοῦ αὐριανισμοῦ (γενικά ὁ Γ. Παπανδρέου ἐνεργεῖ κατά τρόπο ὥστε νά γίνεται ἀποδεκτός ἀπό ὄλους) καί τήν ὁμιλία τοῦ Α. Παπανδρέου στήν Κ.Ε. τοῦ ΠΑΣΟΚ, στήν ὁποία πῆρε κάποιες προσεκτικές ἀποστάσεις ἀπό τόν Ταῦρο. Εἶχαμε ἐπίσης προχθές τήν ἀπόφαση γιά τήν παραπομπή τοῦ κ. Κουτσόγιωργα στό πειθαρχικό. Γενικά τό ΠΑΣΟΚ προσπαθεῖ κάπως (εἶναι χαρακτηριστικές καί οἱ ὁμιλίες τῶν βουλευτῶν του στή συζήτηση ἐπὶ τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων στήν Βουλή) νά

Δια γυμνού σφάλλου

κάνει ένα «λίφτινγκ» στη φυσιογνωμία του, προς την κατεύθυνση του «αύριανού ΠΑΣΟΚ».

Όχι βέβαια ότι αυτού του είδους τό «αύριανό ΠΑΣΟΚ» είναι εκείνο που δραματίζεται ο Συνασπισμός (για τόν Συνασπισμό «αύριανό ΠΑΣΟΚ» είναι κυρίως τό ΠΑΣΟΚ χωρίς τόν Α. Παπανδρέου — τά υπόλοιπα βρίσκονται). Όμως, μέ όλα όσα γίνονται, τά επιχειρήματα κατά της συνεργασίας του Συνασπισμού μέ τό ΠΑΣΟΚ όσο πάνε και αμβλύνονται. Ταυτόχρονα, μέσα στό Συνασπισμό, επιχειρούν νά φτιάξουν τό προφίλ τους όλοι όσοι έχουν δείξει στό παρελθόν «μή συνεργάσιμοι» και έχουν δημιουργήσει αντιπάθειες στην πλευρά του ΠΑΣΟΚ. Μετά τόν Μίμη Ανδρουλάκη που πρώτος κήρυξε τή στροφή της πολιτικής του Συνασπισμού (ή περίπτωση του όμως είναι ιδιαίτερη αφού ό άνθρωπος είναι ή φωνή της περεστρόϊκα) ήρθε προχτές ό Α. Λεντάκης, θερμός κατηγορος του ΠΑΣΟΚ στην περασμένη Βουλή και πρώην δήμαρχος Ύμηττου πάντα μέ τίς ψήφους του ΠΑΣΟΚ, νά αποκαλύψει ότι αυτός διαφωνούσε μέ τήν παραπομπή του κ. Παπανδρέου στό Είδικό Δικαστήριο. Λίγες μέρες μετά, τό περασμένο Σάββατο, πρώτη ή Ε.ΑΡ. (που θεωρείται τό αντιπασοκικό τμήμα του Συνασπισμού) αποφάσισε και ανήγγειλε τό «άνοιγμα προς τό ΠΑΣΟΚ». Βλέποντας προς τά που πηγαίνουν τά πράγματα, όλοι όσοι είχαν υπέρμετρα λερώσει τή φωλιά τους στην περίοδο της κυβέρνησης Τζαννετάκη, θά επιδιώξουν τώρα μέ θεαματικές κινήσεις νά βρεθούν στό επίκεντρο τών νέων εξελίξεων.

Λέγαμε προηγουμένως ότι όχι μόνο τό ΠΑΣΟΚ αλλά και ό Συνασπισμός είχαν ανάγκη τή χρονική ανάπαυλα της κυβέρνησης Ζολώτα. Ειδικότερα στόν Συνασπισμό τό τετράμηνο της κυβέρνησης Ζολώτα χρησιμεύει όχι μόνο νά νομιμοποιήσει τόν μελλοντικό του έταίρο, τό ΠΑΣΟΚ, όχι μόνο νά δώσει στά πολύ εκτεθειμένα στελέχη του τό χρόνο για φιλοπασοκικές δηλώσεις μετανοίας, αλλά κυρίως στην αλλαγή του πολιτικού προφίλ όλόκληρου του Συνασπισμού. Σχηματικά θά μπορούσαμε νά πούμε ότι καθώς τό ΠΑΣΟΚ σπρώχνεται δειά προς τό αύριο, τά όποια κενά του «χθεσινού ΠΑΣΟΚ» δημιουργούνται, σπεύδει τώρα νά τά καλύψει ό Συνασπισμός. Η ιδιότυπη συμμετοχή του Συνασπισμού στην κυβέρνηση Ζολώτα μέ τήν άσκηση συνδικαλισμού «άπό τά μέσα» και τήν έξαρση κούφιας φιλολαϊκότητας, αυτόν τόν σκοπό εξυπηρετεί. Βλέπουμε έτσι τόν Συνασπισμό, ενώ δέχεται νά συμμετέχει σε μία κυβέρνηση που εκ τών προτέρων είναι γνωστός ό χαρακτήρας της, νά διαφωνεί εκ τών υστέρων ως προς τό ύψος τών αυξήσεων τών τιμολογίων τών ΔΕΚΟ άπλως και μόνο για τό θεαθήναι. Γιατί αν ή διαφωνία του ήταν σοβαρή, τότε ό Συνασπισμός ήταν υποχρεωμένος νά μάς εξηγήσει: άφού δέν δέχεται τό ύψος της αύξησης τών τιμών τών ΔΕΚΟ (τά περί σταδιακής αύξησης, ανά τετράμηνα, κατά 5%, στό τέλος δίνουν μία μέση αύξηση 10% μέσα στό χρόνο, έναντι 15% τό λιγότερο που θέλει ή κυβέρνηση Ζολώτα νά αυξήσει τά τιμολόγια), τότε προφανώς προτείνει τή χρηματοδότηση τών έλλειμμάτων τους άπό τόν προϋπολογισμό. Δηλαδή άπό τήν άμεση και τήν έμμεση φορολογία. Άλλά όσον άφορά τήν έμμεση φορολογία (π.χ. αύξηση της τιμής της βενζίνης κ.λπ.) και εκεί ό Συνασπισμός δέν συμφωνεί. Μένει ή άμεση φορολογία, αλλά ούτε εκεί ό Συνασπισμός έχει κάποια πρόταση ουσιαστικής αναμόρφωσης, πέρα άπό τή φιλολαϊκή καραμέλα της ελάφρυνσης τών χαμηλομίσθων. Άπό τή μία μεριά ό Συνασπισμός έχει αποκηρύξει τή λογική ότι δέν θά διαχειρισθεί αυτός τήν κρίση του συστήματος, άπό τήν άλλη όμως δέν δέχεται και νά τήν διαχειρισθεί. Κάνει άπλως ότι τήν διαχειρίζεται προσπαθώντας νά έχει κάποια κομματικά όφέλη και κυρίως νά επαναφέρει τήν πολιτική τοπογραφία, ή όποία διαταράχθηκε μέ τήν κυβέρνηση Τζαννετάκη, στη «φυσική» της θέση: τό ΠΑΣΟΚ δεξιότερα, ό Συνασπισμός άριστέρτερα, δηλαδή φιλολαϊκότερα, δημοφιλέστερα. Σάν τό παλιό καλό ΠΑΣΟΚ. Ίδου ή περεστρόϊκα αλλά ελληνικά.

Βέβαια αυτή τήν προοπτική, τήν προοπτική της συνεργασίας μέ τό ΠΑΣΟΚ, δέν τήν έχει όμολογήσει επίσημα στόν έαυτό του ό Συνασπισμός. Πολλοί μέσα στόν Συνασπισμό εύχονται νά 'ρθουν έτσι τά πράγματα ώστε νά συνεργαστεί τό ΠΑΣΟΚ μέ τή Νέα Δημοκρατία και νά μείνουν, μόνοι αυτοί, στην αντιπολίτευση. Όμως δέν κάνουν και τίποτα για νά αποφύγουν τή συνεργασία. Η ζωή τά φέρνει έτσι τά πράγματα κι ό Συνασπισμός υποκύπτει στά χελεύσματά της. Μέχρι τόν Άπρίλιο τά πράγματα θά έχουν ώριμάσει.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Δια γυμνού σφάλλασο

Πρός τό 1992 τῶν ἀνισοτήτων

Στίς παρυφές τοῦ 1992 ὀλοένα καί συχνότερα ἀκούγονται διαπιστώσεις καί ἐκτιμήσεις σχετικῆ μέ τήν ἀποτυχία τῆς πορείας πρὸς τήν «ἐνοποίηση» τῶν ἐθνικῶν οἰκονομιῶν τῶν Δώδεκα. Ἀκόμα καί κράτη μέ θαυμαστές ἀρχικές προοπτικές, ὅπως ἡ Ἰρλανδία καί ἡ Πορτογαλία, γρήγορα λαχάνιασαν, ἐνῶ ἀπελπιστικές περιπτώσεις ὅπως ἡ ἐλληνική δέν συζητιοῦνται πλέον. Ἡ «ἐνοποίηση» θά ἐπέλθει — ἀν ἐπέλθει μέ τόν τρόπο πού τήν προσδοκοῦν οἱ σχεδιαστές της — σ' ἓνα χῶρο μέ ἔντονες ἀνισότητες στόν διαθέσιμο πλοῦτο, στό ἐπίπεδο ζωῆς, στήν εὐημερία. Ἀνισότητες πού μέ τό πλησίασμα τοῦ 1992 θά γίνουν πιο ἔντονες ἀντί ν' ἀμβλυνοῦν καθῶς οἱ προοπτικές ἀνάπτυξης τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς Κοινότητος δέν εἶναι ἴσες καί ὅμοιες. Οἱ οἰκονομικές γέφυρες πού ἡ Δυτική Γερμανία, γιά παράδειγμα, διατηρεῖ μέ τίς ἀνατολικές χώρες, τῆς ἐπιτρέπουν νά ἐκμεταλλεῖται στό ἔπακρο, τίς νέες δυνατότητες πού δημιουργοῦνται ἀπό τίς ἐκεῖ πολιτικές ἐξελίξεις. Ἀντίθετα, οὔτε ἡ Γαλλία, οὔτε ἡ Ἀγγλία μποροῦν νά προσδοκοῦν ἄμεσα ἀποτελέσματα ἀπό τίς ἐξελίξεις αὐτές.

Ἐκτός ὁμως ἀπό τήν ἔνταση τῶν ἀνισοτήτων ἀνάμεσα στά κράτη, ὑπάρχει καί τό πεδίο τῶν ἐσωτερικῶν, στό καθένα ἀπό αὐτά ἀντιφάσεων, πού μέ τή σειρά του ἐντείνει τό πρόβλημα. Ἡ προετοιμασία γιά τό 1992 συνοδεύτηκε ἀπό μιά ἔντονη προσπάθεια καπιταλιστικοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ» πού, ἐάν θά θέλαμε νά τόν περιγράψουμε συνοπτικά, θά λέγαμε ὅτι πρόκειται γιά μιά προσπάθεια ἐνίσχυσης τοῦ διαθέσιμου κεφαλαίου καί τῆς εὐεξίας του. Σέ ἓνα χῶρο πού ὁ ανταγωνισμός ἐπιβάλλει συνεχεῖς ἐπενδύσεις τεχνολογίας, ἐξαγορές, ἐπεκτάσεις, ἀναπροσαρμογές τῶν στόχων τῆς παραγωγῆς, ποιοτικές καί ποσοτικές, ἡ σχετική σημασία τοῦ κεφαλαίου μέσα στίς οἰκονομικές δραστηριότητες καί ἡ ἐπέκταση μέσα στήν κοινωνία μεγιστοποιεῖται. Μέ ἀπλά λόγια πρόκειται γιά χρυσοφόρες ἐποχές γιά ὄσους κατέχουν κάποια μορφή κεφαλαίου καί γιά δύσκολους καιρούς γιά ὄσους δέν ἔχουν παρά τήν ἐργασία καί τήν ἐπιδεξιότητά τους νά πωλήσουν.

Οἱ τάσεις αὐτές ἀρχισαν ἤδη νά ἀποτυπώνονται μέ διαύγεια στίς στατιστικές. Πρόσφατη μελέτη τῆς γαλλικῆς περίπτωσης ἐκδόθηκε ἀπό τό Κέντρο Μελετῶν Τιμῶν καί Εἰσοδημάτων (ERC)¹ τῆς χώρας αὐτῆς καί τά κύρια σημεῖα τῆς ἀπασχόλησαν τόν γαλλικό τύπο. Γίνεται λόγος ἐκεῖ γιά τήν μεγάλη καμπή τῶν μέσων τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, καμπή πού χαρακτηρίζεται ἀπό ἀνατροπή παλαιότερων τάσεων στήν ἰσορροπία ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τήν ἐργασία.

Ἡ κεντρική διαπίστωση στή μελέτη αὐτή εἶναι ὅτι ὀλοένα καί ταχύτερα ἐνισχύονται τά εἰσοδήματα πού προέρχονται ἀπό κινήτες ἢ ἀκίνητες ἀξίες σέ βάρος τῶν εἰσοδημάτων πού προέρχονται ἀπό τίς ἐπαγγελματικές δραστηριότητες καί τήν ἐργασία. Οἱ κεφαλαιοῦχοι ἐνισχύουν τό οἰκονομικό τους βάρος μέσα στήν κοινωνία παραμερίζοντας τοὺς μισθωτοὺς ἀλλά καί πολλές κατηγορίες ἐλευθέρων ἐπαγγελματιῶν. Ἡ διαπίστωση αὐτή-μπορεῖ νά ἀντλήσει παραδείγματα καί ἀπό τήν ἐλληνική πραγματικότητα ὅπου ἀνάλογες πιέσεις «ἐκσυγχρονισμοῦ» προκάλεσαν ἀνάλογα φαινόμενα. Ἄν καί οἱ στατιστικές στή χώρα μας εἶναι φτωχές ἀξίζει νά παρακολουθήσει κανεῖς τά εἰσοδήματα πού προέρχονται ἀπό τήν προστιθέμενη ἀξία στά ἀκίνητα. Ἡ ραγδαία ἀνοδος τῆς τιμῆς τους εἰδικά οἱ «παραγωγικές» ἀπό τήν πλευρά αὐτῆς περιοχές — βόρεια προάστεια Ἀθῆνας, παραθαλάσσιες περιοχές κ.λπ. — πολλαπλασιάζει ἀθόρυβα ἀλλά δυναμικά τό περιουσιακό ὑπόβαθρο τῶν ἤδη ἰδιοκτητῶν, χαράζοντας ἀβύσσους ἀνάμεσα σέ αὐτοὺς καί τοὺς «μὴ κατέχοντες». Ἡ σταθερή ἀνοδος καί ἡ ἐντυπωσιακή ἀπόδοση τῶν χρηματιστηριακῶν τίτλων ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας καί μετὰ στήν Γαλλία ἀλλά καί στήν Ἑλλάδα εἶναι μιά ἀκόμα ἐνδειξη στήν παραπάνω κατεύθυνση.

Οἱ ἐξελίξεις αὐτές ἔχουν ἄμεσες κοινωνικές ἐπιπτώσεις. Στό ζήτημα τῆς κατοικίας γιά παράδειγμα ὅπου ἡ διαρκῶς ἀναπροσαρμοζόμενη ἀξία της παρασέρνει μαζί της καί τό ἀπαιτούμενο ἐνοίκιο τό ὅποιο ἐκφραζόμενο ὡς ποσοστό τοῦ μισθοῦ (ὁ ὁποῖος ἀναπροσαρμόζεται ἀπείρως πιο ἀργά), τείνει πρὸς τό ἀπαγορευτικό ἀδιέξοδο. Στήν Γαλλία, ἡ τάση αὐτή ἀντιμετωπίζεται μέ μιά ἐνεργό παρέμβαση τοῦ κράτους στόν τομέα τῆς κατασκευῆς κατοικιῶν ἡ ὁποία ὁμως τείνει καί αὐτή πρὸς τό ἀδιέξοδο καθῶς τό κόστος κατασκευῆς τῆς κατοικίας αὐξάνει (γῆπεδα κ.λπ.). Γιά νά ἀντιμετωπιστεῖ ὅσο γίνεται αὐτή ἡ κατάσταση αὐξάνονται διαρκῶς τά ποσά πού καταβάλλουν οἱ ἐργαζόμενοι στοὺς Ὄργανισμούς Προνοίας καί Κοινωνικῆς Ἀσφάλειας, πράγμα πού μέ τή σειρά του μειώνει ἀκόμα περισσότερο τό διαθέσιμο εἰσοδήματά τους. Τό τελευταῖο αὐξήθηκε ἀνάμεσα στά 1982 καί στά 1988 κατά 8% μόνο, τῆ στιγμῆ πού ὁ ἐθνικός πλοῦτος αὐξήθηκε κατά 15%. Εἶναι σαφές τό πρὸς τά πού κατευθύνθηκε ἡ διαφορά. Στήν Ἑλλάδα, ὅπου τό «κοινωνικό κράτος» δέν ἔχει ἀνάλογες δυνατότητες ἢ ὅλη ὑπόθεση κρατιέται μέ τά δόντια μέ τοὺς γνωστούς νόμους περί ἐνοικίων ἐνῶ οἱ ἐντάσεις καί ἡ ὑποβάθμιση τῆς κατοικίας μεγάλων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ (νέα ζευγάρια, μισθωτοὶ κ.λπ.) διαγράφονται πλέον καθαρά. Ἐνοίκιο 60.000 γιά μιά ἀξιοπρεπή κατοικία εἶναι βλέπετε τό 60% ἐνός «ἀξιοπρεποῦς» μισθοῦ!

Υ.Γ. Θά ἦταν καλό νά ἀπασχολήσουν τά ἐρωτήματα αὐτά πολλοὺς σοφοὺς τῆς χώρας μας — ἀριστεροὺς σοφοὺς — πού παθιάζονται ἐσχάτως μέ τήν ἀντιμετώπιση τοῦ χάσματος πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ πλούσια κράτη καί φτωχά κράτη στήν Ε.Ο.Κ., ξεχνώντας αὐτό πού κύρια θά ἔπρεπε νά τοὺς ἐνδιαφέρει. Τήν ἄβυσσο ἀνάμεσα σέ κατέχοντες καί μὴ πού βαθαίνει στή χώρα μας καί ὄχι μόνο σ' αὐτή. Τήν ὑποβάθμιση μέ πιο ἀπλά λόγια τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας μέσα στήν οἰκονομική καί κοινωνική δομή καί τήν ἐξαθλίωση τῶν ὄσων δέν ἔχουν νά προσφέρουν παρά μόνο αὐτή. Σέ ὄφελος ἐλαχίστων ὡς σημειώσουμε.

Καλή Οἰκουμένη καὶ παιδιά!

1. *Les Français et leurs revenus: le tournant des années 80*, Paris 1989, Editions, La Découverte.

Δια γυμνού σφάλλμο

Στήν Γαλλία, παρατηρεί ή μελέτη, μερικές παρενέργειες τών τάσεων αυτών τρομάζουν. Για παράδειγμα ό πλούτος πού έλέγχουν άτομα ήλικίας 60 έτών και πάνω πολλαπλασιάζεται πολύ πύό γρήγορα από τόν αντίστοιχο τών νέων ανθρώπων πού συνήθως ξεκινούν μέ τήν έργασία τους και μόνο. Τό ίδιο συμβαίνει και ανάμεσα σέ άνδρες και γυναίκες καθώς οι κινητές και ακίνητες άξίες βρίσκονται κυρίως στήν κατοχή τών πρώτων. Αυτό του είδους οι οικονομικές ανακατατάξεις οξύνουν τίς διαφορές και σέ πολλές περιπτώσεις αυτό πού οι πολλοί αντιλαμβάνονται ως χάσμα γενεών ή κρίση τής οικογένειας, δέν είναι παρά προάγγελος τών ευρύτερων κοινωνικών άνατροπών. Στήν Έλλάδα, όπου τά πράγματα ποτέ δέν ήταν εύκολα για αυτά τά στρώματα του πληθυσμού, οι τάσεις αυτές μπορούν εύκολα νά οδηγήσουν σέ άξαθλίωση ή σέ συρρίκνωση δικαιωμάτων και κοινωνικής θέσης.

Στήν Γαλλία, προσδιορίζει ή μελέτη, ανάμεσα στά 1982 και στά 1988, ή άπόδοση τών κινητών άξιων (μετοχών, χρεογράφων, ασφαλιστικών όμολογων κ.λπ.) αύξήθηκε κατά 111% σέ σταθερές τιμές. Τό ίδιο χρονικό διάστημα και σέ σταθερές επίσης τιμές, οι μισθοί μειώθηκαν κατά 1,4%. Μία τυχόν εξέλιξη στήν ίδια πορεία (και τίποτα δέν φαίνεται ικανό νά τήν αντιστρέψει άμεσα) θά οδηγήσει σύντομα σέ έκρηκτικές άνισότητες και αντιθέσεις. Καθώς κάτι ανάλογο — άν και σέ διαφορετική κατά περίπτωση ένταση — συμβαίνει και ύπόλοιπες χώρες-μέλη τής Κοινότητας, στή χώρα μας επίσης, είναι τουλάχιστο έπιτρεπτό νά άναρρωτηθούμε για τό τί άκριβώς θά είναι αυτό τό 1992, τής μαγείας, τής προπαγάνδας, τών ιδεολογημάτων και τών άνοιχτών.

Γιώργος Μαργαρίτης

Mega Channel — μέγα λούκι

«**Ο**μιλείτε έλληνικά» είναι ό τίτλος μιās δημοφους και πραγματικά χρήσιμης έκπομπής στήν ET1 πού παρουσιάζει, έδώ και δύο χρόνια σχεδόν ή Λιάνα Κανέλλη. Κι ένώ, είναι έντονα διδακτική, άρα ανήκει σέ ένα έξ όρισμού βαρετό και πληκτικό είδος, κατάφεραν οι ύπεύθυνοι τής και ή παρουσιάστρια νά φτιάξουν μιιά έκπομπή ζωντανή, μέ μεγάλη άκροαματικότητα, ιδιαίτερα ανάμεσα στους νέους πού τήν παρακολουθούν σά νά ήταν ένα ευχάριστο και χρήσιμο φροντιστήριο γλώσσας. Η κα Κανέλλη κι ό έπιστημονικός σύμβουλος τής έκπομπής αυτής, ό καθηγητής γλωσσολογίας κ. Μπαμπινιώτης, δίνουν έδώ ένα πολύ συγκεκριμένο παράδειγμα του τί μπορεί νά είναι ένα τηλεοπτικό κανάλι όταν δέν θέλει νά είναι λούκι.

«**Η** κα Κανέλλη έδώ και μερικές μέρες έμφανίστηκε στό νεοσύστατο Mega Channel, τόν σταθμό του συνασπισμού εμπόρων του άθλήματος και μεγαλοεκδοτών, τόν πρώτο ιδιωτικό σταθμό στήν Έλλάδα ως πρώτη παρουσιάστρια, βασικό στέλεχος του νέου τηλεοπτικού σταθμού. Και ξεχασε όσα χρήσιμα και αναγκαία, έδώ και δύο χρόνια, προσπάθησε νά φτιάξει στήν κρατική τηλεόραση μέ τήν έκπομπή «όμιλείτε έλληνικά». Στήν ET1 κοντά στά άλλα, κατ' έπανάληψη είχε τονίσει πόσο καταστροφική για τή γλώσσα είναι ή χρησιμοποίηση τών ξενισμών, πόσο αναγκαία είναι ή προσπάθεια οι ξένες λέξεις νά ξελληνίζονται, νά έντάσσονται στό τυπικό τής ελληνικής γλώσσας, νά χρησιμοποιούνται ελληνικές λέξεις όπου είναι δυνατό. Και φαίνεται ότι είναι δυνατό τίς περισσότερες τών περιπτώσεων όταν δέν έπικρατεί ό σνομισμός, ή μίμηση, ή ήμιμάθεια, ή εύκολία. Τό μάθημα όμως ξεχάστηκε άμέσως: πεντακόσιες φορές τήν ήμερα οι έκφωνητές του νέου σταθμού θά μάς μιλήσουν από τό «μέγκα τσάνελ», για τό «μέγκα τσάνελ». Η γλώσσα τών νονών του νέου σταθμού στάθηκε άδύνατο νά πάει στό ελληνικότατο «Μεγάλο Κανάλι», «Μέγα κανάλι» ή ότι άλλο προτιμούσαν άν ή ιδιοτέλεια κι ό ψευτομοντερνισμός τους δέν καθοδηγούσαν τά βαφτίσια. Τό δικαιολόγησαν οι άνθρωποι. Ήταν οι έμπορικές αναγκαιότητες πού επέβαλαν τό ξένο όνομα. Στή διεθνή αγορά πρέπει νά μιλάς άγγλικά, και τό όνομά σου νά θυμίζει Λόντρα ή Σάν Φρατζίσκο. Άλλώς πώς θά πουλήσεις άν το όνομά σου είναι άπ' τό Κρικκούκι ή τά Φάρσαλα!! Άς πούμε ότι θά είχαν ένα κάποιο δίκιο άν ήταν νά πουλήσουν, παρόλο πού ή Σάνυο, ή Τογιότα, ή Σουμπαρού, ή Χόντα δέν σκέφτηκαν κάτι τέτοιο. Άλλά αυτοί του «Μέγκα Τσάνελ» τί νά πουλήσουν; Τίς φτηνοσειρές, τίς άστυνομικές ταινίες 4ης διαλογής και τίς σαπουνόπερες πού αγοράζουν από τό βιντεοκλάμπ τής γειτονιάς;

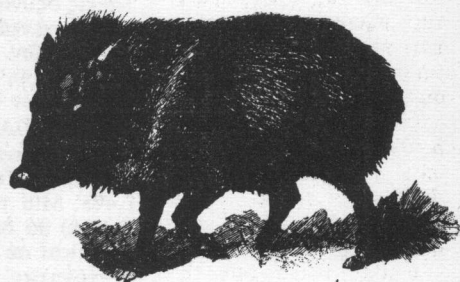
Τό πρόβλημα όμως δέν είναι τί άποφάσισε ό διαφημιστής τών Βαρδινογιάννη, Λαμπράκη, Άλαφούζου και Σία. Τό πρόβλημα είναι ότι οι έπιλογές τους μάς έρχονται καπέλο, ότι κι εκεί πού νομίζεις πώς θά ύπάρξει κάποια αντίσταση έπικρατεί σιγή, εκείνοι πού νόμιζες ότι, τέλος πάντων, πιστεύουν αυτά πού λένε, όπως για παράδειγμα νά «όμιλούμε έλληνικά», τά ξεχνούν στήν πρώτη στροφή του δρόμου, και βιάζονται πρώτοι αυτοί νά μπουν στό πρώτο λούκι πού άλλοι άνοιξαν για μάς.

Ένα παράδειγμα άσήμαντο... κοντά στά τόσα άλλα. Τι νά πεί κανείς από κεί και πέρα για τίς άρετές τής ιδιωτικής τηλεόρασης πού έκθειάζαν άνθρωποι του πνεύματος, τής τέχνης και τής πολιτικής, στήν δθόνη του «Mega Channel», μιās τηλεόρασης πού στό πρώτο φανέρωμά της δέν μπόρεσε καν νά όμιλήσει έλληνικά.

Γιώργος Μαργαρίτης

Τό πολιτικό τοπίο τῆς «Οἰκουμενικῆς»

Πέρυσι τέτοιο καιρό ἡ Ἑλλάδα ἐβραζε μέσα στὸν πυρετό τῶν ἀποκαλύψεων γιὰ τὰ σκάνδαλα, «παραιτηθεῖτε», φώναζαν ἀπ' ὅλες τὶς μεριές, κι ὁ «σιδερένιος» ἐβραζε τὰ δυνατά του νὰ σταθεῖ ὀρθὸς μπροστά στό φακό, καθὼς, ἀραῖα-ἀραῖα γιὰ νὰ φαινόμεστε καιμὰ σαρανταρέα, μερικὲς χιλιάδες καλοστημένοι ὀπαδοί του τὸν ὑποδέχονταν στό Ἑλληνικό. Ὑστερα, ἡ ὀργή γιὰ τὰ σκάνδαλα καὶ γιὰ τὴ «σῆψη τῆς δημόσιας ζωῆς» ἐγιναν σκανδαλολογία, τὸ σῆριαλ τοῦ Κοσκωτᾶ γέμισε τὶς χειμωνιάτικες νύχτες, ὁ Μητσοτάκης, ἀρχάγγελος τῆς κάθαρσης, κράδαινε τὴ ρομφαία τοῦ ἀδέκαστου τιμωροῦ, κι ὁ Συνασπισμός μέσα στό προεκλογικὸ ραβδί θά ἐμφανισθεῖ ὡς ἡ τρίτη δύναμη, ἀνευ τῆς ὁποίας οὐδέν ἐστὶ γενέσθαι τῶν δεόντων. Ὡς πρὸς τὸ ποιά ἦταν τὰ δέοντα, ὑπῆρχε ἓνα σχετικὸ μπέρδεμα. Γιατί, καὶ γιὰ κάθαρση καὶ γιὰ ἀνόρθωση τῆς οἰκονομίας μιλοῦσαν ὅλοι. Ὅλα παραπέμφθηκαν στὴ λαϊκὴ ἐτυμηγορία, στὶς 18 Ἰουνίου.

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Οἱ ἐκλογές ἐρριξαν τὸ ΠΑΣΟΚ κατὰ 6 ὀλόκληρες ποσοστιαῖες μονάδες, ἀνέβασαν τὴ Ν.Δ. στὴν πρώτη θέση, ἀνέβασαν καὶ τὸν Συνασπισμό. Ἄλλὰ ἂν —κάτι πού ἦταν σαφές ἀπὸ πρὶν— τὸ ΠΑΣΟΚ ἀποχαιρέτησε τὴν ἐξουσία, ὠστόσο, αὐτὴ σὲ κανέναν ἀκόμη δὲν ἀνῆκε κατὰ ἀποκλειστικὴ νομὴ καὶ κυριότητα. Τὸ ζήτημα ἔτσι, μετὰ τὶς ἐκλογές τῆς 18ης Ἰουνίου, παραπέμφθηκε στὴν «κάθαρση» καὶ τὴν κυβέρνησή της. Συνασπισμός καὶ Ν.Δ. ἔκοψαν τὴν ἀναπνοὴ τοῦ ρωμέικου, καθὼς ἐφερναν στὴ Βουλὴ τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο τὰ σκάνδαλα τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἡ παραπομπὴ τοῦ Α. Παπανδρέου καὶ ὑπουργῶν του στό εἰδικὸ δικαστήριό μέ βάση τὸ νόμο περὶ εὐθύνων ὑπουργῶν, ἔπαιρνε τὴ θέση ἀποφασιστικοῦ μηχανισμοῦ μείωσης τῆς δυνάμεως τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας θά ἦταν γιὰ μὲν τὴν Ν.Δ. ἡ πολυπόθητη αὐτοδυναμία, γιὰ δὲ τὸν Συνασπισμό τὸ σπάσιμο τοῦ ΠΑΣΟΚ πού θά ἐπέτρεπε τὴν ἀξέση τῆς δικιᾶς του ἐκλογικῆς ἐπιρροῆς καί, στὴ συνέχεια, στρατηγικῆς φύσεως συγκλίσεις μέ δυνάμεις του.

Στὶς ἐκλογές τῆς 5ης Νοεμβρίου συνέβη ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Οὔτε ἡ Ν.Δ. κέρδισε τὴν αὐτοδυναμία, οὔτε τὸ ΠΑΣΟΚ ἔχασε σὲ σχέση μέ τὸν Ἰούλιο, ἀντίθετα ἀνέβηκε κατὰ μία ποσοστιαία μονάδα, οὔτε ὁ Συνασπισμός ἀξέση τὶς δυνάμεις του, ἀντίθετα ἔχασε δύο ὀλόκληρες ποσοστιαῖες μονάδες. Τὸ ἀδιέξοδο ὁδήγησε στὴν Οἰκουμενικὴ κυβέρνησι τοῦ κ. Ζολώτα. Οἱ χθεσινὸι ἄσπονδοι ἐχθροί, μέσα ἀπὸ λεπτέλιπτες ἢ

καὶ χονδροειδεῖς ἰσορροπίες, ἀγκαλιάστηκαν γιὰ νὰ σώσουν τὸ ἔθνος ὅλοι μαζί. Ἦρθαν δὲ ἔτσι τὰ πράγματα πού αὐτὴ ἡ συνεύρεση νὰ θεωρεῖται λαϊκὴ ἐπιταγή.

Τώρα, στό περιθώριο αὐτῶν τῶν θεαματικῶν καὶ κωμικοτραγικῶν σκαμπανεβασμάτων τῆς ἐπίσημης πολιτικῆς τάξης, μπορούμε νὰ κάνουμε ὀρισμένες παρατηρήσεις, ὅσο μᾶς τὸ ἐπιτρέπει ἡ ἀνία καὶ ἡ ἀηδία. Γιατί καὶ τούτῃ ἡ λαοσωτήρια «οἰκουμενικὴ» κυβέρνησι θά εἶναι τόσο μεγάλῃς ἱστορικῆς σημασίας ὅσο καὶ ἡ περυσινὴ ἔθνοσωτήρια ἐπιχείρησι κάθαρσης, ὅσο καὶ ἡ ἱστορικὴ γιὰ τὴν ἀσημαντότητά της «ρήξι» τοῦ 1985, ἢ ἡ «ἀλλαγὴ» τοῦ 1981.

1. Η ΕΞΟΥΣΙΑ: ΑΡΓΟΤΕΡΑ

Ἐτούτῃ ἡ κυβέρνησι, ὅπου ὁ Γεννηματᾶς βρῖσκεται ἀλά μπρατσέτα μέ τὸν Σουφλιᾶ καὶ τὸν Σαμαρᾶ, καὶ πού ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἐνότητα ὀλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους μπροστά στοὺς κινδύνους πού τὸ ἀπειλοῦν, δέν εἶναι παρά ἡ ἀδυναμία τῆς κάθε παράταξης νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἀποψὴ της στὴν ἄλλη. Δέν εἶναι προϊόν ἀνάτασης ἀλλὰ ὑπολογισμοῦ: ὁ καθένας νὰ πάρει μὴν ἀνάσα, λίγη φόρα, μήπως καὶ στὸν ἐπόμενον γύρο πετύχει τὸ σκοπὸ του. Τὸ ΠΑΣΟΚ, λογαριάζει νὰ κρατήσῃ τὴ δυνάμη του καὶ νὰ ἀποτρέψει τὴν αὐτοδυναμία τῆς Ν.Δ. Ἄν τὸ πετύχει

τότε η θέση του Μητσοτάκη γίνεται επισφαλής, ο δρόμος ανοίγει για κεντροδεξιές συμμαχίες με επίκεντρο το ΠΑΣΟΚ. Καθοριστικός πολιτικός μηχανισμός ή απλή αναλογική. "Αν υπερψηφιστεί, τότε η Ν.Δ. του Μητσοτάκη πρέπει οριστικά να αποχαιρετήσει το όνειρο της εξουσίας. Γιατί τα κοινωνικά συμφέροντα και οι πολιτικές ομάδες που συναρθρώνονται μέσα στο κόμμα της συντηρητικής παράταξης δεν μπορούν έσασί να παραμένουν στην αντιπολίτευση. "Αν το πολιτικό σύστημα και ό εκλογικός νόμος μηδενίζουν τις πιθανότητες άνόδου στην κυβερνητική εξουσία του σημερινού δεξιού κόμματος, τότε εκείνο που θα αλλάξει θα είναι η κομματική συγκρότηση. "Άλλες κομματικές μορφές θα βρεθούν για να εξασφαλίσουν, μέσα από πίο εδελκτους συνδυασμούς, την εκπροσώπηση των αστικών συμφερόντων που μέσα από τή σημερινή Ν.Δ. θα βρεθούν για καιρό εκτός νυμφώνος. "Εκεί άποσκοπεί τό ΠΑΣΟΚ: στό μελλοντικό σπάσιμο τής Ν.Δ. "Η Οικουμενική δέν είναι παρά ή ανάπαυλα που του επέτρεψε να αποφύγει τήν προσφυγή σέ άμεσες εκλογές, δέν του χρέωσε τήν εϋθύνη τής άκυβερνησίας και έστειλε στόν κάλαθο των άχρήστων όλη τήν υπόθεση τής κάθαρσης.

Γιά τή Ν.Δ. ή Οικουμενική ήταν ή προσωρινή αναβολή ως τήν ώρα τής τελικής άναμέτρησης. "Αν ή προσδοκία να «σπάσει» τό ΠΑΣΟΚ, που διαπερνούσε τή στρατηγική τής ως τό Νοέμβριο, άποδείχθηκε ξεπερασμένη ιστορία, δέν είναι καθόλου ξεπερασμένος ό στόχος τής αυτοδυναμίας. Τά υπόλοιπα, δηλαδή τό σπάσιμο του ΠΑΣΟΚ και ή άποδέσμευση του κεντρώου-αστικού κόσμου από τήν έπιρροή του, θα έρθουν μόνα τους.

"Η Οικουμενική, λοιπόν, είναι τό κοινό γυμναστήριο στό όποιο προπονούνται οι μονομάχοι έν όψει των τελικών για τήν κατάκτηση του τρόπαιου τής εξουσίας. "Άλλωστε εκεί βρίσκεται και ή μόνη βασική τους διαφορά. Γιατί, από άποψη προγραμματικών θέσεων, είναι τόσο κοντά οι άπόψεις τους (ΕΟΚ, βάσεις, σταθεροποιητικό πρόγραμμα, θεσμοί, εκπαίδευση, δημόσια έλλείμματα) που κανένα ουσιαστικό ασύμβατο δέν προκύπτει στή συνεργασία τους. "Έν όψει του 1992, των γενικότερων άλλαγών στις διεθνείς σχέσεις και έν όψει των ανακατατάξεων στην "Ανατολική Εϋρώπη καμιά από τις ισχυρές δυνάμεις του πολιτικού συστήματος δέν έχει διαφοροποιημένη στρατηγική: ακολουθούν όλες πειθήνια τις έπιλογές που διαμορφώνονται στό τρίγωνο Παρίσι-Βόννη-Λονδίνο. Στην ίδια προσοπτική (αυτο)έντάχθηκε και ή "Αριστερά, πολύ περισσότερο που ή όνομαζόμενη Εϋρωαριστερά, ούτε κι αυτή, έχει μίαν ουσιαστικά διαφοροποιημένη στρατηγική. Αυτό λοιπόν που παρουσιάζεται ως «έθνική ένότητα» —«έθνική συμφιλίωση» τό βάπτισαν τό καλοκαίρι κατά τήν τελετή άποτεφρώσεως του παρελθόντος— δέν είναι μύθος αλλά μιά πραγματικότητα που άναδεικνύεται από τή σύμπτωση θέσεων και προοπτικών των εκπροσώπων του 97%. "Όπως δέ προκύπτει σαφέστατα και από τις θέσεις των εκπροσώπων του επιχειρηματικού κόσμου (ΣΕΒ, Τράπεζες, έφοπλιστές) ίδια σύμπτωση στρατηγικής υπάρχει και από τή μεριά τής άρχουσας τάξης.

Μία μόνο «δυσαρμονία» θα μπορούσε να διαπιστώσει κανείς, μιά δομική άναντιστοιχία πολι-

τικού συστήματος και κοινωνικών προοπτικών. Τό γεγονός ότι διατηρείται ό προσωποποιημένος άνταγωνισμός Μητσοτάκη/Παπανδρέου που έμποδίζει ή και καθιστά άδύνατες τις πολιτικές συναινέσεις, δραματοποιεί τις διαφορές ένδ υπάρχουν κοινές κοινωνικές προοπτικές.

"Απ' αυτή τήν άποψη υπάρχει ένας άναχρονισμός που ήδη έπισημαίνεται από τις ευαίσθητες κεραίες του άστισμού. "Ίσως ή οικουμενική είναι ένας διάυλος για να ξεπερασθεί αυτή ή πόλωση: να σπάσουν οι άρχηγικές δομές των κομμάτων, να σχετικοποιηθεί ή εξουσία του άρχηγού, τό παιχνίδι να παίζεται από περισσότερους, οι κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες και ή συναινέση να μίν κρέμονται από μιά οικολογική ψήφο ή από τήν ψήφο ενός «Τούρκου».

ΚΑΘΑΡΣΗ: ΜΙΑ ΠΑΛΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

"Η Ν.Δ. εκμεταλλευόμενη τά σκάνδαλα και τις εϋάλωτες πλευρές του ΠΑΣΟΚ, είχε (και έχει άκόμη) στόχο να κατακτήσει τήν αυτοδυναμία. "Ο εϋκολος γι' αυτήν δρόμος ήταν ή «κάθαρση», στην ποινική της διάσταση. Γιατί προέκρινε τήν ποινική διαδικασία του νόμου περί εϋθύνης ύπουργών γιατί βασίστηκε στό σύνθημα «κάτω οι κλέφτες», γιατί δέν προέκρινε τήν πολιτική διαδικασία, μέσω «έξεταστικών των πραγμάτων έπιτροπών» στή Βουλή;

Οι λόγοι ήταν δύο, άμεσα και λογικά συνδεόμενοι μεταξύ τους.

"Ο πρώτος: ή άνάγκη (τόν "Ιούλιο) να σχηματισθεί κυβέρνηση με κορμό τή Ν.Δ. γιατί ή κυβέρνηση αυτή ήταν τό αναγκαίο σκαλοπάτι για να πατήσει στόν κρατικό μηχανισμό, να προωθηθεί ό άποεκπασκοκισμός του κράτους. "Ο δεύτερος και ουσιαστικότερος λόγος ήταν ότι ή Ν.Δ. δέν μπορούσε να άσκήσει επί τής ούσίας πολιτική κριτική στό ΠΑΣΟΚ. Και δέν άσκησε. Στην άγορά του αιώνα για παράδειγμα δέν άμφισβήτησε τήν ίδια τήν άγορά, αλλά προσπάθησε να δείξει ότι τό δημόσιο άγόρασε άκριβότερα τά Μιράλ σέ σχέση με τά φάντομ — άρα κάποιοι καρπώθηκαν τή διαφορά. Στο θέμα Κοσκωτά δέν άμφισβήτησε τό μονοπώλιο του θεάματος που πήγαινε να στηθεί αλλά ότι τουτο γινόταν με κλεμένα λεφτά και άκάλυπτες έπιταγές, ότι δηλαδή ή αυτοκρατορία Κοσκωτά δέν φτιάχνονταν με σύννομα μέσα (βλέπε για τό ζήτημα αυτό άρθρο μου στό τεϋχος 100 του Πολίτη και τό άρθρο του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου τεϋχ. 101, «Κυβέρνηση Τζανετάκη, τριμνη είσαγωγή στόν νεοφιλελευθερισμό»). "Η έπιλογή αυτή τής Ν.Δ. —ή όποια, επαναλαμβάνω ήταν άναγκαστική γι' αυτήν—, τήν όποια συμμερίστηκε και ό Συνασπισμός, έφερε τό αντίθετο άποτέλεσμα από τό άναμενόμενο. "Αντί να ρίξει τό ΠΑΣΟΚ κάτω από τό 39% τό άνέβασε στό 41%. "Αντί να πολλαπλασιάσει τις φυγόκεντρες τάσεις, τόσο έντονες πέρυσι τό χειμώνα και τις άποστασιοποιήσεις, συσπείρωσε τά στελέχη του και τις τάσεις του. "Αντί να μειώσει τή δύναμη του Α. Παπανδρέου καθιστώντας τον ποινικά υπόλογο, αύξησε τή δύναμή του, αντί να διώξει τους άριστερογενείς από τό ΠΑΣΟΚ τους ξανάστειλε στό ΠΑΣΟΚ, αντί να μειώσει τή δύναμη του «αδριανισμού» τήν κατέστησε τήν πίο έγκυρη, τήν πίο πιστή πασοκική φωνή.

*Ένώ με τήν
έπιχείρηση
«κάθαρση»
Συνασπισμός
και Ν.Δ.
έπιδίωκαν τήν
μείωση τής
δύναμης του
ΠΑΣΟΚ
πέτυχαν
άρκιβως τό
άντίθετο: ούτε ή
Ν.Δ. πέτυχε
αυτοδυναμία
ούτε τό ΠΑΣΟΚ
έχασε και του
Συνασπισμού
ή δύναμη
μειώθηκε κατά
δύο ποσοστιαίες
μονάδες.*

Τό φαινόμενο θεωρήθηκε ἀπό μιά μερίδα τῶν πολιτικῶν ἀναλυτῶν ὡς κατάντημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἠθική ἐξαχρείωση. Ξεχάστηκαν εἶσι τρεῖς βασικοί παράγοντες πού συντέλεσαν τό ΠΑΣΟΚ νά διατηρήσει καί νά αὐξήσει τή δύναμή του.

1. Ἡ συνεργασία τοῦ Συνασπισμοῦ μέ τή Δεξιά. Πολλοί ἄριστεροί, ἰδίως ἐκεῖνοι πού τό 1981 καί τό 1985 εἶχαν ψηφίσει ΠΑΣΟΚ, δέν μπόρεσαν νά χωνέψουν τή συνεργασία τῆς Ἀριστερᾶς, μέ τή Δεξιά στό πλαίσιο τῆς κυβέρνησης Τζαννετάκη. Ἡ ψήφος τους ἦταν τιμωρητική. Ἄλλά καί, βαθύτερα, ἦταν καί ψήφος πού, στό δεκαπεντάχρονο δῆλημα ΠΑΣΟΚ ἢ Δεξιά, προέκρινε τό ΠΑΣΟΚ ὡς προνομιακό σύμμαχο τῆς ἀριστερᾶς μέ ὄλα τά κοινωνικά καί πολιτικά συμφραζόμενα πού ἐμπεριέχει αὐτή ἢ ἐπιλογή: ἀπό τήν ἐπιλογή τοῦ μικρότερου κακοῦ ὡς τήν πίστη στήν πλατιά ἐνότητα τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων καί τή λαϊκομετωπική συνταγή. Καί γιά τοῦτο δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι στήν κατηγορία αὐτή ἐντάσσονται ἄριστεροί μεγαλύτερης ἡλικίας, «ἐαμογενεῖς», γιά τοὺς ὁποίους καί ἡ ἱστορική φοβία ἀπέναντι στή δεξιά ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἐνεργός καί ἡ μιά λαϊκιστική ἀντίληψη γιά τήν «ἀλλαγῆ» ἀντιστοιχεῖ στήν πολιτική τους φιλοσοφία.

2. Ἄν ἡ προηγούμενη κατηγορία διαμορφώνεται μέ βάση ἰδεολογικά κριτήρια, μιά ἄλλη πολυπληθέστατη εἶναι ἐκείνη πού συγκροτεῖται μέ ὄρους κυρίως κοινωνικούς. Ἐδῶ δηλαδή ἐντάσσεται τό λαϊκό στοιχεῖο τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἰδίως τό ἄγροτικό καί τό μικροαστικό, πού θεώρησε καί θεωρεῖ τό ΠΑΣΟΚ ὡς πολιτική του ἔκφραση σέ ἀντιπαράθεση πρὸς τήν ΝΔ πού τήν ἐκλαμβάνει ὡς ἐκφράστρια καί ὀργανώτρια τοῦ κεφαλαίου. Ἰδεολογίες λαϊκιστικές, ἀντιπλουτοκρατικές, κορπορατιστικές, κράτησαν σταθερά τόν κόσμο αὐτό κάτω ἀπό τήν πολιτική σκέπη τοῦ ΠΑΣΟΚ πολύ περισσότερο πού ἡ Ἀριστερά ὄχι μόνο ἔχανε ἀλλά δέν ἔδινε κἀν τή μάχη τοῦ ἰδεολογικοῦ μετασχηματισμοῦ αὐτῶν τῶν στρωμάτων, καθὼς καί ἡ ἴδια γιά τήν «πραγματική ἀλλαγῆ» μιλοῦσε ὀρίζοντάς τιν περιπού ὅπως καί τό ΠΑΣΟΚ.

3. Ἡ κατηγορία, ἡ πῖο ἐνεργός καί δυναμική, τῶν ἀνερχόμενων ἀστῶν αὐτῶν πού φτιάχτηκαν στή διάρκεια τῆς ὀκτάχρονης ἐξουσίας του. Πρόκειται γιά ἐκεῖνες τίς κοινωνικές μερίδες πού συνδέθηκαν μέ τήν ἐκπασοκισμένη κρατική γραφειοκρατία συναποτελώντας μαζί τῆς τόν σκληρό πυρήνα τῶν ἀνερχόμενων νεοαστῶν. Ἐδῶ θά συναντήσουμε τοὺς ἱμαργούς ἢ κρατοδίαιτους ἐπιχειρηματικούς κύκλους καί τό δημοσιοῦπαλληλίκι πού εἶχαν συνδέσει τά συμφέροντά τους μέ τήν πασοκική ἐξουσία, νεμόμενοι προνόμια, προμήθειες, κρατικές παραγγελίες, κρατική εἴνοια. Τά στρώματα αὐτά ἐπέδειξαν μιά καταπληκτική ἀλληλεγγύη μέ τήν ἀπειλούμενη πολιτική τους ἐκπροσώπηση καί μαχητικά στάθηκαν στό πλευρό τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τοῦ ἀρχηγοῦ του προσωπικῶς. Ἡ ἐπιλογή ἦταν ταξική.

Τά προηγούμενα ὁμως μόνο ἐν μέρει ἐξηγοῦν τή διατήρηση καί τήν μικρή αὐξηση τῶν δυνάμεων τοῦ ΠΑΣΟΚ στίς ἐκλογές τῆς 5ης Νοεμβρίου. Μόνα τους τά στοιχεῖα αὐτά δέν θά μπορούσαν

νά ἀποτρέψουν μιά σημαντική μείωση, πολύ κάτω τοῦ 39%.

Ἄλλά τί συνέβη ἐπιπλέον;

Ἡ συνεκτική ἰδεολογία τοῦ πασοκισμοῦ ἦταν ὁ λαϊκισμός πού στή σύγχρονη του ἐκδοχή ὀργανώθηκε γύρω ἀπό τό θέμα τοῦ Σωτήρα-ἀρχηγοῦ καί γύρω ἀπό τό πρόσωπο τοῦ Α. Παπανδρέου-Σωτήρα-ἀρχηγοῦ. Ἡ «κάθαρση» ὁμως ἐβαλε προσωπικά, μέ ὄρους ἠθικο-ποινικούς, κατά τοῦ Σωτήρα-ἀρχηγοῦ. Ὁ Σωτήρας ἦταν ὁ διωκόμενος, ὁ κατατρεγμένος, ὁ Μάρτυρας. Σέ ὄλες δέ τίς σωτηριολογικές ἰδεολογίες, ἀπό τά πανάρχαια χρόνια Μάρτυρας (διωκόμενος) καί Σωτήρας εἶναι ἕνα ζεύγος, ὅπου τό ἕνα στοιχεῖο λειτουργεῖ ὡς συμπληρωματικό τοῦ ἄλλου. Ὁ κατατρεγμένος λόγω τοῦ ἀριστεροδεξιῦ ἀντιπασοκισμοῦ μάρτυρας, ἀπό ἀντικείμενο λατρείας γίνεται ἀντικείμενο ὑπεράσπισης, διότι ὄχι μόνο κινδυνεύουν οἱ σωτηριολογικές του ιδιότητες, ἀλλά, ἡ ἴδια ἢ συνοχή τῆς παράταξης πού μόνον αὐτός συντηρεῖ. Ἐλάχιστοι εἶδαν στοὺς ἀποσχισθέντες Τρίτση, Ἀρσένη, Μαγκάκη ἕναν ἄλλο πολιτικό πόλο, καί οἱ περισσότεροι «εὐκαμπτοὶ» φρόντισαν ἐγκαίρως νά ἐπανακάμψουν.

Ὅλη αὐτή, βέβαια, ἡ μετά φανατισμοῦ ὑποστήριξη τοῦ ἀρχηγοῦ, ἡ ὑπεράσπιση τοῦ οἴκου, δέν μπορούσε παρά νά γίνει μέ τήν πῖο χονδρική πολιτική δικαιολόγηση γιὰ τί οἱ ἀποχρώσεις, τοῦ κ. Σημίτη γιά παράδειγμα, ὀδηγοῦσαν κατ' εὐθείαν στό ἔδαφος τῶν ἀντιπάλων-διωκτῶν. Ὁ αὐριανισμός, καίτοι γιά τίς γενικότερες προοπτικές τῆς παράταξης ἦταν ἀχρηστος καί δυσλειτουργικός —φαναστεῖτε ἕνα 1992 ὑπό τήν ἰδεολογική αἰγίδα τῆς Κουριάδας— ἦταν τό μόνο λειτουργικό μέσο γιά τή συγκράτηση τῶν ὀπαδῶν. Ἐτσι ὁ αὐριανισμός, ὡς τή συγκρότηση τῆς Οἰκουμενικῆς γνώρισε ἡμέρες δόξης, γιά νά πέσει στά κρύα τοῦ λουτροῦ ἀμέσως μετά.

Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ὅτι ὁ αὐριανισμός ὡς ἰδεολογία πῆρε τέλος, οὔτε ὅτι μετασχηματίστηκε σέ εὐγενέστερον εἶδος. Σημαίνει ἁπλῶς ὅτι δέν χωράει στήν ἰδεολογία τῆς Οἰκουμενικῆς, δέν ἀνταποκρίνεται στά «ὀράματα» τοῦ 1992. Γι' αὐτό καί δέν ἔλειψαν οἱ ἐπίσημες καταγγελίες τοῦ «αὐριανισμοῦ» ἀπό ἐπίσημα πασοκικά χεῖλη (Γ. Παπανδρέου).

Ἄλλωστε τό κύριο πού εἶχε νά προσφέρει τό προσέφερε. Τώρα πού εἶναι σαφές ὅτι ὁ Σωτήρας, ἀφοῦ μαρτύρησε, σώθηκε, τώρα δηλαδή πού ἡ ποινική ἐπιχείρηση «κάθαρση» κατέληξε σέ φιάσκο καί κανεὶς δέν μιλάει γι' αὐτήν, τώρα πού ὁ κ. Α. Παπανδρέου καί οἱ ὕπουργοί του ἐξασφάλισαν τήν ἀτιμωρησία —μέ πῖο πιθανή ἐξέλιξη τό εἰδικό δικαστήριο νά ἀποφανθεῖ ὅτι ὑπάρχει παραγραφή, ἢ ἀκόμη κι ὅτι δέν ὑπάρχουν ἀποδείξεις γιά τήν ἀντικειμενική ὑπόσταση τῶν καταγγελλομένων ἀδικημάτων—, οἱ ἐπιτελεῖς τοῦ ΠΑΣΟΚ μποροῦν νά διαχωρίζουν τή θέση τους ἀπό τή βάνουση ἐπιθετικότητα τοῦ αὐριανισμοῦ. Θά ἀναλάβουν βέβαια καί τό ἀνάλογο πολιτικό κόστος γιὰ τί ὄσοι πίστεψαν στίς ἀπόλυτες, τίς «ἀνυποχώρητες», διαχωριστικές γραμμές αἰσθάνονται τώρα τήν ἀπογοήτευση τῆς ἐγκατάλειψης, κἀν σάν προδοσία.

Θά πρέπει ἐπίσης νά προσθέσουμε ὅτι ἡ ὀλη ἐπιχείρηση τῆς «κάθαρσης» στήν ποινική τῆς διάσταση δέν ἦταν παρά μιά κακοστημένη κι ἀψυχολόγητη φάρσα. Ἡ κάθαρση αἰτιολογήθηκε

Ὁ Σωτήρας-ἀρχηγός ἔγινε ὁ διωκόμενος μάρτυρας, ὁ κατατρεγμένος. Ἀπό ἀντικείμενο λατρείας ἔγινε ἀντικείμενο ὑπεράσπισης.

ώς ήθική και κυρίως έθνική έπιταγή, συνώνυμη μέ τό έθνικό συμφέρον και οί υπόλογοι γιά τά σκανδάλα θεωρήθηκαν ως δοσίλογοι άπέναντι στό έθνος.

Άφου υίοθετήθηκε αυτή ή γραμμή άπό τόν Συνασπισμό και τή Ν.Δ., ένα νέο είδος έθνικοφροσύνης δηλαδή, επόμενο ήταν νά έπιζητήσουν τήν ποινική δίωξη τών πρωτεργατών τών σκανδάλων, όπως σε άλλες περιπτώσεις είχαν διαχθεί ποινικά οί απόβλητοι του έθνους, οί Κουϊσλιγκς τής Κατοχής, οί δοσίλογοι συνεργάτες τών Γερμανών ή οί πρωτεργάτες του πραξικοπήματος τής 21ης Άπριλίου. Άλλά άπλώς έμπλεξαν τίς ιστορικές φάσεις μέσα σε μία άκατάσχετη περί έθνος φλυαρία. Ξέχασαν ότι ο νόμιμος πρωθυπουργός μιάς χώρας πού εκλέχτηκε δημοκρατικά άπό τό 48% του έλληνικού λαού, τόν όποιον ή ίδια ή Άριστερά στήριζε επί οκτώ συναπτά έτη και ό όποιος διατηρούσε άκόμη τό 40% του εκλογικού σώματος, δέν ήταν δυνατό νά καταλήξει στόν Κορδαλλό. Θα ήταν σαν νά πήγαιναν φυλακή κάπου 2,5 εκ. πολίτες, σαν νά 'ταν έθνικώς απόβλητο τό 40% του έλληνικού λαού. Γι' αυτό κι οί πρωτεργάτες τής «κάθαρσης» τήν εγκατέλειψαν στα άζήτητα τής φλυαρίας τους. Είναι πράγματι πολύ μέγαλο αυτοί οί πολιτικοί άνδρες.

Η ΑΠΟΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Σχεδόν στα φιλά τών εξελίξεων πού συνταράζουν τήν πολιτική σκηνή περνάει μία άλλη υπόθεση πού ώστόσο έχει ιστορική σημασία. Ότι δηλαδή ή επίσημη Άριστερά αποκομμουνιστικοποιείται.

Η πρώτη φάση του δράματος ήταν ή μετεξέλιξη ενός τμήματος του ενιαίου ΚΚΕ έσωτερικού πού κατασκεύασε τήν ΕΑΡ. Η τότε αιτιολόγηση του έγχειρήματος βασίστηκε στην ιδεολογία τής ιστορικής χρεωκοπίας του κομμουνισμού και του κομμουνιστικού κόμματος. Καί πράγματι βρέθηκαν οί άνθρωποι στην παγκόσμια πρωτοπορία. Μέ τή συγκρότηση όμως του Συνασπισμού δρομολογήθηκε μία άλλη, έμμεση αυτή, διαδικασία αποκομμουνιστικοποίησης τής υπόλοιπης, τής «δογματικής - φιλοσοφικής» Άριστεράς. Έδώ δέν εγκαταλείφθηκαν τά όνόματα, τά έμβλήματα, οί σημαίες και οί δομές. Αυτά παρέμειναν καλά όχυρωμένα στό Περισσό, πολύτιμο όπλοστάσιο σε όσους είχαν λόγους νά πατάσουν τούς πιθανούς αίρεσιάρχες. Άλλά εδώ κι ένα χρόνο, και τό ΚΚΕ δέν πολιτεύεται πλέον ως κομμουνιστικό κόμμα, αλλά μέσα στην «πλατιά ενότητα» του Συνασπισμού. Τό κόμμα, τό πραγματικό κόμμα, πού βουλεύεται, αποφασίζει, πολιτεύεται είναι ό Συνασπισμός.

Τό μόρφωμα τουτο δέν πρέπει νά τό κατατάξουμε στις γνωστές λαϊκομετωπικές μορφές του παρελθόντος όπου τό Κ.Κ. συμμαχούσε μέ άλλες άριστερές και προοδευτικές δυνάμεις ένψει κάποιου υπέρτερου και κοινού έχθρου. Ό Συνασπισμός δέν είναι συμμαχία, αλλά οργανική σύντηξη άριστερών και κομμουνιστογενών δυνάμεων, μία συγχώνευση πού δέν πραγματοποιείται στην βάση τής σοσιαλιστικής ιδεολογίας οίουδήποτε τύπου, αλλά στην βάση του ευρωαριστερού ρεφορμισμού, άκόμη πιο συγκε-

κριμένα, στην βάση τής ευρωπαϊκής σοσιαδημοκρατίας. Τουτο άλλωστε είναι τό νόημα τής όλης επιχείρησης, έντελώς σύστοιχης μέ τίς πολιτικές και κομματικές μορφές πού αναδεικνύει ή περεστρόικα στην Άνατολική Ευρώπη αλλά και τίς δρομολογούμενες πλέον εξελίξεις στην κομμουνιστική άριστερά τής Δυτικής Ευρώπης. Η περίπτωση του Ίταλικού Κ.Κ. μέ τήν πρόταση Όκέτο, πού ήδη υπερψηφίστηκε άπό τήν Κ.Ε. του κόμματος αυτού, είναι πολύ εγγλωτή.

Βέβαια στην περίπτωση του ΚΚΕ ή διαδικασία τής αποκομμουνιστικοποίησης του και του έναρμονισμού του μέ τίς γενικότερες διεθνείς τάσεις είναι πιο περίπλοκη λαμβανομένου υπόψη του ιστορικού βάρους τής παράδοσής του. Γι' αυτό και τό κόμμα διατηρείται οργανωτικά πράγμα άλλωστε αναγκαίο γιά τήν προώθηση των πολιτικών έπιλογών, γιά τήν κατήχηση των όπαδών και γιά τήν πάταξη των αντιστάσεων ή των αίρεσιάρχων. Η διπλοπροσωπία του ΚΚΕ αυτή τή στιγμή είναι μία μοιραία αντίφαση πού δέν μπορεί νά ξεπεραστεί άμεσα. Όστόσο ή βόμβα Ανδρουλάκη, πού ήδη, πρωτοπόρος αυτός στα «άνοίγματα», αναγγέλλει «ουσιαστικές αλλαγές πού συνιστούν τομή γιά τόν κομματικό μηχανισμό» δείχνουν τήν κατεύθυνση και δέν είναι παρά μία πρόγευση. Τά πράγματα, λοιπόν, γίνονται σαφή.

Έτσι ή δημιουργία του Συνασπισμού, ή συμμετοχή τής Άριστεράς στην κυβέρνηση Τζανετάκη, τά κηρύγματα γιά τήν «έθνική συμφιλίωση», ή συμμετοχή του Συνασπισμού στην Οικουμενική δέν είναι πυχές ασύνδετες μεταξύ τους, δέν είναι αντιδράσεις σε συγκυριακές καταστάσεις αλλά έντάσσονται σε μία γενικότερη στρατηγική, μέ τή σκληρή έννοια του δρου, και αναδεικνύουν μία νέα προοπτική πού άκυρώνει όγδόντα χρόνια ιστορίας του έλληνικού κομμουνιστικού κινήματος. Αυτή τήν ιστορική αλλαγή άλλοι άριστεροί θα τήν θεωρήσουν όλέθρια κι άλλη θετική. Για ένα πράγμα όμως θά πρέπει όλοι νά είναι σίγουροι: ότι ή αλλαγή είναι πράγματι ιστορικής σημασίας και θά προσδιορίσει αποφασιστικά τό μέλλον τής ελληνικής άριστεράς. Άλλωστε ποιος είπε ότι ή ιστορία εκτυλίσσεται πάντοτε προς θετική κατεύθυνση, προς τήν κατεύθυνση τής προόδου;

Έδώ κι ένα χρόνο τό ΚΚΕ δέν πολιτεύεται πλέον ως κομμουνιστικό κόμμα. Τό κόμμα, τό πραγματικό κόμμα πού βουλεύεται αποφασίζει πολιτεύεται είναι ό Συνασπισμός

ΟΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ

Ή άλλη πλευρά της ίδιας διαδικασίας είναι η απόρριψη αυτών των επιλογών. Ή μία περίπτωση είναι εκείνων που απέρριψαν την επιλογή της ΕΑΡ και συγκρότησαν το ΚΚΕ έσωτ. — Α.Α. Τώρα είναι σειρά του ΚΚΕ να γνωρίσει τη μαζική άμφισβήτηση. Ή αντίθεση ΚΝΕ, οι διαφωνούντες στην ΚΕ του ΚΚΕ που αποχώρησαν τους τρεις τελευταίους μήνες, οι συνδικαλιστές που διαχώρισαν τη θέση τους προς την ΕΣΑΚ-Σ στο ΕΚΑ και την ΑΔΕΔΥ και πλήθος μελών, στελεχών και οπαδών του ΚΚΕ αποτελούν τά έξωτερικά στοιχεία της αντίστασης στην αποκομμουνιστικοποίηση.

Οι αντιδράσεις ή αντιστάσεις αυτές από το ΚΚΕ χαρακτηρίστηκαν γενικά φραξιονιστικές (τό ΚΕΝΤΡΟ γράφει ο Ριζοσπάστης της 28.11.89), αυριανικού τύπου, αντικομματικές, παλαιολιθικές, περιθωριακές κ.λπ. Το άμυντικό όπλοστάσιο του σταλινισμού είναι πράγματι ανεξάντλητο. Τά ΜΜΕ και οι εκφραστές της κοινής γνώμης κατέταξαν τους διαφωνούντες και αποχωρούντες απ' το ΚΚΕ στους νοσταλγούς του μπρεζνιεφισμού και του δογματισμού. Φυσικό είναι, ό ένας δίνει χέρι στον άλλο αφού και οι δύο τά βρίσκουν στην Οικουμενική. Περί τίνος όμως πρόκειται;

Ό χειρότερος τρόπος για να κατανοήσει κανείς την ουσία αυτής της «διαφωνίας», που έχει πάρει τά χαρακτηριστικά μιάς διάσπασης, είναι να σταθεί στο τί είπε ο τάδε ή ο δείνα, τί έγραψε κάποια στιγμή ένα επώνυμο στέλεχος, ποιά θέση υποστήριξε. "Όχι γιατί οι τοποθετήσεις και οι ιδέες των ανθρώπων δέν έχουν σημασία αλλά γιατί ή συνολική διαδικασία είναι εξαιρετικά ταχύρρυθμη και διεξάγεται πάνω σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο έδαφος. Ένα είναι τό σταθερό στοιχείο: ή αντίθεση στην αποκομμουνιστικοποίηση.

Ή σημερινή αντίσταση στην αποκομμουνιστικοποίηση, ενώ είναι εύλογη, μένει να αποδειχθεί αν είναι πράγματι κι αυτή ιστορικής σημασίας. Διότι δέν είναι αυτονόητο ότι τό κενό που δημιουργήθηκε, ένα κενό κομμουνιστικού φορέα, μπορεί πράγματι να πληρωθεί. Ή άποψη του ΚΚΕ έσωτ. — Άναν. Άριστερά να οργανώσει τίς δυνάμεις της ανανεωτικής άριστεράς δείχνει ότι δέν άρκει ή αντίσταση, ή ή εκφώνηση της κομμουνιστικής ιδιότητας. Και ναί μέν είναι δυνατό να υπάρξουν όρισμένα οργανωτικά άποκρυσταλλώματα ή μορφές συνεργασίας, όπου θά συνυπάρξουν «διαφωνούντες», τό ΚΚΕ έσωτ. — Α.Α. και άλλοι άριστεροί, ώστόσο ή *άθροισή τους*, καίτοι άποτελεί βήμα άποφασιστικής σημασίας, δέν είναι συνώνυμη μέ τη δημιουργία νέου κομμουνιστικού φορέα. Καί τούτο γιατί ή δημιουργία ενός τέτοιου φορέα πρέπει να άπαντήσει στο άπάνταστα μεγάλο και δυσθεώρητο έρώτημα τί είναι κομμουνισμός σήμερα, τί είναι κομμουνιστικό κόμμα σήμερα που όλες οι ύπαρκτες μορφές του είτε έχουν περιπέσει σε άνυποληψία είτε μετεξελίσσονται σε μιάν νέου τύπου σοσιαλδημοκρατία.

Οι εκλογές, τόσο του Ίούνη όσο και του Νοέμβρη έδειξαν ότι στα άριστερά του Συνασπισμού έλάχιστες δυνάμεις μπόρεσαν να επιβιώσουν. Τούτο ισχύει όχι μόνο για τό ΚΚΕ έσωτ. — Α.Α. αλλά και για τό σύνολο των ρευμάτων της

έξωκοινοβουλευτικής άριστεράς. Συνέβη μάλιστα και τούτο: στους χώρους αυτούς τά τελευταία χρόνια όσο περισσότερο μειωνόταν ή δύναμή τους τόσο περισσότερο άναπτυσσόταν ή αυτάρκεια και ο ναρκισσισμός της «άλλης» άριστεράς, τόσο περισσότερο μικρές ομάδες ανθρώπων αυτοορίζονταν ως δυνάμεις της ριζοσπαστικής, αντικαπιταλιστικής άριστεράς, τόσο περισσότερο τό αντικαπιταλιστικό — ριζοσπαστικό φρόνημα άτόμων εμφανιζόταν ως πολιτική και κοινωνική δύναμη. Στους ίδιους χώρους υπήρξε έντονη ή φυγή στα προσφιλή θέματα του περιθωρίου, ή διαφορετικά ενός αναχρονιστικού άριστερισμού.

Παράλληλα μορφοποιήθηκαν οι οικολογικές ομάδες, κράμα άκραιφών περιβαλλοντιστών, κύκλων της έξωκοινοβουλευτικής άριστεράς που έγκατέλειψαν τη μεγάλη ρήξη για ν' άσπασθούν την οικολογική προβληματική και άριστερών της άνανέωσης, νεότερης ηλικίας, που ή χρεωκοπία της ανανεωτικής άριστεράς, ή διάσπασή της και ή ένσωμάτωσή της στην ΕΑΡ και στον Συνασπισμό τους έπεισαν ότι τό «κόκκινο» ανήκει πλέον στο παρελθόν κι ήρθε ή ώρα του πράσινου. Άπ' αυτή την πρόσμειξη προήλθε ή Όμοσπονδία Έναλλακτικών — Οικολόγων Όργανώσεων.

Και οι τελευταίες εκλογές, παρά τη έκλογή της οικολόγου βουλευτή, δέν έδειξαν ότι γεννιέται μιά νέα πολιτική δύναμη. Ίσως συμβεί, τούτη «έπιτυχία» των 39.000 ψήφων να είναι τό προεϊκασμά της. "Όμως κι απ' αυτή την άποψη, πάλι τό πολιτικό μας σύστημα δέν πλουτίστηκε.

Οι δραματισμοί είτε για μιάν αντικαπιταλιστική - ριζοσπαστική άριστερά, είτε για μιά νέα επαναστατική - κομμουνιστική άριστερά, είτε για τό έναλλακτικό - οικολογικό κίνημα είτε για τη συνάντηση «κόκκινου και πράσινου» παραμένουν δραματισμοί, που συχνά αλέθουν καλές θελήσεις, εμπνεύσεις και προσπάθειες. "Όσο πιστεύουν ακόμη ότι κομμουνισμός δέν ανήκει στην ιστορία, και μάλιστα στην ιστορία των βανουσοτήτων της ανθρωπότητας, πρέπει να εγκαταλείψουμε τό ταχύτερο μεθόδους, πρακτικές, πολιτικά στερεότυπα και στρατηγικές που αυτή ή ίδια ή ιστορία μας κληροδότησε. Ή γέννηση μιάς νέας πολιτικής, μιάς νέας κομμουνιστικής ιδεολογίας και των νέων πολιτικών δυνάμεων του σοσιαλισμού παραμένει τό μεγάλο ζητούμενο, όχι μόνο για τά άριστερά του Συνασπισμού αλλά για την ελληνική κοινωνία.

ΠΡΟΣ ΝΕΕΣ ΑΠΟΚΡΥΣΤΑΛΛΩΣΕΙΣ

Ή περίοδος είναι μεταβατική. Οι πολιτικές μορφές και οι ανακατατάξεις στο πολιτικό σύστημα της χώρας δέν έχουν βρει ακόμη την όριστική τους μορφή, εκείνη δηλαδή που θά επικρατήσει στη νέα φάση, ένώνει του 1992. Οι τάσεις ώστόσο είναι ευδιάκριτες. Ουσιαστικά τείνουμε σε ένα νέο δικομματικό σύστημα όπου από τη μιά μεριά θά ύπάρχει τό υπό σοσιαλδημοκρατικοποίηση ΠΑΣΟΚ και ή υπό σοσιαλδημοκρατικοποίηση Άριστερά σε αντίστοιχία μέ τίς ευρωπαϊκές σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις. Άπό την άλλη ή φιλελεύθερη συντηρητική παράταξη της Ν.Δ. ή όποια άλλα πολιτικά μορφώμα-

τα προκύψουν στή θέση της σέ περίπτωση μή αυτοδυναμίας τής Ν.Δ. στίς προσεχείς εκλογές. Ένα σύστημα δηλαδή ανάλογο και προσαρμοσμένο στίς ευρωπαϊκές πολιτικές πραγματικότητες. Οί όποιες παραλλαγές δέν θά είναι παρά προσαρμογές στίς ντόπιες ιδιομορφίες.

Ήδη τό ΠΑΣΟΚ άναπτύσσει τήν πρότασή του γιά τήν προοπτική τών «προοδευτικῶν - δημοκρατικῶν δυνάμεων» και τή συνεργασία μέ τήν άριστερά, έννοεΐται ύπό τήν ήγεμονία του. Προϋπόθεση, γι' αὐτή τήν προοπτική δέν είναι μόνο ή άπομάκρυνση τοῦ ΠΑΣΟΚ άπό τή λογική τής αυτοδυναμίας, άπό τό παρελθόν τών σκανδάλων, άπό τόν λαϊκισμό άνδρεοπαανδρεικού - αύριανικού τύπου, προϋπόθεση δέν είναι μόνο ή σχετικοποίηση τής άρχηγικής δομής και τής χαρακτηριστικής ήγείας. Προϋπόθεση είναι επίσης και ή άποκομμουνιστικοποίηση τής Άριστερας, διότι μόνο έτσι μπορεί νά ύπάρξει ιδεολογική συγγένεια, προγραμματική σύγκλιση και συνάμα άποδοχή τούτου τοῦ μπλόκ άπό τή Σοσιαλιστική Διεθνή και τά Εὐρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κέντρα. Ο Συνασπισμός άλλωστε δέν κουράζεται νά τό τονίζει: προοπτική του είναι μιά κυβέρνηση «προοδευτικής κατεύθυνσης» μέ τίς δυνάμεις τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ήδη ή συνεργασία στό πλαίσιο τής Οικουμενικής άποτελεΐ τό πρώτο βήμα πού φέρνει κοντά ΠΑΣΟΚ και Συνασπισμό. Νομίζω ότι ό Γκορμπατσώφ και οί νέες ήγετικές ομάδες στήν Άνατολική Εὐρώπη και στά Βαλκάνια δέν θά είχαν άντιρρήσεις γιά τό σχήμα αὐτό. Έκεΐ τείνει και ή λογική πού διέπει τόν Συνασπισμό και ή λογική τοῦ ΠΑΣΟΚ. Και άντιστάσεως μή οδσης τό σχήμα αὐτό, πού τώρα βρίσκεται στα προκαταρκτικά του, μπορεί άριστα νά εϋδοθηΐ και νά εϋδοκιμηΐ.

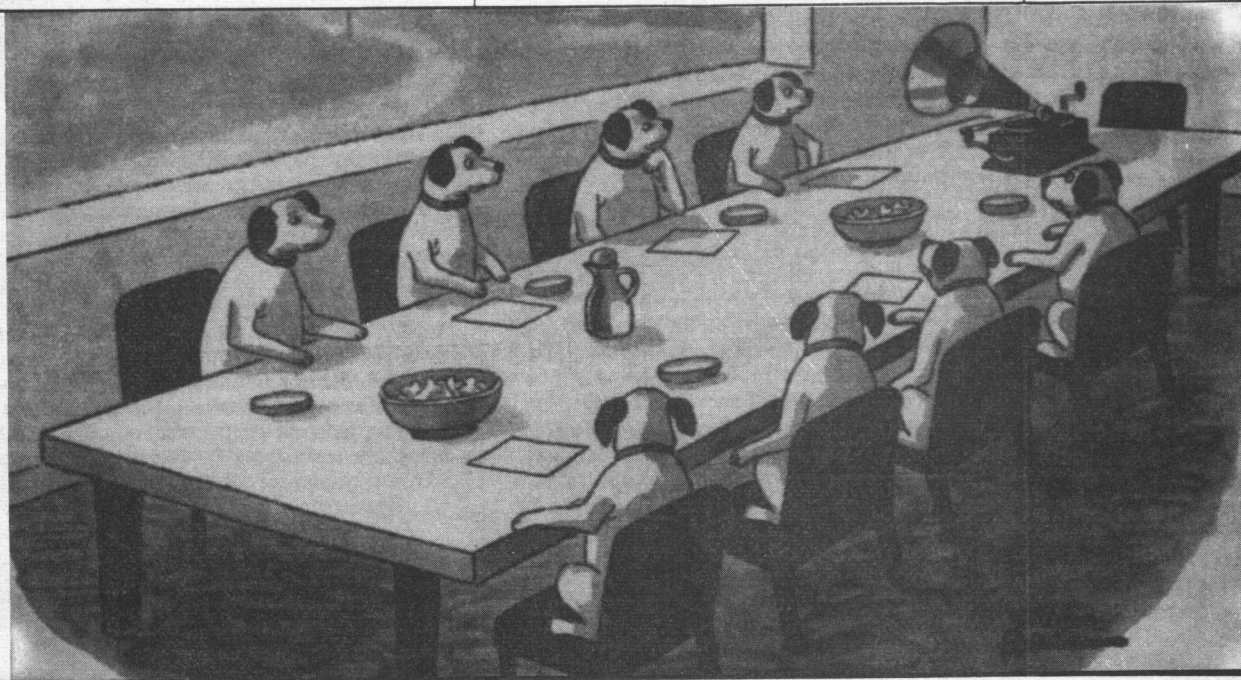
Άπό τή πλευρά τής συντηρητικής παράταξης τά πράγματα θά προχωρήσουν μέ ανάλογο τρόπο. Και εκεΐ ένα μπλόκ δυνάμεων, χωρίς πιά τή δραματοποιημένη εξάρτησή τους άπό τόν άρχηγό, θά κατέχει τήν άλλη πλευρά τοῦ λόφου. Και θά άντιστοιχεί τό μπλόκ αὐτό στοῦς Εὐρωπαϊούς χριστιανοδημοκράτες - φιλελεύθερους νεοσυντηρητικούς, όπως και τώρα άλλωστε,

άλλα μέ πίο σύγχρονους δρους.

Ή προγραμματική όμοιότητα τών δύο μπλόκ θά άποτρέπει τήν πόλωση, θά επιτρέπει τήν έναλλαγή, θά διευκολύνει τή συνεργασία, θά καλλιεργεί τή συναίνεση. Οί θεσμοί θά ακολουθήσουν. Έπίκειται άλλωστε και άναθεώρηση τοῦ Συντάγματος όποτε, άκόμη και τό ζήτημα τοῦ Προέδρου τής Δημοκρατίας θά επαναξετασθεΐ. Άλλά αν ή *άντιπροσωπευτική δημοκρατία* προϋποθέτει κόμματα πού εκφράζουν δλη τήν ποικιλία και τήν πολυφωνία τών κοινωνικῶν τάξεων και στρωμάτων, αλλά και τή θεσμοποιημένη σύγκρουση μεταξύ τους —γι' αὐτό άλλωστε και τά αντιπροσωπευτικά σώματα, Βουλή, Αὐτοδιοίκηση, συνδικάτα κ.λπ. έχουν ουσιαστικές άρμοδιότητα και άποτελοῦν ουσιαστικά κέντρα λήψης αποφάσεων—, ή *συναινετική δημοκρατία* πρὸς τήν όποία τείνουμε, άκριβῶς επειδή άπορρέει άπό τήν συναίνεση, τήν ένσωμάτωση, τήν κοινωνική εϋρήνευση και τούς μηχανισμούς πού τίς επιβάλλουν, προϋποθέτει κόμματα και διαμορφώνει κόμματα τής συναίνεσης, τής ένσωμάτωσης, τής κοινωνικής εϋρήνευσης. Κόμματα «διαλόγου» δηλαδή, αλλά, όχι μέ τήν κοινωνία, γιατί άπό εκεΐ μπορεί νά βγούν και κακοφωνίες. Διαλόγου μεταξύ τους, βέβαια, ό όποιος αναγορεύει ως θεμελιώδη, αν και άτυπο, θεσμό τής συναινετικής δημοκρατίας τά κομματικά διεθυντήρια: πολυπρόσωπα, στηριγμένα σέ μιά ισχυρή κομματική γραφειοκρατία, προεκτεινόμενη μέσα στήν κρατική γραφειοκρατία. Κόμματα χωρίς λειτουργούσα βάση, κόμματα μέ συναινούσα βάση. Αν ή βάση δέν συναινεΐ, ό αυταρχισμός τής δημοκρατίας αὐτῆς είναι εδῶ γιά νά προλαβαίνει, νά καταστέλλει και προπαντός γιά νά ένσωματώνει. Ή εικόνα και ή καλωδιωμένη ζωή θά διδάσκουν τήν οὐσία τοῦ ιδεολογικοῦ εκσυγχρονισμού.

Άπό κάτω, ό άπό κάτω κόσμος, θά σιγοβράζει, όπως πάντα. Θά χρειαστοῦν πολλές άντιφάσεις και πολλές άντιστάσεις, ώστε αὐτό τό σιγοβράσιμο νά γίνει βρασμός. Τίποτε δέν ερχεται μόνο του, τίποτε δέν είναι νομοτελειακό.

Ή σημερινή αντίσταση στήν άποκομμουνιστικοποίηση τών διαφωνούντων τοῦ ΚΚΕ, τοῦ ΚΚΕ έσωτ. κι άλλων άριστερῶν μένει νά άποδειχθεΐ αν είναι βιώσιμη και ιστορικής σημασίας.

Οι αντιφάσεις του πολιτικού μας συστήματος

του Δημήτρη Κυρτάτα

Πολιτικοί παρατηρητές αλλά και απλοί ενημερωμένοι πολίτες διαπιστώνουν καθημερινά, ότι η παρούσα πολιτική κρίση, παρά τις διαρκείς και συχνά απρόβλεπτες εξελίξεις, σημαδεύεται από δομικές αντιφάσεις, ή υπέρβαση των οποίων δέν διαγράφεται, τουλάχιστον μέχρι στιγμής, στόν όρίζοντα. Έτσι, ενώ οι επιλογές τών ήγεσιών τών πολιτικών σχηματισμών εμφανίζουν συχνά θεαματικές διακυμάνσεις, ελάχιστοι πιστεύουν πιά ότι μπορεί νά βρεθεί αΐφνης ή επιλογή εκείνη πού θά όδηγήσει τή χώρα σέ μακρόχρονη πολιτική σταθερότητα. Πολιτικές συμμαχίες επιτυγχάνονται καί άναιρούνται άπό τή μιά μέρα στήν άλλη, πολιτικοί ήγέτες έκτοπίζονται άπό τό κοινοβούλιο καί άμέσως προβάλλονται ως μοναδικές λύσεις, πολιτικά συνθήματα στηρίζουν τούς προεκλογικούς άγώνες κομμάτων γιά νά ξεχαστούν τήν έπομένη τών εκλογών. Όλοι συμφωνούν ότι ή δημοκρατία δέν έχει άδιέξοδα, αλλά κανείς δέν άναλαμβάνει τήν ευθύνη νά δείξει μέ σαφήνεια πός τήν κατεύθυνση πού όδηγεί στήν άρση τών άδιεξόδων. Τελικά, όσο πιά εύέλικοι γίνονται οι πολιτικοί ήγέτες, τόσο ή πολιτική σταθερότητα μοιάζει νά άπομακρύνεται.

Μέ τά δεδομένα αυτά, καί ενώ οι πολιτικοί συντάκτες έντρυφούν σχεδόν άποκλειστικά στά καθημερινώς μεταβαλλόμενα πολιτικά σενάρια, ό έντοπισμός όρισμένων νέων δεδομένων ένδέχεται νά άποκαλύπτει κάποιες μονιμότερες τάσεις τής πολιτικής καί κοινωνικής μας ζωής, τάσεις, πού ίσως παίξουν καθοριστικό ρόλο γιά τό μέλλον. Ξεκινώ μέ τήν παρατήρηση ότι ή τρέχουσα συγκυρία άναδεικνύει μιά σειρά άπό παράδοξες αντιφάσεις.

1. Όσο άναλογικότερο γίνεται τό εκλογικό σύστημα, τόσο πιά πολωμένο τό εκλογικό άποτέλεσμα. Οι εκλογές του Ίουνίου καί του Νοεμβρίου πού πραγματοποιήθηκαν μέ τό άναλογικότερο σύστημα τής μεταπολεμικής τουλάχιστον περιόδου, ούσιαστικά έξαφάνισαν τά μικρά κόμματα. Τόσο οι πιά άκραίοι σχηματισμοί, όσο καί οι κεντρώες καί κεντρογενείς ομάδες πού είχαν κάποια παρουσία μετά τή δικτατορία έξοβελίστηκαν καί άυτοκαταργήθηκαν ή άπορροφήθηκαν άπό τούς μεγάλους σχηματισμούς. Άκόμα καί οι δύο άπό τούς τρεις μεγαλύτερους πολιτικούς σχηματισμούς, εμφανίστηκαν στίς τελευταίες εκλογές ως εδρύτερες συσπειρώσεις, χωρίς καν νά κάνουν χρήση τών καθιερωμένων τους τίτλων.

Άπό τήν άλλη, μέσα στά ίδια τά μεγάλα κόμματα, ενώ ύπόβροσκαν καί κάποτε έκδηλώνονταν τάσεις διασπάσεων καί άτομικών διαφοροποιήσεων όσο τό εκλογικό σύστημα ήταν πλειοψηφικότερο, τώρα δέν διαγράφονται καθόλου κεντρώφνες προοπτικές. Τό άναλογικό σύστημα μοιάζει νά συσπειρώνει αντί νά κατακερματίζει τούς πολιτικούς σχηματισμούς.

2. Όσο μικρότερες οι διαφορές στά οικονομικά προγράμματα, τόσο μεγαλύτερη ή πόλωση. Ποτέ μεταπολεμικά δέν εμφανίστηκαν στίς εκλογικές άναμετρήσεις οι κυριότεροι πολιτικοί σχηματισμοί μέ τέτοια συναίνεση ως πός τις βασικές επιλογές οικονομικής στρατηγικής. Η αντίδικία τών δύο μεγάλων κομμάτων ήταν κυρίως γύρω άπό τό ποιος μπορεί νά εφαρμόσει καλύτερα ένα κατά βάση όμοιο πρόγραμμα. Όσο γιά τήν άριστερά ποτέ δέν εμφανίστηκε μέ λιγότερα αίτήματα οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Τό κοινό πρόγραμμα τών Γάλλων κομμουνιστών - σοσιαλιστών του 1972, γιά παράδειγμα, πού είχε τότε άσκήσει μεγάλη επίδραση καί στήν ελληνική άριστερά, είναι έντελώς έκτός τόπου στήν Έλλάδα του 1989. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ όλα τά κόμματα επικαλούνται τήν άνάγκη συναινετικών λύσεων γιά νά αντιμετώπιστούν τά κρίσιμα οικονομικά θέματα, τά μόνα ζητήματα πού τίθενται στήν τράπεζα τών διαπραγματεύσεων άφορούν έντυπωσιακές όψεις έξωτερικής πολιτικής καί εκλογικής νομοθεσίας.

Άπό τήν άλλη μεριά ή βιαιότητα τών πρόσφατων προεκλογικών άναμετρήσεων ξεπέρασε σχεδόν κάθε προηγούμενο. Άν έξαιρέσει κανείς τό «ήπιο κλίμα» στό όποιο πραγματοποιήθηκαν οι εκλογές, οι άμοιβαίες καταγγελίες γιά «ποινικοποίηση τής πολιτικής ζωής» καί γιά «καταχρήσεις σέ βαθμό κακουργήματος» πλειάδας κυβερνητικών στελεχών, συμπεριλαμβανομένου καί του πρώην πρωθυπουργού, δέν έχουν τό προηγούμενό τους. Ποτέ δέν όδηγηθήκαμε σέ εκλογές μέ ύπόδικη τήν ήγεσία του ένός κόμματος καί κατήγορους τις ήγεσίες τών δύο άλλων. Θά έλεγε κανείς ότι άν έλειπε καί τό «ήπιο κλίμα», οι όπαδοί τών αντίδικων θά έβγαζαν τά μαχαίρια.

3. Όσο έντονότερη ή επίκληση κοινωνικών διαφορών μεταξύ τών κομμάτων, τόσο περισσότερο διαφαίνεται ή ύπό τή στενή έν-

Όσο αναλογικότερο γίνεται το εκλογικό σύστημα τόσο πιά πολωμένο είναι τό εκλογικό άποτέλεσμα.

νοια πολιτική έως προσωπική διάσταση της αντιπαράθεσης. Είναι γεγονός ότι τά κόμματα εκτόξευσαν άμοιβαίες κατηγορίες για την εφαρμοσθείσα ή εφαρμοστέα λιτότητα σέ βάρος μιάς πιά δίκαιης κοινωνικής πολιτικής. Έξίσου γεγονός είναι ότι όλα τά κόμματα άρνήθηκαν τίς κατηγορίες και ύπερθεμάτησαν στό ενδιαφέρον τους για κοινωνική πρόνοια.

Σημαντικότερο ώστόσο άπ' αυτό είναι τό ζήτημα της κοινωνικής βάσης των μεγάλων πολιτικών σχηματισμών. Οί πάντες βέβαια άπευθύνθηκαν στό «έθνικό άκροατήριο» προσκαλώντας τίς γραμμές τους μέλη κοινωνικών ομάδων και τάξεων πού άνήκαν παραδοσιακά σέ άλλους σχηματισμούς. Δέν απέκρυπταν ώστόσο ότι, κατά βάση, εξακολουθούσαν νά εκφράζουν ιδιαίτερους κοινωνικούς και ταξικούς χώρους. Παρόλο πού δέν έχουμε στή διάθεσή μας αξιόπιστες σχετικές αναλύσεις, νομίζω ότι έστω και διαισθητικά μπορούμε νά ίσχυριστούμε ότι ποτέ οί πολιτικοί οργανισμοί στή μεταπολεμική Ελλάδα δέν άντλούσαν τούς ψήφους τους άπό πιά άντιπροσωπευτικό κοινωνικό δείγμα. Μέ εξαίρεση ίσως τήν άριστερά πού όπωσδήποτε έχει μεγαλύτερη άπήχηση στά εργατικά στρώματα, οί άλλοι δύο πολιτικοί σχηματισμοί εκπροσωπούν εύρύτατα τμήματα εργατών, μικροαστών πάσης φύσεως, επιχειρηματιών, βιοτεχνών, ελεύθερων επαγγελματιών, εισοδηματιών και βιομηχάνων. Άλλά και ή άριστερά θά πρέπει νά βρίσκεται μέ νέα δεδομένα. Είναι άμφίβολο άν είχε ποτέ ύποστηριχθεί όσο τώρα άπό επιχειρηματίες και εισοδηματίες —για νά μήν αναφερθούμε στους διανοούμενους. Είναι επίσης άμφίβολο άν μέλη της ελληνικής εργατικής τάξης είχαν ποτέ άκολουθήσει σέ τέτοιο βαθμό τά άλλα κόμματα, πέραν του παραδοσιακού της άριστεράς. Άκόμα και οί άνεργοι, είναι φανερό άπό τά πρόσφατα εκλογικά αποτελέσματα, σέ μικρό μόνο βαθμό ψήφισαν παραδοσιακή άριστερά.

Έκείνο πού άπέμεινε ήταν ή επίκληση των παραδοσιακών κοινωνικών διαφοροποιήσεων άπό τούς πολιτικούς σχηματισμούς για λόγους έντυπώσεων. Οί κοινωνικές διαφορές μοιάζει όλο και περισσότερο νά άποτελούν, άπό άποψη εκλογική, ένα ιδεολόγημα. Είναι ένδεικτικό ότι στό τέρμα μιάς άπό τίς πιά άδυσώπητες προεκλογικές άναμετρήσεις, έπιτεύχθηκε ή συναινετική λύση μιάς οικουμενικής κυβέρνησης. Άντί λοιπόν ή πολιτική νά άποτελεί έκφραση ή συμπύκνωση του κοινωνικού, όλο και περισσότερο μοιάζει νά ύποκαθιστά τό κοινωνικό ή πάντως νά αυτόνομείται άπ' αυτό.

4. "Όσο λιγότερες οί δικαιοδοσίες του άνώτατου άρχοντα, τόσο σημαντικότερο ρόλο καλείται νά διαδραματίσει. Είναι γνωστό ότι ή τελευταία αναθεώρηση του συντάγματος άποψίλωσε τόν πρόεδρο της δημοκρατίας άπό τίς έτσι κι άλλως περιορισμένες του άρμοδιότητες. Χωρίς νά αναφερθούμε στις δυνατότητες πού είχαν οί βασιλείς νά προωθήσουν δικές τους κυβερνητικές έπιλογές, είναι φανερό ότι στόν πρόεδρο της δημοκρατίας σήμερα δέν άναγνωρίζεται καν

τό δικαίωμα νά έχει δικές του έπιλογές. Όστόσο, έδώ και άρκετούς μήνες, ό νυν πρόεδρος της δημοκρατίας καλείται νά βρισκεται διαρκώς στό προσκήνιο των πολιτικών εξελίξεων και, άκόμα και μέ τίς ελάχιστες πρωτοβουλίες πού του άπομένουν, άποβαίνει σημαντικότερος πολιτειακός παράγοντας, φθάνοντας νά εκπροσωπεί κατ' επανάληψη και τή χώρα σέ σημαντικότερες διεθνείς διασκέψεις. Άρκεί νά σκεφτούμε τίς καθημερινές πιέσεις πού δέχεται διά του τύπου, πού κάποτε φθάνουν στό επίπεδο άνοιχτών απειλών, και τή διαρκή παρουσία των συνηγορημάτων, πού προσπαθούν, συνήθως μάταια, νά προσδιορίσουν τίς ύποχρεώσεις και τά δικαιώματά του.

5. "Όσο πλησιάζουμε προς τήν πραγματοποίηση του παραδοσιακού στόχου της παραδοσιακής άριστεράς, τήν καθιέρωση της άπλής αναλογικής, τόσο άπομακρύνεται κάθε προοπτική μεταρρύθμισης παραδοσιακού άριστερου τύπου. Μέ τό εκλογικό σύστημα πού εφαρμόστηκε τόν Ιούνιο, ή παραδοσιακή άριστερά βρέθηκε ρυθμιστής της πολιτικής κατάστασης, χωρίς ώστόσο νά τίθεται καν θέμα όποιασδήποτε διαρθρωτικής άλλαγής. Μετά τίς εκλογές του Νοεμβρίου βρίσκεται διαρκώς στην τράπεζα των πολιτικών διαπραγματεύσεων και τό μόνο ζήτημα πού άφήνει παντελώς έξω άπό κάθε διαπραγμάτευση είναι τό ζήτημα των μεταρρυθμίσεων.

Κατά τίς τρέχουσες διαπραγματεύσεις, ή άριστερά επιδιώκει τήν εφαρμογή ενός αναλογικότερου εκλογικού συστήματος μέ βέβαιη τήν προοπτική νά ύποχρεωθεί νά συνεργασεί μέ κόμματα πού άποκλείουν κάθε διαρθρωτική μεταβολή. Κάτω άπό αυτές τίς συνθήκες ή πραγματοποίηση της εκλογικής της έπιλογής μοιάζει νά της άνοίγει τήν προοπτική συνυπευθυνότητας σέ κυβερνητικά σχήματα, μέ άποτέλεσμα νά εξαφανισθεί κάθε φωνή για μεταρρυθμίσεις άκόμα και άπό τήν άντιπολίτευση.

* * *

"Όλα αυτά δέν μπορεί παρά νά άποτελούν συμπτώματα μιάς κατάστασης ρευστής και ίσως μεταβατικής. Παρόλο πού κανείς δέν είναι σέ θέση νά προβλέψει τό μέλλον, οί περισσότεροι θά συμφωνούσαν ότι τό παρελθόν δέν πρόκειται πιά νά επιστρέψει. Τό πολιτικό σύστημα δείχνει έντονα σημάδια άναντιστοιχίας μέ τήν κοινωνική πραγματικότητα.

"Αν άφήσουμε κατά μέρος τίς έπιθυμίες και τίς έλπίδες μας, θά διαπιστώσουμε ίσως ότι για τήν ύπέρβαση της κρίσης άνοίγονται δύο προοπτικές. Πρώτον, παρά τή βραχυπρόθεσμη τάση διατήρησης του παρόντος εκλογικού συστήματος ή και τό ένδεχόμενο καθιέρωσης αναλογικότερου, μεσοπρόθεσμα ή λογική των πραγμάτων οδηγεί μάλλον σέ πλειοψηφικό σύστημα. Ένα τέτοιο σύστημα παράγει έξίσου νομιμοποιημένη έξουσία, ένω έπιτρέπει σέ σχετικές πλειοψηφίες, τόν σχετικά εδκόλο σχηματισμό κυβερνήσε-

*"Όσο
πλησιάζουμε
προς την
καθιέρωση της
άπλής
αναλογικής
τόσο
άπομακρύνεται
κάθε προοπτική
μεταρρύθμισης
παραδοσιακού
τύπου.
Η επιβίωση της
δημοκρατίας όχι
μόνο δέν περνά
άπό τή
διεύρυνσή της
άλλά εξαρτάται
άπό τή
συρρίκνωσή
της.*

ων με σχετικά άνετες, απόλυτες κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες. Τό πρόβλημα βρίσκεται στους πολιτικούς όρους καθιέρωσης ενός τέτοιου συστήματος, αλλά διαξ και καθιερωθεί δέν πρόκειται πιά νά καταργηθεί εύκολα.

Δεύτερον, στό ζήτημα του άνώτατου άρχοντα, πάλι ή λογική των πραγμάτων οδηγεί, ίσως μακροπρόθεσμα, προς την αντίθετη κατεύθυνση άπ' αυτήν που άκολουθήθηκε μέχρι τώρα. Η προοπτική άμεσης εκλογής προέδρου δημοκρατίας δέν θά πρέπει νά άποκλεισθεί. Τά πλεονεκτήματα μιας τέτοιας εξέλιξης είναι προφανή: με σχετική πλειοψηφία μπορεί πάντα νά εκλέγεται ένας άνθρωπος που, στό όνομα της δημοκρατίας, θά ύποκαθιστά μεγάλο μέρος των δημοκρατικών θεσμών.

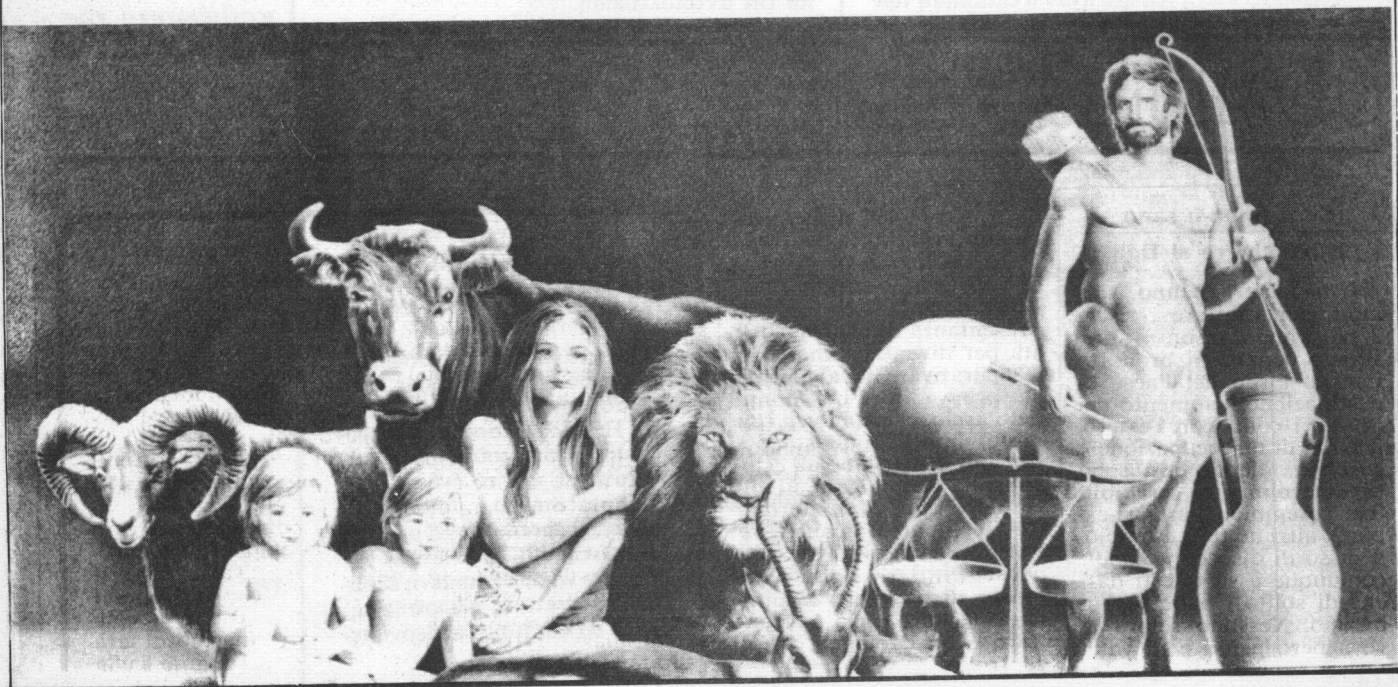
Αν οί συλλογισμοί αυτοί έχουν κάποια σωστή βάση, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα ή επιβίωση της δημοκρατίας όχι μόνο δέν περνά από την διεύρυνσή της, αλλά έξαρτάται είτε από τή συρρίκνωσή της είτε από την, σε ένα βαθμό, ύποκατάστασή της. Ίσως αυτό νά είναι τό πραγματικό νόημα της πεποίθησης ότι ή δημοκρατία δέν έχει άδιέξοδο. Γιατί τελικά, παρά τίς αντιρρήσεις που προβάλλονται, ούτε τό πλειοψηφικό σύστημα ούτε ή προεδρική δημοκρατία στερούνται νομιμοποιητικών τίτλων.

Τό ενδιαφέρον έρ. ρημα είναι γιατί ενώ μετά τή δικτατορία όλα έδειχναν ότι βαδίζαμε σε μία πορεία διεύρυνσης της δημοκρατίας και όλα σχεδόν τά κόμματα άποδέχονταν ή προωθούσαν αυτή τή λογική, ή κοινωνική πραγματικότητα μοιάζει νά ώθει προς την αντίθετη κατεύθυνση; Ποιά είναι τελικά αυτή ή κοινωνική πραγματικότητα;

Είναι ίσως πολύ νωρίς νά διακινδυνεύσου-

με μιάν άπάντηση στό ερώτημα αυτό που, άλλωστε, είναι άμφιβολο άν επιδέχεται μιά σαφή άπάντηση. Μπορούμε όμως νά κάνουμε μιάν ύπόθεση. Αν ή συρρίκνωση ή ή μερική ύποκατάσταση της δημοκρατίας γίνει στό όνομα της δημοκρατίας, δηλαδή με τή συναίνεση εύρύτατων στρωμάτων του ελληνικού πληθυσμού, αυτό σημαίνει ότι εύρύτατα στρώματα έχουν συμφέρον νά εκχωρήσουν μέρος των δικαιωμάτων τους σε κάποιον ή κάποιους διαχειριστές. Η προτροπή προς τους μεγάλους πολιτικούς σχηματισμούς νά τά βρουν μεταξύ τους, που σήμερα τείνει νά γίνει του συρμού, ύποδηλώνει και αυτή τήν ύπαρξη ενός τέτοιου συμφέροντος. Για νά εκχωρούνται οικειοθελώς πολιτικά δικαιώματα ή νά είναι επιθυμητή ή ύπέρβαση των διαφορών που χωρίζουν σήμερα τά κόμματα, αυτό σημαίνει ότι προσδοκούνται ή έχουν έξασφαλισθεί άλλα όφέλη. Τέτοια όμως όφέλη δέν θά μπορούσαν παρά νά προέλθουν από τόν διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Μήπως έχει αλλάξει ή αλλάζει ή θέση της Ελλάδας στόν διεθνή αυτό καταμερισμό;

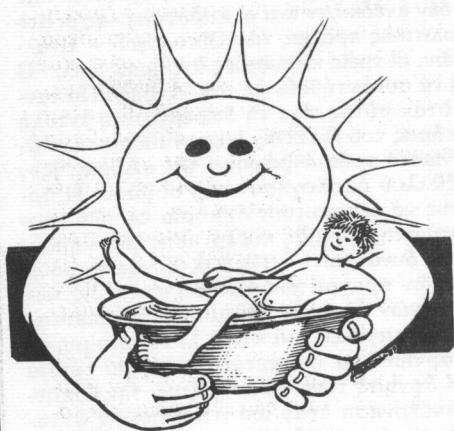
Υπάρχει όμως και μιά τρίτη προοπτική που δέν θά πρέπει νά άποκλεισθεί. Αν ή εύρωπαϊκή ένωση (τά πρώτα στάδια της όποιας φαίνεται ότι βρίσκονται πίσω από τή σημερινή πολιτική κρίση) προχωρήσει με ταχύτατους ρυθμούς, τότε δέν άποκλείεται και τό εκλογικό σύστημα νά παραμείνει αναλογικό (ή νά γίνει άνολογικότερο) και ό ρόλος του προέδρου της δημοκρατίας νά παραμείνει συνταγματικά περιορισμένος. Τό ελληνικό κοινοβούλιο θά λάβει γρήγορα τό χαρακτήρα μιας «τοπικής αυτοδιοίκησης», καθώς όλα τά σημαντικά ζητήματα θά λύνονται έτσι κι άλλιώς άλλού.

ΟΙΚΟΛΟΓΟΙ – ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ

«Μιά νέα πολιτική γεννιέται»

του Βασίλη Ζουναλή

Από την καζούρα «*Ecolos-Rigolos*» της γαλλικής *Liberation* (τίτλος συνέντευξης με Έλληνα οικολόγο, ύποψηφιο των οικολόγων-εναλλακτικών στις ευρωεκλογές της 18ης Ιουνίου) ως τη σημερινή αναγνώριση και σοβαρή αντιμετώπιση των Οικολόγων-Εναλλακτικών, μάς χωρίζει μόλις ένα εξάμηνο. Ένα εξάμηνο, όμως, πυκνότατο σε γεγονότα ιστορικής σημασίας: όλα πλέον είναι έντελως διαφορετικά και στην κεντρική πολιτική σκηνή και στο περιθώριό της. Ένα περιθώριο όπου κυρίως (συν)ανταγωνίστηκαν το ΚΚΕ έσωτερικού — Α.Α., ή Ε.Α.Σ. και οι Οικολόγοι-Εναλλακτικοί, με έντονες ως άπροσδόκητες (αυτο)μεταμορφώσεις.

Αποτέλεσμα του (συν)ανταγωνισμού ήταν ή κατά κράτος εκλογική έπιτυχία των Οικολόγων - Εναλλακτικών και ή εκλογική συντριβή της Αριστερής Πρωτοβουλίας κομμουνιστών ριζοσπαστών οικολόγων (εκλογική σύμμαχία ΚΚΕ έσωτερικού - Α.Α., Ε.Α.Σ., ΕΚΚΕ) στις εκλογές της 5ης Νοεμβρίου. Έτσι, το πολιτικό περιθώριο αναβαθμίστηκε κοινοβουλευτικά κι εκπροσωπείται σήμερα στη Βουλή (ως αξιωματική αντιπολίτευση!) από το «πράσινο» τό «κόκκινο» δέν πρόκανε. Τό 0,6% του εκλογικού σώματος (39.000 ψήφοι) στήριξαν τή «νέα πολιτική», ενώ μόνον τό 0,2% (13.000 ψήφοι) στήριξαν τήν «άλλη Αριστερά». Προς τιμήν αυτής της «νέας πολιτικής» έγινε —ιδίως μετεκλογικά— μεγάλο άλισβερίσι: περιποιήσεις, έναγκαλισμοί, δισέλιδα «σαλόνια» — άφιερώματα προς τό εγχώριο οικολογικό κίνημα, άβρότητες ως και μεταμεσονύκτιες πολιτικές συναντήσεις με τήν Όμοσπονδία Οικολογικών και Έναλλακτικών Όργανώσεων. Δέν έλειψαν, βέβαια, και κάποιες χυδαιότητες προς τήν εκπρόσωπο των Οικολόγων Έναλλακτικών στή Βουλή (βλέπε «Αύριανή»). Άν και οι τόνοι έπεσαν μετά από τόν σχηματισμό της Οικουμενικής Κυβέρνησης, άν και χαμήλωσαν εκτοτε τά φώτα, οι Οικολόγοι — Έναλλακτικοί και ή «νέα πολιτική» τους μονιμοποιήθηκαν ως ή «άλλη», ως ή «νέα» πραγματικότητα του πολιτικού σκηνικού.

«ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΕΝΝΙΕΤΑΙ»

«Μιά νέα πολιτική γεννιέται», ήταν τό κεντρικό προεκλογικό σύνθημα των Οικολόγων — Έναλλακτικών. Άραγε, πόσο «νέα» είναι αυτή ή πολιτική; Τί έλπίδες μάς φέρνει;

Καταρχήν, παρά τήν ύπόσχεση των Οικολό-

γων — Έναλλακτικών, δέν υπάρχει ακόμα ένα πρόγραμμα, ένα πολιτικό πρόγραμμα ή έστω ένα οικολογικό πρόγραμμα πού νά εμπνέεται από και νά προοιωνίζεται αυτή τή «νέα πολιτική». Δέν υπάρχει καν ένα κάπως αξιόλογο περιβαλλοντικό πρόγραμμα από τήν πλευρά τους.

Δεκτή, καθόσον εύλογη, ή ένσταση πώς δέν υπήρξαν τά χρονικά περιθώρια γιά κάτι τέτοιο. Άπό τήν 1η Όκτωβρίου (ίδρυση της Όμοσπονδίας Οικολογικών και Έναλλακτικών Όργανώσεων) ως τήν 5η Νοεμβρίου, τό χρονικό διάστημα ήταν ίσως άπογορευτικό γιά τή διαμόρφωση ενός πολιτικού προγράμματος από έναν τόσο άνομοιογενή χώρο και ήταν μάλλον άνεπαρκές γιά τήν ολοκλήρωση ενός περιβαλλοντικού προγράμματος, άντάξιο των «ειδικών» του περιβάλλοντος. Άπό αυτό, όμως, τό σημείο ως τήν εύκαιριακή έπιστράτευση κάποιων έν γένει σωστών θέσεων, οι όποιες και κοινότητες και γενικόλογες είναι, υπάρχει άβυσσος. Άκριβέστερα: υπάρχει άβυσσος άνάμεσα στήν άποψη των Οικολόγων — Έναλλακτικών, ότι τό πολιτικό τους έγχείρημα είναι τέκνον παρθενογένεσης, φοίνικας πού βγήκε από τίς στάχτες κι όχι από τή μήτρα της Αριστεράς, αντίπαλος όλων άνεξαιρέτως των προς τής 1ης Όκτωβρίου 1989 πολιτικών σχηματισμών και στήν πρακτική της οικειοποίησης και άποκλειστικής διαχείρισης των οικολογικών — έναλλακτικών και άλλων συναφών ζητημάτων. Δέν χωρά άμφιβολία, ότι και οι προτάσεις τους γιά τό νέφος της Άθήνας, γιά τόν περιορισμό της χρήσης του Ι.Χ. αυτοκινήτου, γιά τήν εξαφάνιση των δασών, γιά τίς βλαβερές συνέπειες της έκτροπής του Άχελώου, γιά τούς Όλυμπιακούς άγώνες του 1996, και οι λαϊκίζουσες θέσεις τους γιά δημοψηφίσματα και συλλογή ύπογραφών από τούς πολίτες στήν περίπτωση σοβαρών (;) νομοθετικών ζητημάτων, και οι διακηρύξεις τους περί πλουραλισμού, περί έναλλακτικής όργάνωσης

της κοινωνίας, περί βιομηχανικού «πολιτισμού», περί ανάπτυξης (δίκην αποδιοπομπαίου τράγου, άδιακρίτως περιεχομένου!), περί «κοινωνίας των πολιτών» έναντιόν του κράτους-Λεβιάθαν δέν είναι ιδιοκτησία τους. Δέν πρόκειται για κάποιες νέες, πρωτοεμφανιζόμενες άπόψεις, ούτε για άπόψεις που έχουν παραχθεί άπό τόν χώρο των έγχωρίων ή άλλοδαπών Οικολόγων - Έναλλακτικών. Είναι δάνεια άπό άλλους χώρους. Είναι έρανίσματα μέ τήν πιό άυστηρή έννοια του όρου: έπιλεκτική συλλογή ιδεών, θέσεων, περικοπών άπό άλλότεριες προϋπάρχουσες έπεξεργασίες. Χωρίς καμιά διάθεση ύποτίμησης της όποιας συνεισφοράς των ποικίλων πολιτικών ρευμάτων διεθνώς και κυρίως των ρευμάτων της Έριστερας, παραπέμπω ένδεικτικά στίς έπεξεργασίες και στά προγράμματα της ίθαγενοϋς άνανεωτικής Έριστερας, όπου συναντά κανείς τά θέματα αυτά. Έκει δέ, θά συναντήσει και μερικά αξιόλογες έπεξεργασίες, όχι μόνο τά σιτάτα των Οικολόγων - Έναλλακτικών. Ίσως άκόμα και νά ξαναανακαλύψει τήν υπεραϊωνόβια προβληματική των Μάρξ - Έγγκελς για τούς φυσικούς πόρους, για τήν άνάπτυξη, για τό περιβάλλον, για τή σχέση κοινωνίας-φύσης. Μιά προβληματική μέ καλά, αντιφάσεις, άποσιωπήσεις ξεπερασμένη σέ πολλά σημεία άπό τήν πραγματικότητα της σημερινής οικολογικής κρίσης, όπωσδήποτε όμως πιό συνεκτική, πιό ένδιαφέρουσα, πιό διεισδυτική, πιό νέα (μέ πιό πολλές δυνατότητες δηλαδή κυοφορίας του πραγματικού νέου) άπό τή «νέα» προβληματική των Έλλήνων Οικολόγων - Έναλλακτικών (βλέπε και σχετική άρθρογραφία σέ προηγούμενα τεύχη του Πολίτη). Παραπέμπω, τέλος στίς τόσες και τόσες αξιόλογες έρευνες για τίς συγκεκριμένες οικολογικές έπιπτώσεις, ίνστιτούτων, όργανισμών, άτομικών έρευνητών, οι όποιοι κατά κανόνα δέν συνδέονται όργανικά μέ τήν «πολιτική οικολογία», τά άποτελέσματα όμως αυτών των έρευνών έχει οικειοποιηθεί (όπως είχε κάθε δικαίωμα) και ή «πολιτική οικολογία».

Έξηγοϋμαι: τά δάνεια δέν άπαγορεύονται στήν πολιτική (άλλωστε αυτή τήν πρακτική άκολουθοϋν όλοι άνεξαίρετως). Πρέπει όμως, νά άναγνωρίζονται τουλάχιστον ως τέτοια. Έδώ άκριβώς έχουν άφήσει οι Οικολόγοι - Έναλλακτικοί μία «παλαιού» τύπου έκκρεμότητα.

Άν παρά ταϋτα ύπήρξε μία κάποια ύπερψήφιση του ψηφοδελτίου τους (άσήμαντη ποσοτικά, σημαντική όμως συμβολικά) τουτο όφείλεται κυρίως στή διάχυτη οικολογική εύαισθησία, κυρίως στον κόσμο της άριστερας, που έπέδειξε μ' αυτό τόν τρόπο ένα πρόβλημα και μία κατεϋθунση.

Άν, όμως, ό ίσχυρισμός των Οικολόγων - Έναλλακτικών ότι «μιά νέα πολιτική γεννιέται» είναι άνυπόστατος προγραμματικά, μήπως ή πολιτική τους πρακτική στηρίζει κάπως αυτόν τόν ίσχυρισμό;

Κι εδώ όλα φαντάζουν παλιά και γνώριμα. Άπό τήν ίδρυτική συνδιάσκεψη της Όμοσπονδίας Οικολογικών και Έναλλακτικών Όργανώσεων (1η Όκτωβρίου) ως τήν μετεκλογική πανελλαδική συνδιάσκεψη (11 και 12 Νοεμβρίου) δέν συναντήσαμε έκπλήξεις. Ούτε στίς έπίπονες διαδικασίες και στό κλίμα φοιτητικών συνελεύσεων που επικράτησε εκεί, ούτε στήν κομφορμιστική ύπερναυσθησία περί τά όργανωτικά και τά ζητήματα αντιπροσώπευσης/έκ-

προσώπησης, ούτε στή θεματική του «άλλου» και του «άλλου» (κλασικό έπίσης μοτίβο της άνανεωτικής και όχι μόνον Έριστερας: βλέπε τό πρόσφατο παράδειγμα της «άλλης Έριστερας»), ούτε στή σύστοιχη άγωνιώδη πρακτική νά έξυπηρετηθεί σώνει και καλά μία «άλλη» αντίληψη για τήν πολιτική, τήν άνάπτυξη, τή σχέση μας μέ τή φύση, ούτε στή θεματική της «υπέρβασης» των παραδοσιακών κομμάτων και των πολιτικών τους άνταγωνισμών καθώς και όλων ένγένει των κακών πραγμάτων. Έπίσης τίποτε καινούριο δέν άνέδειξαν και οι κορυφαίες μέχρι στιγμής πολιτικές πράξεις των Οικολόγων - Έναλλακτικών, οι τρεις κορυφαίες άνησεις τους. Η άρνηση νά συναντηθούν μέ τόν Άνδρέα Παπανδρέου, όταν αυτός είχε τή διερευνητική έντολή ως πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, έτεροκαθορίστηκε άπό τό γνωστό χυδαιογράφημα της «Άύριανης», όπως έξάλλου όμολόγησαν και οι ίδιοι. Η άρνησή τους νά δεσμευτούν δημόσια εκ των προτέρων στή στήριξη μίας κυβέρνησης των «προοδευτικών δυνάμεων» (ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού), ήταν εκ των πραγμάτων άρνηση στήριξης των παπανδρεϊκών έλιγμών (άλιμονο, άν έπεφταν σ' αυτή τήν παγίδα!) μία και ό Συνασπισμός είχε ήδη άρνηθεί νά συμμετάσχει σέ μία τέτοια λύση. Η άρνησή τους νά στηρίξουν τήν Οικουμενική κυβέρνηση ήταν μία στοιχειώδης άνακλαστική κίνηση αυτοάμυνας. Αυτό δέν σημαίνει ότι τούς έπιπλήτουμε κιόλας για τίς, έν πάσει περιπτώσει, όρθές άρνήσεις τους. Πάντα τέτοια, παιδιά! Μόνο που αυτά, όχι μόνο δέν φτάνουν για τή γέννηση μίας νέας πολιτικής, αλλά αυτοαναίρεθησαν έν πολλοίς άπό τίς αίτιολογήσεις που τά συνόδευσαν. Κατανοητές και άναμενόμενες οι άποχρώσεις και οι άντιφάσεις αυτών των αίτιολογήσεων (έννας τόσο έτερόκλητος, τόσο νέος πολιτικός σχηματισμός δέν τά πήγε κι άσχημα μέ τούς δεινόσαυρους του πολιτικού κατεστημένου), άφόρητα όμως άνιαρή και γι' αυτό στείρα ή τόσο γνώριμη ξύλινη γλώσσα της πασπαρτου έπιχειρηματολογίας. Παραπέμπω στίς σχετικές άνακοινώσεις, γιατί κάθε περαιτέρω βυζαντινολογία εκ μέρους μου θά ήταν μικρόψυχη και πληκτική. Άς μου έπιτραπεί μόνο μία παρατήρηση: ή Οικουμενική κυβέρνηση δέν είναι «οικουμενική κατ' όνομα» επειδή άγνοεί «το 50% τουλάχιστον του πληθυσμού, άποκλείοντας τίς γυναίκες άπό τή σύνθεσή της», όπως τονίζεται στήν άνακοίνωση που έβγαλαν μετά τόν σχηματισμό της Οικουμενικής οι Οικολόγοι - Έναλλακτικοί. Ούτε ό τόπος έχει άνάγκη «μιά νέα πολιτική... που θά άναδεικνύει τόν γυναικείο λόγο...», όπως αναφέρεται στήν ίδια άνακοίνωση. Άν δηλαδή οι μάγειροι της Οικουμενικής δέν απέκλειαν τό «μισό τ' ούρανοϋ» άπό τή σύνθεση της νέας κυβέρνησης, θά είχαμε τότε μία πραγματικά οικουμενική κυβέρνηση; Διότι, έπί τή εύκαιρία, άπό τήν Οικουμενική λείπουν όχι μόνο γυναίκες, δπερ άπαράδεκτο, αλλά και εργάτες και άγρότες πράγμα έξίσου άπαράδεκτο, όπως σέ κάθε άκραφνώς άστική κυβέρνηση.

Περιοριζόμενοι στά όλίγα πλήν ένδεικτικά δείγματα που διαθέτουμε μέχρι στιγμής δέν βλέπουμε καμιά «νέα πολιτική» νά γεννιέται άπό τούς Οικολόγους - Έναλλακτικούς. Ίσως οι ίδιοι, και κυρίως οι πιό πολιτικοποιημένοι άπ' αυτούς, μέλη της πάλαι ποτέ ένεργά παρούσας έξωκοινοβουλευτικής άριστερας, αλλά και της

«Μιά νέα πολιτική γεννιέται» ήταν τό σύνθημα των Οικολόγων - Έναλλακτικών. Άραγε πόσο νέα είναι αυτή ή πολιτική; Τί έλπίδες φέρνει;

έν γένει ανανεωτικής άριστεράς, μαζί με την εκπληκτική ικανότητά τους στην έναλλαγή της «κόκκινης» φορεσιάς με την «πράσινη» (τό τάλεντο όρισμένων στίς μεταμορφώσεις ήταν Όβιδιακό) μās επιφυλλάσουν για τό μέλλον τήν εκπλήξη μιās έσπευσμένως προαναγγελλθεισομένης κυοφορίας.

ΣΚΟΥΠΙΔΟΤΕΝΕΚΕΣ ΤΟΥ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΟΥ ΛΑ·ΚΙΣΜΟΥ

Μελετώντας τή Διακήρυξη Καταστατικών Άρχων τής Όμοσπονδίας Οικολογικών και Έναλλακτικών Όργανώσεων, τό μοναδικό ως σήμερα επίσημο ντοκουμέντο τών Οικολόγων - Έναλλακτικών για τή φυσιογνωμία τους, γυρίζει κανείς χιλιάδες χρόνια πίσω: στίς δέκα έντολές του Μωυσή. Πρόκειται για ένα κείμενο πού δέν προμηθεύει κάποιες νέες γνώσεις παρά μόνον έναλλακτικό δεοντολογισμό, άρνήσεις, άπαγορεύσεις και θεολογικές διαβεβαιώσεις. Παραδείγματος χάριν: «ό Βιομηχανικός "πολιτισμός"... οδηγεί *ανάπτρεπτα* ή στον έκφασισμό τής κοινωνίας ή στον άφανισμό τής ζωής στον πλανήτη» (υπογράμμιση δική μου). "Αν, όμως, οί άρμόδιοι του οικολογισμού - έναλλακτισμού έχουν έντοπίσει τους κινδύνους πού άπειλούν τον κόσμο, δέν είναι ούτε οί μόνοι, ούτε οί πρώτοι. Έδώ και δεκαετίες, τά πιά σημαντικά έρευνητικά κέντρα τών χωρών του προηγμένου καπιταλισμού, έχουν περιγράψει και συνεχίζουν να περιγράφουν με τά πιά μελανά χρώματα τό ζοφερό μέλλον τής ανθρωπότητας, τό τέλος τής ιστορίας: λόγω εξάντλησης τών πρώτων ύλών (υπολογίζοντας μάλιστα και πόσα περίπου χρόνια μās μένουν), λόγω τής διαρκώς αυξανόμενης μόλυνσης του έδάφους, τών νεράν και του άέρα, λόγω του υπερπληθυσμού, λόγω τών μεταβλητών ίών (βλέπε ειτζ), λόγω του φαινομένου του θερμοκηπίου, λόγω τής τρύπας του όζοντος, λόγω αύξησης τής ραδιενέργειας, λόγω πολλών άλλων άπειλών. Σίγουρα κάτι θά 'χει πληροφορηθεί και ή άστική τάξη γι' αυτές τίς προοπτικές άποτοκονίας, όλο και κάποιες συμβουλές θά καταδέχθηκε να πάρει από τό Τεχνολογικό Ίνστιτούτο τής Μασαχουσέτης ή τό Χάρβαρντ. "Αλλωστε, ή άστική τάξη ενδιαφέρεται πρωτίτως και για πολύ περισσότερους λόγους άπ' ό,τι οί ύφιστάμενοι τήν έκμετάλλευση για τή δική της επιβίωση και μάλιστα με ταυτόχρονη διατήρηση τής κυριαρχίας της. "Επειδή δέ, ή ανάπτυξη πού γνωρίσαμε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μπορεί να πάρει κι άλλες μορφές, επειδή δέν ύπάρχει μία και μοναδική καπιταλιστική ανάπτυξη (μία και μοναδική είναι ή επιδίωξη του κεφαλαίου για τήν κερδοφορία, τή συσσώρευση και τήν άναπαραγωγή τους), είναι μάλλον *ανάπτρεπτος* κάποιος μορφής «οικολογίζων» καπιταλισμός —όπως άλλωστε συμβαίνει ήδη— εν όψει τής άπειλής του άφανισμού του. "Από τήν άλλη πλευρά, ό «οικολογίζων» καπιταλισμός δέν συνεπάγεται —αυτό μās τό διδάσκει ή σημερινή πραγματικότητα— τον έκφασισμό τής κοινωνίας.

Αυτό βέβαια δέν σημαίνει ότι ό καπιταλισμός έχει ταχυδακτυλουργικές ικανότητες ώστε να ξεγλιστρά και να αναδιαθρώνεται στον αιώνα τον άπαντα, ούτε ότι αυτό είναι μοιραίο να συμ-

βεί, ούτε πολύ περισσότερο ότι θά συμβαίνει χωρίς περαιτέρω δυσμενείς οικολογικές επιπτώσεις. Συμβαίνει απλώς ότι, για τό άμεσο μέλλον πού μās άφορά (οί άνθρωποι λειτουργούν μέσα στο βιολογικό τους χρόνο και όχι μετά θάνατον), ό καπιταλισμός διαθέτει άκόμη δυνατότητες άνασυγκρότησης. Για να τό πούμε και με τους όρους τών Οικολόγων - Έναλλακτικών: τό ότι ό «βιομηχανικός πολιτισμός» εξάντλησε ή εξαντλεί όσονούπω κάποια φυσικά όρια τής ανάπτυξης του, δέν σημαίνει ότι εξάντλησε όλα τά δυνατά, ιστορικά του όρια. "Αν οί έναλλακτικές τεχνολογίες, ή βιοτεχνολογία, ή ήλιος, ή άέρας, τά κύματα, ή ανακύκλωση τών υλικών, ή πυρηνική σύντηξη, οί συνταγές κοντολογίς πού προτείνει ό οικολογισμός - έναλλακτισμός για να αναχαιτισθεί ή οικολογική κρίση, είναι πράγματι μονοδρομος για τό ανθρώπινο γένος, τότε άς μήν άμφιβάλλουν οί οικολόγοι ότι οδηγός μας σ' αυτόν τον μονόδρομο θά είναι ό τρισκατάρατος «βιομηχανικός πολιτισμός». Οί πιά προωθημένοι θεσμοί αυτού του «βιομηχανικού πολιτισμού» (διάβαζε καπιταλισμού), τά πανεπιστήμια, τά έρευνητικά κέντρα, οί πολυεθνικές εταιρείες και τά μεγάλα μονοπώλια, όχι μόνο δέν τρομάζουν στην ιδέα ν' αναλάβουν τον άγώνα εναντίον τής οικολογικής υποβάθμισης και να διευθετήσουν «όρθολογικότερα» τά ζητήματα περιβάλλοντος, αλλά κατέχουν ήδη σήμερα τό μονοπώλιο τής γνώσης και τής παραγωγής αντιρρυπαντικών ύλών και έξοπλισμών, τό μονοπώλιο τών έναλλακτικών και ήπιων τεχνολογιών, βρίσκονται στην «πρωτοπορία» τής οικειοποίησης τών επιστημονικών δεδομένων και τών όποιων οικολογικών κατακτήσεων, στην

*ΈΗ υπερψήφιση
του οικολογικού
ψηφοδελτίου
οφείλεται
κυρίως στη
διάχυτη
οικολογική
ευαισθησία
κυρίως σε
κόσμο τής
άριστεράς.*

«πρωτοπορία» της κατασκευής των *τρομοκρατικών* μύθων. Αυτοί οι μύθοι είναι απαραίτητοι για την ιδεολογική τους λειτουργία, για την εξασφάλιση της συναίνεσης των μαζών στη νέα προσπάθεια κεφαλαιοποίησης της φύσης, στη νέα προσπάθεια καπιταλιστικής συσσώρευσης, στη νέα προσπάθεια διαχείρισης της κοινωνικής και φυσικής αθλιότητας.

Έναντίον ποιās ανάπτυξης μάχονται οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί; Άρνούνται την ανάπτυξη «παλαιού» τύπου, η οποία άργοπεθαίνει στον προηγμένο καπιταλισμό (συνεχίζει όμως να άνθει στην περιφέρειά του) ή άρνούνται την ανάπτυξη «νέου» τύπου, την ανάπτυξη δηλαδή που συμπεριλαμβάνει και την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και μέσωσν προστασίας του περιβάλλοντος, νέων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, νέων υλικών; Έπειδή ή «νέου» τύπου ανάπτυξη συμπεριλαμβάνει πολλές από τις έναλλακτικές προτάσεις τους, πρέπει να ξεκαθαρίσουν «τί άρνούνται άπ' αυτή και τό «τί» δέχονται. Γιατί είναι αντιφατικό να μάχονται έν γένει έναντίον «της ανάπτυξης σάν έννοιας και ιδεολογίας που διαπερνά όλα σχεδόν τά μέχρι τώρα πολιτικά ρεύματα, άστικά και μαρξιστικά» (όπως γράφουν στη διακήρυξή τους), να ύποστηρίζουν δηλαδή έναν *αντιαναπτυξιακό μύθο*, αυτοί που από την άλλη πλευρά θέλουν να είναι πρωτοπόροι της «έναλλακτικής ανάπτυξης». Γιατί και ό μελλοντικός πολιτισμός, αυτός για τον όποιο μάχονται, *βιομηχανικός* θά είναι. Τό ζήτημα είναι «τί», «πώς» και για «ποιόν» παράγουμε.

Άλλο τεράστιο ζήτημα, που ανακύπτει είναι ποιές είναι κάθε φορά αυτές οι ανθρώπινες άνάγκες και κυρίως ποιός θά τις καθορίζει: ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής που προτείνει ως τρόπο ζωής έναν τρόπο κατανάλωσης όσο έναλλακτικός κι άν είναι, ή ό άνύπαρκτος ως σήμερα (ένύπαρκτος όμως ως δυνατότητα) κομμουνιστικός τρόπος παραγωγής που θά μάς έχει τουλάχιστον άπαλλάξει από την έτεροκαθοριζόμενη συσσώρευση του κεφαλαίου, που θά μάς επιτρέψει τουλάχιστον να θέσουμε έμεις οι ίδιοι κι όχι κάποιοι άλλοι για λογαριασμό μας τό τεράστιο πρακτικό ζήτημα των άναγκών μας. Όλοι φλvaroδν σήμερα για την προτεραιότητα της οικολογικής κρίσης, οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί θέλουν να έχουν τό πολιτικό μονοπώλιο αυτής της φλvarιας; Αυτό συνιστά, στην καλύτερη περίπτωση, ένα είδος *ριζοσπαστικού λαϊκισμού* κι όχι πρόταση έξόδου άπ' αυτή την κρίση.

Οι οικολόγοι δηλώνουν έναλλακτικοί κι όχι επαναστάτες. Δικαίωμά τους άναφαίρετο. Έξάλλο ποιός μιλά σήμερα για επανάσταση, για επαναστατικές άλλαγές και τέτοια παλαιομοδίτικα. Άν, όμως, ή ύπόθεση της επαναστατικής άλλαγής έμπίπτει πλέον στην άρμοδιότητα των ιστορικών για τούς πολλούς, ή άρμοδιότητα «*διαμόρφωσης πρότασης και εφαρμογής έναλλακτικών λύσεων, θεμελιωδώς αντίθετων μέ την λογική της ανέφικτης "όρθολογικότερης" διαχείρισης του ύφισταμένου συστήματος, που έμπνεί τούς παραδοσιακούς πολιτικούς σχηματισμούς*» άνήκει στους Οικολόγους – Έναλλακτικούς (όπως δηλώνουν στη διακήρυξή τους). Πώς διακρίνει, όμως, κανείς μία «έναλλακτική λύση» από μία «όρθολογικότερη διαχείριση»; Δέν είναι ή ίδια ή πολιτική οικολογία ή όποία προτείνει την «έκλογικευμένη κατοίκηση του

κόσμου»; Δέν είναι οι ίδιοι οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί, οι όποιοι προτείνουν τον «μετασχηματισμό της καθημερινότητας», την άλλαγή της ζωής μας «έδω και τώρα για να μπορεί να αλλάζει και αύριο»; Ποιός παραδοσιακός ρεφορμισμός δέν θά ύπέγραφε και μέ τά δύο του χέρια αυτές τις άντιλήψεις; Η στρατηγική της καθημερινής παρέμβασης είναι μία στρατηγική των μικρών άλλαγών που είναι δυνατό να χωρέσουν στο ύφιστάμενο σύστημα μετασχηματίζοντάς το σιγά σιγά. Παρόμοια άποτελέσματα έχει και ή «όρθολογικότερη» διαχείριση του ύφισταμένου συστήματος. Έδω δέν μάς ενδιαφέρουν οι προθέσεις και οι ριζοσπαστικοί όρκοι, ούτε οι άνέξοδες άρνήσεις ή οι κουτοπονηρίες των διαχειριστών. Τό άν ή συσσωρευμένη δύναμη και δυναμικές των έναλλακτικών προτάσεων θά φέρει κάποτε και τή «ριζική αναδιάρθρωση του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων» (τό άν θά μάς βγάλει και από την κοινωνική / οικολογική κρίση είναι ένα άλλο ζήτημα) είναι άγνωστο. Έκείνο που είναι γνωστό, είναι ότι καμία έναλλακτική λύση από τις προτεινόμενες δέν είναι *θεμελιωδώς* αντίθετη μέ τή λογική της «όρθολογικότερης» διαχείρισης του ύφισταμένου συστήματος και ή τελευταία δέν είναι ανέφικτη, αλλά τό αντίθετο έφικτότατη πρακτική, μία πρακτική που έλλειψει αντιπάλων εξασφαλίζει τή μακρομέρευση του καπιταλισμού. Οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί θέλοντας και την πίτα άκέραια και τό σκυλί χορτάτο άρέσκονται στις ριζοσπαστικές διακηρύξεις, στην παραδειγματική πρακτική των καθημερινών παρεμβάσεων στη «μή βίαιη κουλτούρα». Και βέβαια κανείς δέν θά μπορούσε να άρνηθεί την άνάγκη των καθημερινών παρεμβάσεων γιατί μέ βάση αυτές και προβλήματα έπείγοντα μπορούν να λυθούν (ή παρέμβαση του κινήματος) και μετασχηματισμός των πολιτικών συνειδήσεων μπορεί να ύπάρξει. Και κατά τοτο ή άριστερα μπορεί να συναντηθεί μαζί τους, και πρέπει, στο πρακτικό έπίπεδο. Θά μπορούσαν όμως να βεβαιώσουν οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί ότι ή συσσώρευση τέτοιων παρεμβάσεων και άλλαγών κάποτε δημιουργεί μία νέα ποιότητα, ότι έτσι φθάνουμε στο περιβόητο «ποιοτικό άλμα», χωρίς ταυτόχρονα ν' άρνούνται τή γνωστή διαλεκτική μεταφυσική του σταλινισμού που ταιλιπώρησε την άριστερα πολλές δεκαετίες τώρα;

ΦΥΚΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΞΩΤΕΣ ΚΟΡΔΕΛΕΣ

Δυστυχώς δέν ύπάρχουν οι άπαραίτητες προϋποθέσεις για να σχολιάσει κανείς τις μέχρι σήμερα *κοινές θέσεις* των Οικολόγων – Έναλλακτικών. Γιατί δέν νομίζουμε ότι ύπάρχουν τέτοιες θέσεις. Μπορεί βεβαίως να συζητήσει σοβαρά κι ενδιαφέροντα ζητήματα μέ όρισμένους από αυτό τον χώρο άτομικά. Πράγμα που έπιχειρήθηκε άπ' αυτό τό περιοδικό και όπωσδήποτε θά συνεχίσει να συμβαίνει. Δέν τό κρύβουμε δέ, ότι αυτές οι συζητήσεις μάς έπηρεασαν σημαντικά, μάς δίδαξαν όσα είχαμε την ικανότητα να διδαχθούμε. Όσο όμως άγονος και έξύλινος (γι' αυτό και σήμερα είναι πιά κλινικά νεκρός) ύπήρξε ό κωδικοποιημένος μαρξισμός της άπόλυτης (όντολογικού χαρακτήρα) *διχο-*

τομικής θεώρησης του κόσμου: από τή μιά πλευρά ή όντότητα άστική τάξη κι από τήν άλλην ή όντότητα προλεταριάτο, από τή μιά πλευρά οί «καλοί» κι από τήν άλλη οί «κακοί» (πέρα από τή συγκυρία, πέρα από τίς περιπέτειες, τά παράδοξα κι τίς πονηριές τών ταξικής πάλης), άλλο τόσο θεωρητικά ξύλινος αλλά κι συγκεκριμένος είναι ό οικολογισμός - έναλλακτισμός πού διευρύνει τόσο πολύ τήν άγκαλιά του ώστε νά χωρέσουν εκεί τά πάντα: όλες οί ύπαρκτές κι άνύπαρκτες αντιθέσεις, όλες οί ύπαρκτές κι άνύπαρκτες διχοτομήσεις, όλοι οί άρνητές, όλοι οί «ύπερβασίες» τών «κακών» αποτελεσμάτων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Σκουπιδοτενεκές ενός νέου υπό διαμόρφωση ριζοσπαστικού λαϊκισμού; Ίδωμεν.

Μέχρι νά υπάρξουν ώστόσο κάποιες νεότερες έπεξεργασίες από τήν πλευρά τους (οί όποιες μακάρι νά άκυρώσουν τήν ίσως άδικη και

λαθεμένη κριτική μας, δέν νοιώθουμε ανταγωνιστές τους), θά σταθούμε σ' ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Πέρα από τίς λίγο πολύ κοινές θέσεις για τήν αντιμετώπιση του νέφους τής 'Αθήνας, οί οικολόγοι θεωρούν και προτείνουν και ποδήλατα ως τό αντίπαλο δέος του νέφους. Κάποιοι άλλοι (κι εγώ μαζί τους) προτείνουν και τό μετρό, ως εκ τών ούκ άνευ συλλογικό μέσο μεταφοράς. Έχω δέ τή βεβαιότητα, ότι σ' αυτό τό συγκεκριμένο ζήτημα (όπως και σε πολλά άλλα) φανερώνονται τά κενά και οί αναπηρίες του οικολογισμού: Μήπως, τάχα, τό μετρό θά είναι έργο χειροτεχνίας ή «έναλλακτικής» τεχνολογίας ή έργο ύπερσύγχρονης τεχνολογίας του έπάρτου «βιομηχανικού πολιτισμού»;

Όσοι εκτιμούμε, ότι χωρίς μετρό ή αντιμετώπιση του νέφους είναι άμφιβολη έως άδύνατη, σ'ας άδικούμε λέγοντας πώς πουλάτε φύκια για μεταξωτές κορδέλλες;

Νόμοι για τήν ποιότητα ζωής και τό περιβάλλον:

Έπιταγές χωρίς άντικρυσμα

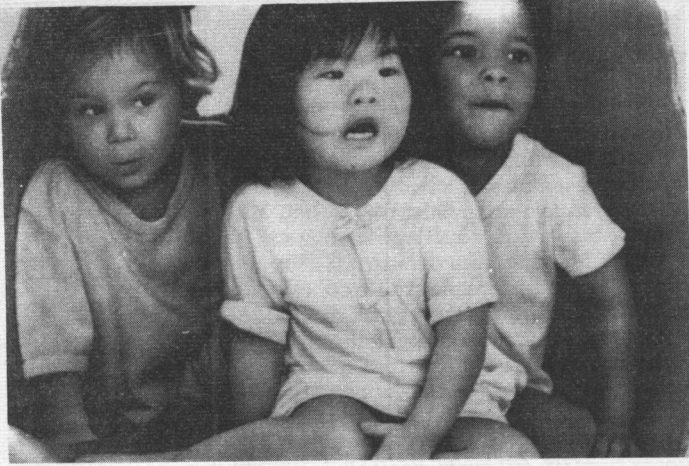

του Γιώργου Μαργαρίτη

Τό νομοθετικό πλέγμα πού κατά καιρούς έχει οικοδομηθεί γύρω από τά θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, παρουσιάζει, όπως συνήθως συμβαίνει με τούς νομικούς μηχανισμούς τής χώρας, μιά δυσανάλογη με τήν ούσιαστική του λειτουργικότητα έκταση. Μέσα στον όγκο αυτών τών νόμων, διαταγμάτων, αποφάσεων, κανονισμών, βρίσκει κανείς μερικές φορές τήν πιο άπίθανη λεπτομέρεια, ενώ αντίθετα, άλλοτε δέν συναντά ούτε τίς πιο προφανείς προβλέψεις. Πρόκειται δηλαδή για μιά νομοθεσία πού δέν στηρίζεται σ' ένα κεντρικό σκελετό, σε μιά έναία πολιτική, σε μιά σταθερή πρόθεση. Σε πολλές περιπτώσεις, τά κείμενα ύπάρχουν για νά ύπάρχουν μέσα στον κυκλώνα αυτόν, χωρίς νά μπορούν πρακτικά νά εφαρμοστούν εξαιτίας τής αντιφατικότητάς τους.

Η περίπτωση τής ήχορύπανσης πού προκαλείται από τή δραστηριότητα βιομηχανικών και βιοτεχνικών μονάδων μέσα σε κατοικημένες περιοχές, δέν αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα. Καθώς δέν πρόκειται για κάτι τό μεμονωμένο αλλά για ένα διάχυτο φαινόμενο πού άπασχολεί πλήθος ανθρώπων, έχει συχνά αποτελέσει τό αντικείμενο μελετών, συζητήσεων, δημοσιογραφικών πονημάτων και προεκλογικών ύποσχέσεων. Η όλη δραστηριότητα συνοδεύτηκε, στο πέραςμα του χρόνου, από άπόπειρες νομοθετικής ρύθμισης του προβλήματος πού θά πίστευε κανείς ότι έχουν έπαρκώς θαρακίσει τούς πολίτες άπέναντι σ' αυτήν τήν άπειλή. Η πραγματικότητα είναι όπωσδήποτε πιο γραφική.

Τό Προεδρικό Διάταγμα 1180/1981 (ΦΕΚ 293Α - 6.10.1981), προσδιόρισε με καθυστέρηση έτών τά έπιτρεπόμενα άνώτατα όρια

Οί νόμοι για την προστασία του περιβάλλοντος υπάρχουν. Άλλο αν στην πράξη δεν προστατεύονται ούτε το περιβάλλον ούτε η ποιότητα ζωής ούτε τα βρέφη, ούτε οι άνθρωποι. Παρέχεται όμως μιά θαυμάσια κι όπωσδήποτε καινοτόμος αντίληψη για τό τί σημαίνει νομικό πλαίσιο και ποιόν εξυπηρετεί.

έκπομπής θορύβων από βιομηχανικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις. Όρια απόλυτως ικανοποιητικά καθώς κυμαίνονται από τά 70 dBA για τις νομοθετημένες βιομηχανικές περιοχές, ως 45-55 dBA για τις κατοικημένες περιοχές. Άλλά αντί να κλείσει τό ζήτημα εδώ, αντίθετα, τά προβλήματα άπλως μετατέθηκαν σέ ένα άλλο —γειτονικό— πεδίο και ξανατέθηκαν περίπου από τήν άρχή.

Τό πεδίο αυτό —τό διοικητικό— άποδείχθηκε ιδιαίτερα περίπλοκο και καταστροφικό για τήν πραγματική εφαρμογή του νόμου. Είχε νά κάνει μέ τόν καθορισμό τών αρμοδιοτήτων τών διαφόρων δημοσίων ύπηρεσιών πού θά είχαν τήν εθύνη για τήν εφαρμογή τών προδιαγραφών και για τούς σχετικούς έλέγχους. Τό «πρόβλημα» παρουσιάστηκε ιδιαίτερα σύνθετο καθώς ή άρμόδια για τόν έλεγχο ύπηρεσία έπρεπε νά διαθέτει τεχνικά μέσα και ειδικευμένο προσωπικό για νά προβεί στις άναγκαίες μετρήσεις. Τά διαφορετικά δέ πεδία δραστηριοτήτων τών βιοτεχνών δέν διευκόλυναν τό πρόβλημα καθώς παρακολουθούσαν τόν διασκορπισμό τους σέ διαφορετικά ύπουργεία. Τά συνεργεία αυτοκινήτων, για παράδειγμα, άνήκουν στήν άρμοδιότητα του ύπουργείου Συγκοινωνιών και τών κατά τόπους Διευθύνσεων Συγκοινωνιών, ένω, ή πλειοψηφία τών ύπολοίπων δραστηριοτήτων ύπάγεται στις Διευθύνσεις Βιομηχανίας.

Άκόμα χειρότερα, ειδικευμένα συνεργεία καταμέτρησης θορύβων είχε κυρίως τό ύπουργείο Δημοσίων Έργων. Εμπλέον, ειδικά στό λεκανοπέδιο Άττικής, άρκετοί δημόσιοι λειτουργοί θεωρούσαν τό ΠΕΡΠΑ άρμόδιο για κάθε είδους περιβαλλοντικές μετρήσεις, του τομέα τών θορύβων συμπεριλαμβανομένου. Τό όλον χάος μεγάλωσε άκόμα περισσότερο από τόν έμμονη διάθεση του συνόλου τών δημοσίων αυτών ύπηρεσιών νά αποδιώξουν από τή δική τους περιοχή όσο τό δυνατό περισσότερες εθύνες, χρησιμοποιώντας μάλιστα τό ίδιο έπιχείρημα σέ κάθε περίπτωση: έλλειψη προσωπικού. Διάθεση πού προκάλεσε άπίστευτους όγκους ύπηρεσιακής άλληλογραφίας και πού συσώρευσε στά ύπουργικά γραφεία πλῆθος αιτήσεις ένδοϋπηρεσιακής διαιτησίας.

Είναι εύκολο νά φανταστεί κανείς τις περιπέτειες τών πολιτών πού, μέσα σ' αυτόν τόν κυκεώνα, άπευθύνθηκαν στό «άρμόδιο» κράτος μέ αίτημα τήν εφαρμογή τών νόμων.

Στήν καλύτερη περίπτωση χρησιμοεσαν για μήνες και χρόνια ως ταχυδρομικοί διανομείς τών κρατικών ύπηρεσιών μεταφέροντας τις άπόψεις της Διεύθυνσης Δομικών Έλικών στό ΠΕΡΠΑ, τις προτάσεις του τελευταίου προς τήν Διεύθυνση Βιομηχανίας, και τις σκέψεις της Διεύθυνσης αυτής στό Έθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Μόλις όλοκλήρωσαν οι άτυχοι αυτοί τόν πρώτο κύκλο άποσπούσαν ένα επίσημο έγγραφο πού τούς καλούσε νά είναι έτοιμοι για τόν δεύτερο. Κατά τά άλλα ό νόμος ύπάρχει και οι πολιτευτές μπορούν νά ύπερηφανεύονται για τήν προχωρημένη νομοθεσία της χώρας σέ θέματα προστασίας περιβάλλοντος και ποιότητας ζωής.

Πρόσφατα, κυκλοφόρησε τό Προεδρικό Διάταγμα 78/1988, (ΦΕΚ 34Α — 25.2.1988) μέ ιδιαίτερες προβλέψεις πάνω στα όσα άφορούν τή λειτουργία τών συνεργείων συντήρησης και έπισκευής αυτοκινήτων κ.λπ. Άνάμεσα σ' άλλα άπαγορεύει τήν ίδρυση και τή λειτουργία τέτοιου είδους καταστημάτων σέ πλατείες, πεζοδρόμους, κοντά σέ νοσοκομεία, κλινικές, σχολεία, βρεφονηπιακούς σταθμούς, γηροκομεία κ.λπ. Μία άπλή βόλτα στις «βιοτεχνικές» συνοικίες τών Άθηνών —περίπου όλες αν εξαίρεσουμε τά βόρεια προάστεια— είναι άποκαλυπτική για τό κατά πόσο έγινε άντιληπτή ή δημοσίευση του έπισημότατου αυτού διατάγματος. Και προσοχή. Μήν σπεύσετε, όπλισμένοι μέ τό σχετικό ΦΕΚ παραμάσχαλα, νά ζητήσετε τήν εφαρμογή του νόμου από τις άρμόδιες κρατικές ύπηρεσίες. Άκόμα κι αν τούς προσκομίσετε φωτογραφία φανοποιείου πού έχει μεσοτοιχία και περίπου κοινή είσοδο μέ βρεφονηπιακό σταθμό, δέν θά γίνετε πιστευτός. Διότι ...τήν όλη κατάσταση πρέπει νά τήν πιστοποιήσει «άρμόδια ύπηρεσία». Δηλαδή ή Διεύθυνση Συγκοινωνιών της Νομαρχίας πού ποτέ δέν έχει ύπαλλήλους για τέτοιες δουλειές. Και αν άκόμα μετά τήν είκοστή ή τήν τριακοστή άναφορά σας στείλουν κάποιον ύπάλληλο, αυτός θά συντάξει μιά παραινετική έπιστολή προς τόν ιδιοκτήτη του θορυβούτσου καταστήματος παρακαλώντας τον νά φύγει ή νά βάλει ήχομόνοση. Ό τελευταίος, στα έσχατα όρια της τρίμηνης διορίας πού θά έχει για νά συμμορφωθεί, θά προσθέσει δύο τζάμια ισχυριζόμενος ότι εγκατέστησε σύστημα ήχομόνωσης τελευταίας τεχνολογίας. Έσείς θά χρειαστείτε άλλες τριάντα άναφορές για νά πείσετε τούς άρμόδιους ότι δέν έγινε τίποτα. Θά σάς πιστέψουν στό τέλος και θά ξαναρχίσει όλη ή ιστορία —ή ή κομωδία— από τήν άρχή.

Ό νόμος πάντως ύπάρχει. Μπορεί νά μήν προστατεύει μέ τήν άσθηρότητά του ούτε τό περιβάλλον ούτε τήν ποιότητα ζωής ούτε τά βρέφη, παρέχει όμως ένα θαυμάσιο άλλοθι σέ δημάρχους, βουλευτές, ύπουργούς και άλλους άναξιοπαθούτσες. Μιά θαυμάσια και όπωσδήποτε καινοτόμος αντίληψη για τό τί σημαίνει νομικό πλαίσιο και ποιόν άκριβώς εξυπηρετεί!

Ο μουσουλμάνος κι εμείς

του Άγγελου

Έλεφαντη

«Εάν ο ανεξάρτητος βουλευτής Μόλλα Ροδοπλού δηλώσει ότι είναι εκπρόσωπος της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης δεν συζητώ μαζί του. Εάν όμως δηλώσει ότι είναι της μουσουλμανικής μειονότητας τότε δεν υπάρχει πρόβλημα».

Χαρίλαος Φλωράκης

«Δήλωσε πώς
δέν είσαι
Τούρκος κι
ύστερα τα λέμε»

Τήν ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές δέν είναι γνωστό τί θά γίνει τελικά μέ τό κυβερνητικό πρόβλημα, άν τό διευθυντήριο τών τριών κομμάτων «θά τά βρεί», άν γίνει οίκουμενική κυβέρνηση, άν πάμε γιά έκλογές. Άλλά γιά τό θέμα πού συζητάμε έδώ δέν έχει ιδιαίτερη σημασία ή λύση του αίνιγματος. Σημασία έχει μιά πλευρά της όλης διαδικασίας, ιδιαίτερα δύσοσσης, και κυρίως πολύ άνησυχητικής. Καί επικίνδυνης. Γιατί είναι επικίνδυνος αυτός ό λανθάνων σοβινισμός στά λόγια και τίς πράξεις τών έπισήμων εκπροσώπων της πολιτικής τάξης, ένας σοβινισμός πού σφραγίζει τό ύφος και τό ήθος του πολιτικού διευθυντηρίου. Κι όχι μόνο του διευθυντηρίου τών τριών μεγάλων άνδρων της πολιτικής ζωής μέ τό μικρό ανάστημα, αλλά, μέ σπάνιες εξαίρεσεις, του συνόλου τών πολιτικών, τών βουλευτών, τών κομματικών ύπευθύνων, τών «πνευματικών ανθρώπων», τών δημοτικών αρχόντων και άρχοντισών, τών «έκφραστών» της κοινής γνώμης, όλου του «έπάνω» ρωμέικου δηλαδή. Για τό «κάτω» ρωμέικο, άς μή μιλάμε κάποιες εκδηλώσεις του, έδώ ή εκεί, όπως στή Δυτική Θράκη όπου γεννιέται τό ζήτημα, είναι εξίσου βάνασες, άνησυχητικές και επικίνδυνες. Όλο τό έθνος δηλαδή, εμείς οι «συνέλληνες» του κ. Προέδρου της Δημοκρατίας, τώρα πού τά πράγματα εφθασαν στην κόψη του ξυραφιού, βγάλαμε από τά σώθικά μας ένα τυφλό σοβινιστικό μίσος και τόν έρποντα ρατσισμό μας, άφου όλο τό έθνος κλήθηκε νά λογαριασθεί μέ τήν ψήφο του ανεξάρτητου μουσουλμάνου βουλευτή Ροδόπης κ. Μόλλα Ροδοπλου.

Γιά κανένα έτουτος ό άνθρωπος δέν ήταν Έλληνας ύπήκοος, συμπολίτης, πολίτης μιάς χώρας μέ συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα όπως όλοι οι άλλοι πολίτες, γιά κανένα τά πολιτικά του δικαιώματα δέν ήταν ίδια και ίσα μέ τά δικαιώματα του όποιονδήποτε άλλο πολίτη, μωαμεθανού, χριστιανού, έβραίου, άθεου ή προτεστάντη αυτής της χώρας. Για όλους, και στή συνείδηση του ελληνικού λαού όπως φαίνεται, μιά κυβέρνηση πού όριακά θά στηριζόταν στην ψήφο ενός «Τούρκου» δέν θά ήταν παρά κυβέρνηση έθνικής μειοδοσίας, κανείς από τους χωρίς αρχές πολιτικούς άρχηγούς δέν είχε τό ήθικό σθένος και τήν πολιτική έντιμότητα νά αναγνωρίσει τήν βουλευτική ιδιότητα στον κ. Ροδοπλου, τήν ιερή και άπαραγραπτή λέει τό Σύνταγμα. Μάλιστα τό δημοτικό συμβούλιο της Ξάνθης, μέ απόφασή του προειδοποίησε ότι δέν πρέπει νά σχηματισθεί κυβέρνηση πού θά στηριζόταν στην ψήφο του μωαμεθανού. Όχι, βέβαια, πώς ήταν ύποχρεωμένοι οι άρχηγοί νά συμμαχήσουν και νά συμφωνήσουν πολιτικά μέ τόν μουσουλμάνο βουλευτή. Ό καθένας κι όλοι μαζί ύποθέτω είχαν πολλούς λόγους και νά διαφωνήσουν και ν' άρνηθούν τήν όποιαδήποτε πολιτική συνεργασία μαζί του. Κανείς όμως, στό πλαίσιο της εύρυθμης λειτουργίας τών δημοκρατικών θεσμών, δέν είχε τό δικαίωμα νά άρνηθεί τήν ύπαρξή του. Όλοι είχαν ύποχρέωση νά συναντηθούν μαζί του, νά αναγνωρίσουν τυ-

πικά τήν ύπαρξή του, κι ύστερα άς διαφωνούσαν χίλιες φορές. Άλλά δέν είχαν τό σθένος νά αναλάβουν τό πολιτικό κόστος μιάς τέτοιας χειρονομίας σ' αυτήν τήν άγρια διαμάχη ψηφοθηρίας. Μάλιστα ό κ. Φλωράκης, άρχηγός αυτός της Άριστερας και τών άριστερών, ούτε λίγο ούτε πολύ του ζήτησε και δήλωση μετανοίας, σάν κι εκείνη πού ή έθνικοφροσύνη επί δεκαετίες ζητούσε από τόν ίδιον και όλους τους άριστερούς. «Δήλωσε πώς δέν είσαι Τούρκος» κι ύστερα τά λέμε...

Μέ παρόμοιες ύψηλές πολιτικές αρχές, στό πλαίσιο της «άψογης λειτουργίας τών θεσμών», κάποιος πρωτοδικής άκύρωσε και τήν ύποψηφιότητα τών δύο από τους τρεις ύποψηφίους μουσουλμάνους γιά λόγους τυπικούς. Διάβαζε σοβινιστικούς.

Άλλά τό ζήτημα είναι και επικίνδυνο, πολύ περισσότερο πού οι διαχειριστές του —πολιτική τάξη, έκφραστές της κοινής γνώμης, κρατικός μηχανισμός— άγνοούν ότι παίζουν μέ τή φωτιά. Τό άγνοούν, διότι τίποτε δέν έμαθαν από μιά τραγική ιστορία έμπειρία πού στοίχισε στον έλληνισμό ποτάμια αίματα, διότι δέν είναι σέ θέση νά καταλάβουν, «ταγοί» αυτοί του έθνους, κάτι από τή λαϊκή ψυχολογία.

Άλήθεια πώς γεννιέται ένα έθνικό ζήτημα, ένα μειονοτικό πρόβλημα; Για όσους δέν έμαθαν τίποτε από τή δικιά μας έσω ιστορία —εκείνη τήν ιστορία πού έστειλε χιλιάδες Έλληνες νά αφήσουν τά κόκκαλά τους στό Σαγγάριο κυνηγώντας τή χίμαιρα της Έλλάδας τών «δύο ήπειρων και τών τριών θαλασσών», τήν τραγωδία πού ξεριζώσε τόν έλληνισμό της Μικρασίας από τίς πανάρχαιες κοιτίδες του σπιβάζοντάς τον, δύσμοιρη προσφυγιά στις παράγκες της Κοκκινιάς, της Καισαριανής και τά καπνοχώρια της Μακεδονίας, εκείνη τήν τραγική ιστορία του κοντόφωρου «μεγαλοϊδεατισμού» και της βουλμίας της ελληνικής μπουρζουαζίας νά απλώσει τήν κυριαρχία της ως τά βάθη της Άνατολίας—, γιά όλους αυτούς, μαζί τους τώρα και ή Άριστερά της προόδου, τό θέμα είναι άλλο: ύπάρχει δάκτυλος της Άγκυρας και του Προξενείου της στην Κομοτηνή. Δέν μπορεί βέβαια νά άμφιβάλλει κανείς ότι και δάκτυλος ύπάρχει, και αντίστοιχη τουρκική πολιτική ύπαρξη και άοκνες προσπάθειες καταβάλλει ό κ. Γιλμάζ και, ότι πράγματι, βασική συνιστώσα της έξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας είναι ό έπεκτατισμός και ό έθνικιστικός παντουρκισμός πού κι αυτός άτενίζει μέ βουλμια όχι μόνο κατά τή Δυτική Θράκη αλλά και προς τά νησιά του Αιγαίου και προς τήν Κύπρο, και προς τήν Βουλγαρία, και τό Κουρδιστάν και τό Ούζμπεκιστάν και τή Σοβιετική Άρμενία. Είναι γνωστά όλα αυτά και άρκούντως έφιαλτικά όταν μάλιστα καθοδηγούνται από τους στρατοκράτες του Έβρέν ή κάτι άλλους τρομερούς δημοκράτες σάν τόν Όζάλ. Άλλά όλα αυτά μαζί δέν είναι, και δέν ήταν ποτέ, σέ θέση νά δημιουργήσουν έθνικό ζήτημα, μειονοτικό πρόβλημα. Άν σήμερα στή Γιουγκοσλαβία ή τή Σοβιετική Ένωση ζυπνάνει ό πιο άγριος έθνικισμός ό λόγος δέν είναι κυρίως ό «δάκτυλος τών δυτικών», της Άγκυρας, ή του μακαρίτη Χομεϊνί, αλλά ή σκληρή και πολύχρονη έθνική, πολιτική και πολιτιστική καταπίεση και ή άκόμη σκληρότερη εκμετάλλευση τών έθνικών μειονοτήτων. Τροφώδης του έθνικισμού είναι πάντα ή οικονομική έ-

κμετάλλευση και η καταπίεση των εθνικών ή πολιτισμικών μειονοτήτων.

Και στο σημείο αυτό η ελληνική πολιτική απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτ. Θράκης είναι έκθετη και υπόλογη, γιατί κι αυτή, με πιο ήπιο τρόπο είναι αλήθεια, υπαγορεύτηκε από τη φυλετική διάκριση, από την βουλμία και την περιφρόνηση απέναντι στον θρησκευτικά και εθνικά «άλλον»: ο άλλοεθνής είναι άγαρηνός, αντίχριστος, πρέπει να εξαφανιστεί. Και είναι το λιγότερο άνοητη ή πολιτική που αυτοδικαιώνεται, προβάλλοντας τη δικαιολογία ότι οι Τούρκοι κάνουν πολύ χειρότερα στους Έλληνες της Πόλης. Πράγματι. Άλλά στη λογική του οδόντα αντί οδόντος νικούν οι ισχυρότεροι: εκείνοι που το 2010 θα είναι κοντά 100 εκατομμύρια κι ένας νέος οικονομικός γίγαντας ενώ οι «συνέλληνες» μόλις θα φθάνουν τα 11 εκατομμύρια, κι αυτοί ως επί το πλείστον ξενοδοχοϋπάλληλοι που θα σερβίρουν «ελληνικό» καφέ στους βόρειους τουρίστες. Άλλά η ύραση των εθνικών μας ήγετων με τα παχιά λόγια δέν πάει πιο μακριά από τη μύτη τους ή από τα ψηφαλάκια της επόμενης εκλογικής αναμέτρησης. Όπως του Δεληγιάννη με τους πύρινους πατριωτικούς λόγους του 1897 — έξη μόλις μήνες μετά την άναβίωση των Όλυμπιακών Αγώνων στην Άθήνα— που έφεραν τους Τούρκους έξω από τη Λαμία, σ' εκείνον τον θλιβερό πόλεμο της Μελούνας.

Και τί λέει πρακτικά, σε σύγχρονη όρολογία το Ιουδαϊκόν όφθαλμόν αντί όφθαλμού; Πολύ άπλά: 7 προς 10. Παρακάλια στους Άμερικανούς να διατηρήσουν την ίσορροπία μεταξύ των δύο χωρών και κυρίως ξεφρενος άνταγωνισμός έξοπλισμών: φρεγάτες οι Τούρκοι — φρεγάτες κι έμεις, δύο εκατομμύρια στρατό οι Τούρκοι — διακόσιες χιλιάδες έμεις και δίχρονη θητεία (ή μεγαλύτερη της Εύρώπης), φάντομ οι Τούρκοι — άγορά του αιώνα έμεις, πολεμική βιομηχανία εκείνοι πολεμικότατη κι έμεις (έστω κι αν δέν μπορούμε πιά να πουλάμε όβίδες στο Ίράκ) και πάει λέγοντας ο μακάβριος χορός που βυζαίνει τους γλίσχρους οικονομικούς πόρους της χώρας, που έξουθενάνει τον Έλληνα φορολογούμενο και ύποθηκείει καθημερινά την εθνική έπιβίωση. Γιατί έθνος χωρίς εύρρωστο και ήρεμα περήφανο λαό δέν μπορεί να έπιζήσει. Όλοι όμως οι «άρχηγοί», εκεί στη Βουλή κάθε χρόνο, θα ύπερθεματίζουν στην ύπερψήφηση του προϋπολογισμού για τίς στρατιωτικές δαπάνες, κι ύστερα όλοι μαζί θα κάνουν πορείες για την ειρήνη, θα βάλουν τα παιδάκια να δέσουν την Άκρόπολη με τη ζώνη ειρήνης, ενώ στο μεταξύ θα μοιρολογούν για το άδιέξοδο της εθνικής οικονομίας και ξετσιώπατα θα έτοιμάζουν νέα σταθεροποιητικά προγράμματα λιτότητας. Πόσο ένισχυσαν το έθνος εκείνες οι άχρηστες στρατηγικά φρεγάδες που άγοράστηκαν από τη Δυτική Γερμανία έναντι του εύτελουδς ποσού των 200 δισ. δραχμών πριν 4 χρόνια; Άπό κει και πέρα ο μόνος λόγος που άπομένει στο ρωμείο για να ζήσει αυτή την άθλιότητα είναι οι εθνικιστικές και οι λαϊκιστικές έξάρσεις της Κουριάδας και το ψευτονταηλίκι του Ταύρου.

Πράγματι ύπάρχει κίνδυνος. Μέγας: να ταξιδεύουν μια μέρα οι «συνέλληνες» στο Μόλυβο της Μυτιλήνης με διαβατήριο για να άγοράσουν κανένα πέτσινο σακάκι. Κίνδυνος που τον γεννά ο ένθεν κι εκείθεν εθνικισμός, ή ένθεν κι εκεί-

θεν μισαλλαδοξία. Μας τον ύπογραμμίζει εκείνη ή δήλωση του κ. Φλωράκη και ή στάση όλων των πολιτικών άρχηγών απέναντι στον βουλευτή κ. Ροδοπλου, για τα φιλοτουρκικά και εθνικιστικά φρονήματα του όποιου ούδόλωσ άμφιβάλλω.

Έ, λοιπόν! Την ήμέρα που θα δοϋμε στα κρατικά κανάλια, ή θ' άκούσουμε από κάποιο έγκυρο FM ένα «φοκλορικό» συγκρότημα Μουσουλμάνων και Πομάκων της Θράκης, την ήμέρα που Πομάκοι θα μπαίνουν στα ελληνικά πανεπιστήμια, την ήμέρα που κάποιος Έλληνας μουσουλμάνος θα γίνει άκαδημαϊκός ή διοικητής του ύποκαταστήματος της Έθνικής Τράπεζας Ξάνθης, την ήμέρα που στον ελληνικό στρατό θα ύπάρχουν μουσουλμάνοι συνταγματάρχες και σηναγοί, τη ήμέρα που ελληνίδες χριστιανές θα παντρεύονται μουσουλμάνους Έλληνες, και τούμπαλιν, την ήμέρα που ο δήμος Ξάνθης θα δώσει το όνομα κάποιου παλιού μουφτή σε ένα κεντρικό δρόμο της πόλης, την ήμέρα που ή ΕΤΙ θα έχει ένα δελτίο είδήσεων στα τουρκικά, τη νύχτα που σ' ένα μάρ ο Κώστας θα πει στην παρέα του «άπ' έδω ή Φατμέ» κι εκείνη θα φορά φούστα κοντή πάνω άπ' τό γόνατο χωρίς ισλαμικό φουλάρι τότε θα έχουμε κάνει την καλύτερη άγορά των αίωνων. Άλλά αυτή ή πολιτική δέν βγαίνει από τον πολιτισμό του Φλωράκη, του Μητσοτάκη, του Παπανδρέου. Θέλει άλλες ιδέες, άλλους ανθρώπους, άλλα αισθήματα, άλλον πολιτισμό.

Μιά μη σοβινιστική πολιτική δέν βγαίνει από τον πολιτισμό του Φλωράκη, του Μητσοτάκη, του Παπανδρέου. Θέλει άλλες ιδέες, άλλους ανθρώπους, άλλα αισθήματα, άλλον πολιτισμό.

Ύστερόγραφο 1.

Η κατάργηση του συν ένα και ή θέσπιση της άπλης αναλογικής σημαίνει ότι στη Βουλή των Έλλήνων θα ύπάρχουν δύο έως τρεις «Τούρκο» βουλευτές. Τι θα κάνουν τότε οι «άρχηγοί»; Θα περιμένουν τους πρωτοδικές να λύσουν προδικαστικά τό ζήτημα;

Ύστερόγραφο 2.

Σύμφωνα με τό πνεύμα του Σύντάγματος πρέπει να καταβληθούν όλες οι δυνατές προσπάθειες ώστε να προκύψει κυβερνητική πλειοψηφία. Γι' αυτό, αν ένα κόμμα δέν πλειοψηφεί μόνο του, ύπάρχει ή διαδικασία των 4 διαδοχικών διερευνητικών εντολών. Κι άκόμη ύπάρχει ή δυνατότητα και μετά την 4η διερευνητική εντολή, εντός της βουλής που θα έχει συνέλθει και θα έχει συγκροτηθεί σε σώμα, να εκδηλωθεί κυβερνητική πλειοψηφία. Το Σύνταγμα, όπως όρθότατα έρμηνεύτηκε από τους περισσότερους συνταγματολόγους, έρμηνεία που έγινε και στην πράξη δεκτική, άπαιτεί να καταβληθούν όλες οι δυνατές προσπάθειες από τον πρόεδρο της δημοκρατίας, τα κόμματα και τους βουλευτές (έννοείται και τους 300) ώστε να βρεθεί κυβερνητική λύση, και μόνο εν έσχάτη ανάγκη ή προσωφή σε εκλογές καθίσταται αναγκαία. Επομένως ο συνυπολογισμός στην όλη διαδικασία και του μουσουλμάνου βουλευτή είναι συνταγματικά και ήθικά επιβεβλημένα. Το Σύνταγμα δέν προβλέπει διάκριση σε έθνικώς άνεπιλήπτους και έθνικώς ζωριάρηδες. Όλοι είναι βουλευτές της Βουλής των Έλλήνων ύπηκόων, όλοι είναι αντιπρόσωποι του ελληνικού λαού. Πώς συνέβη και για τό ζήτημα αυτό οι συνταγματολόγοι δέν βρήκαν να πουν ούτε λέξη; Πώς λησμόνησαν την έρμηνεία που οι ίδιοι έδωσαν, μόλις τό θέμα άγγιζε ένα ταμπού; Η μήπως άλλο ή νομική έρμηνεία κι άλλο ή πολιτική;

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

«Ο πολίτης-παραγωγός» του κ. Γιάνναρου

«Η δημοκρατία θα εισβάλει επιτέλους και στην παραγωγή. Η σύγχρονη τεχνολογία έχει υπονομεύσει την αυταρχική διάρθρωση και λειτουργία των παραγωγικών μονάδων. Η εξέλιξη της πολιτικής δημοκρατίας θα την καταδαφίσει. Όσο η κεντρική γραφειοκρατική οργάνωση της πολιτικής ζωής θα υποχωρεί στις κοινωνίες της Άν. Ευρώπης τόσο η αυταρχική διεύθυνση της παραγωγής και της κατανομής στη Δύση θα εξασθενεί. Ζούμε την εποχή της όρμητικής ανάπτυξης της δημοκρατίας. Στη νέα Ευρώπη θα κυριαρχήσει ο πολίτης παραγωγός». Έπονται διάφορα εξίσου βαθυστόχαστα του νέου ύπουργού βιομηχανίας κ. Γρηγ. Γιάνναρου. Του πρώτου «άριστερου» ύπουργού βιομηχανίας εν' Ελλάδα. Έτσι είναι. Όταν ένας άριστερός γίνεται ύπουργός, και μάλιστα βιομηχανίας, είναι ύποχρεωμένος να ξεπεράσει τους συναδέλφους του σε φιλοκαπιταλιστικά κηρύγματα. Ναί φιλοκαπιταλιστικά. Γιατί όλα μπορούμε να τα δεχθούμε, ότι η νέα τεχνολογία είναι μία πραγματικότητα, ότι είναι αναγκαία, ότι είναι παραγωγική, εδρηματική όχι όμως ότι «ύπονομεύει την αυταρχική διάρθρωση και λειτουργία των παραγωγικών μονάδων». Έκτός κι αν ο κ. Γιάνναρος μιλά για τον βαθύ κομμουνισμό του οποίου προστάδιο είναι η Οικουμενική. Γιατί δεν μπορεί να άγνοεί ότι στην Ίαπωνία, τη χώρα της νέας τεχνολογίας ή τις ΗΠΑ, κυριαρχεί η απόλυτη αυταρχικότητα, ο απόλυτος έλεγχος, η απόλυτη άδιαφάνεια και η πολιτική άλλοτρίωση του εργαζόμενου κυρίως μέσα στο χώρο δουλειάς. Δεν μπορεί να άγνοεί ότι π.χ. τά πυρηνικά εργοστάσια ή η πολεμική βιομηχανία είναι έξοκληρου στρατιωτικοποιημένες και ύπερπειθαρχημένες παραγωγικές μονάδες, ότι η ύψηλή τεχνολογία παράγεται στα άδυνα του καπιταλισμού, και χιλιάδες άλλα

παρόμοια που οι εργαζόμενοι στά ρομπότ, τά κομπιούτερ, τά αυτοματοποιημένα σύνολα, την πληροφορική, γνωρίζουν πολύ καλά και με τον πιο όδυνηρό τρόπο. Όσο για τον «πολίτη-παραγωγό», πρέπει να έχει κανείς μεγάλα άποθέματα φαντασίας για να τον διακρίνει σήμερα, στις χώρες του άναπτυγμένου καπιταλισμού, στις χώρες δηλαδή του σύγχρονου αυταρχικού κράτους-Λεβιάθαν. Άλλά είπαμε: έτσι είναι ύποχρεωμένοι να μιλούν οι ύπουργοί βιομηχανίας, ιδίως όταν προέρχονται από την άριστερά.

Τό μάθημα του Όκέττο

Ή Άυγή άρχισε να τά ρίχνει χοντρά κατά τη μεριά των μελών και όπαδών του ΚΚΕ έσωτερικού — Α.Α., και άλλων κατ' αυτήν «νοσταλγών του ΚΑΠΑ». «Δέν βλέπετε», λέει, «τους Ίταλούς που κι αυτοί, την κατάλληλη ώρα πρόχώρησαν στο άποφασιστικό βήμα για την άλλαγή του τίτλου που θα τους δώσει τη δυνατότητα ν' άνοιχθούν στις πλατιές μάζες;». Βεβαίως βλέπουμε. Βλέπουμε τά έξής άλλά: 1) Ότι η επιχείρηση «πλατιές μάζες» του Λ. Κύρκου έφτιαξε την ΕΑΡ, κόμμα-φάντασμα που ένα χρόνο μετά την ίδρυσή της πέταξε στον κάλαθο των άχρήστων όσα η ίδια διακήρυσσε. 2) Ότι έκτοτε ζει με δανεικές ψήφους και μπαίνει στο έπικεντρο της πολιτικής ζωής χάρη στη δοτή δημοσιότητα. 3) Σχεδόν όλοι οι διανοούμενοι του ΙΚΚ, της παλιάς και νέας γενεάς τάχθηκαν κατηγορηματικά κατά της έξωφρενικής, όπως την χαρακτηρίσαν, πρότασης του Όκέττο. Ότι όλοι οι ιστορικοί ήγέτες του ΙΚΚ είναι αντίθετοι, με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο, στην «άποκομμουνιστικοποίηση» του κόμματος. Ότι μεγάλο μέρος των οργάνώσεων του ΙΚΚ άντιτίθεται στην πρόταση και ότι, ούσιαστικά, ανεξάρτητα από τό άποτέλεσμα της τελικής άπόφασης του συνεδρίου του —τό όποιο δέν άμφιβάλλει κανείς ότι μπορεί να μαγειρευθεί καταλλήλως— τό κόμμα ούσιαστικά τελεί υπό διάσπαση. 4) Οι πιθανοί σύμμαχοι του ΙΚΚ, προς τους όποιους προσβλέπει, τό Σοσιαλιστικό κόμμα του Κράξι και η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία της Σοσιαλιστικής Διεθνούς, παρά την προτεινόμενη έγκατάλειψη του τίτλου και των συμβόλων, ζητούν βαθύτερες και ούσιαστικότερες άλλαγές, δηλαδή πλήρη σοσιαλδημοκρατικοποίηση.

Βλέπουμε δηλαδή ότι η πρόταση Όκέττο είναι τό πιο άποφασιστικό βήμα προς μία κατεύθυνση που άλλοιώνει ριζικά τό σύνολο της ιταλικής, κι όχι μόνο, άριστεράς.

Αυτά βλέπαμε από την εποχή της διάλυσης του ένιαίου ΚΚΕ έσωτ. και όλα, δυστυχώς, έπαληθεύτηκαν, όπως θα έπαληθευτούν και στην περίπτωση του ΙΚΚ. Ή Άυγή, βέβαια, θα συνεχίσει τό τρωκτικό της έργο. Κάποιοι ήδη έλαβαν τό μήνυμα. Δέν άμφιβάλλουμε ότι κι άλλοι θα τό λάβουν. Ύπάρχουν όμως προβλήματα που δέν λύνονται δι' άνατάσεως της χειρός ούτε όταν παρέχεται γενική έξουσιοδότηση στους έπαγγελματίες της πολιτικής.

«Νοικοκύρεμα με άίσθήματα»;

Μόλις κόπασε ο θόρυβος που ξεσηκώθηκε από γυναικείες οργάνώσεις, κομματικά στελέχη, βουλευτίνες, μέσα μαζικής ενημέρωσης για τη «μη έκπροσώπηση» γυναικών στην κυβέρνηση «έθνικης ανάγκης» που μās προέκυψε. Η άπουσία των γυναικών έρμηνεύθηκε ποικιλοτρόπως, τροφοδότησε τίς πιο άντιφατικές στάσεις και για κάποιες ήμέρες έγινε ένα από τά πιο κεντρικά προβλήματα της πολιτικής ζωής. Στις έρμηνείες που κυριάρχησαν μέσω του τύπου και της τηλεόρασης μπορούμε να παρατηρήσουμε: πρώτο ότι η συμμετοχή σε κάποιο ποσοστό γυναικών στην κυβέρνηση θα έπέλυε τό πρόβλημα της έκπροσώπησης του μισού πληθυσμού. Δεύτερο, ότι αυτή η συμμετοχή θα είχε κάποιες συνέπειες ως προς τό είδος της κυβερνητικής πολιτικής που θα άσκηθεί. Σε αυτή τη δεύτερη παρατήρηση ύπολανθάνει ή άποψη ότι η γυναικεία εδαισθησία θα μετρίαζε ή τουλάχιστον θα γλύκαινε τά βάρη που τό σύνολο σχεδόν των συνελλήνων μέλλει να έπωμισθούν.

Θά ήταν λάθος να μίν θεωρήσουμε ότι αυτές οι δύο στάσεις και έρμηνείες δέν κυριάρχησαν. Η άπουσία προβληματισμού για τό είδος της πολιτικής που θα έκαλούντο να ύπηρετήσουν οι γυναίκες περνά άπαρατήρητη. Ένδεικτική ή μάλλον παραδειγματική μιάς τέτοιας θεώρησης συνιστά ή συνέντευξη που παρεχώρησε στην Έλευθεροτυπία (5.12.89) ή κ. Μ.Χ. Μαθιοπούλου, ή νέα γενική γραμματέας του ύπουργείου Δικαιοσύνης. Στην έρώτηση «τί περισσότερο θα προσφέρετε από τους άνδρες

συναδέλφους σας» έδωσε τήν απάντηση: «'Ως γυναίκα... 'Εμείς οι γυναίκες έχουμε ευαισθησία και διαίσθηση. 'Ελπίζω, σέ συνεργασία μέ τούς άλλους αρμόδιους παράγοντες, νά μπορέσουμε νά προσφέρουμε πολλά. Νομίζω ότι θά έχουμε κάτι πιά άποτελεσματικό σ' αυτό τό χώρο».

Νά λοιπόν πώς φτιάχεται ένα «λάθος» πρόβλημα. Καί τό χειρότερο. "Ως ποιό σημείο μπορεί νά μās συμπαρασύρει «Νοικοκύρεμα μέ αίσθήματα» ήταν ό τίτλος τής εφημερίδας πού φιλοξένησε τή συνέντευξη...

Αυτόκριτική του ΚΚΕ;

Χωρίς νά λέει —άκόμη— λέξη τό ΚΚΕ πώς τό ίδιο είχε δει τήν εισβολή στην Τσεχοσλοβακία τό 1968, νά πώς υποδέχεται ό Ριζοσπάστης τήν καταδίκη της σήμερα από τίς 5 χώρες του Συμφώνου τής Βαρσοβίας: «*επέμβαση πού έγινε σέ μιά εποχή ψυχρού πολέμου και όξείας αντιπαράθεσης και άποτελέσει "προϊόν" αυτού του ψυχρού πολέμου. 'Επέμβαση πού έγινε σέ μιά εποχή πού κάποιες "άπόλυτες αλήθειες" επισκίαζαν τήν κριτική σκέψη στις χώρες του σοσιαλισμού. 'Επέμβαση πού όχι μόνο πρέπει σήμερα νά καταδικασθεί αλλά πρέπει νά βγούν άπ' αυτή και από όσα όδήγησαν σ' αυτή τά άπαραίτητα συμπεράσματα από όλους*».

'Ο Ριζοσπάστης μόλις πήρε τό μήνυμα, όπως τό είχε πάρει και τό 1968 όταν κατακεραύνωνε τούς «δεξιούς άναθεωρητές», τά «ντόπια ύπολείμματα των αντιδραστικών τάξεων» και τούς «πράκτορες του ιμπεριαλισμού» πού ύπνόνευαν τόν σοσιαλισμό τήν Τσεχοσλοβακία (δηλαδή τόν Ντοϋμπσεκ, τό ΚΚΤσ και τόν τσεχοσλοβακικό λαό). 1ο. «καταδικάσει» κι αυτός, τήν άλλη μέρα τό πρωί. Εικοσιένα χρόνια δέν του έφταναν νά δει τήν αλήθεια; 2ο. Είδε τήν εισβολή σάν «προϊόν» του ψυχρού πολέμου, λές και ήταν οι μεραρχίες του ΝΑΤΟ πού εισέβαλαν στην Τσεχοσλοβακία κι όχι οι μεραρχίες του συμφώνου τής Βαρσοβίας. Κατά τά άλλα έκανε και τό ΚΚΕ «αναγνώριση του λάθους», και έβγαλε όλα τά άπαραίτητα συμπεράσματα για τόν εαυτό του και τήν ιστορία του.

Σανατόριο στην Πάρνηθα;

'Η άνατολική πλευρά τής Πάρνηθας δέν κινδυνεύει. Σέ όποια άπόφαση

και νά καταλήξει τό Συμβούλιο 'Επικρατείας πού συνεδριάζει τήν ήμέρα πού γράφεται αυτό τό σημείωμα, τά όκτώ χιλιάδες περίπου στρέμματα δασώδους έκτασης δέν τά επιβουλεύεται ούδεις. Τό έγγυώνται οι ιδιοκτήτες 48, σαράντα όκτώ, πολυτελών κατοικιών πού άνηγέρθησαν τό τελευταίο διάστημα, οι ιδιοκτήτες ενός όρνιθοτροφείου, μιάς κτηνοτροφικής μονάδας και «ξυλοκόπου» πού ύλοτομούν τή δασώδη περιοχή πού διασώθηκε από τίς πυρκαγιές.

Μιά όλόκληρη πολιτεία αναδύεται μέσα από τά πεύκα. "Ένα τεράστιο και συνάμα άπίστευτο πλέγμα συμπεριόντων έκχερσώνει και οικοδομεί στόν άδόμητο μέχρι προχθές χώρο. 'Εφτάμιση εκατομμύρια τό στρέμμα, τό 10% οικοδομήσιμο, τό ύψος άνέγερσης των οικοδομών άπαγορεύεται νά υπερβαίνει τό όκτώ μέτρα, όλα μοιάζουν νά είναι νόμιμα και συνετά. Δέν μπορεί όποιος όποιος νά «μās» τήν αγοράσει τήν Πάρνηθα, νά «μās» τήν άσχημήνει κτιζοντας εκείνες τίς θεόρατες πολυκατοικίες πού έκαναν τήν 'Αθήνα «μας» άβιώτη. 'Απεναντίας οι σημερινοί ιδιοκτήτες τής Πάρνηθας όχι μόνο ύπόσχονται αλλά και τηρούν άπαρεγγλίτως τά νόμιμα. Τό ΥΠΕΧΩΔΕ, παρά τίς αντίθετες άποφάσεις του οικείου Δασαρχείου, έκδίδει αφειδώς άδειες οικοδόμησης, σκεπτόμενο ίσως ότι ή διάνοιξη κάποιων αντιπυρικών όδών θά του στοιχίσει πολύ περισσότερο άπό τό νά άφήσει τό έργο αυτό στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Ποιός θά μπορούσε νά διανοηθεί ότι τό έρχόμενο καλοκαίρι ή άνατολική πλευρά τής Πάρνηθας θά μπορούσε νά γίνει παρανάλωμα του πυρός τή στιγμή πού οι φύλακές της όχι μόνο έχουν πολλαπλασιασθεί αλλά και διαθέτουν έννομο σμύφερον για τή διαφύλαξη της, καθότι συνιστά ιδιοκτησία τους; Τά καλά νέα δέν σταματούν έδω. 'Η 'Ιερά Μονή Πεντέλης θέλει νά πουλήσει δώδεκα στρέμματα πού έχουν χαρακτηριστεί ως «κοινόχρηστος χώρος πρασίνου» σέ ιδιώτη, ενώ «άνώνυμος επιχειρηματίας» —τό Κεφάλαιο ποτέ δέν έχει όνομα, αυτό δέν πρέπει ποτέ νά τό λησμονούμε— επιθυμεί νά κτίσει υπερπολυτελές ξενοδοχειακό συγκρότημα στόν 'Όλυμπο, δίπλα δίπλα μέ τίς άρκοϋδες, τά τσακάλια, τούς λύκους και τόν Δία. 'Αλλά έπανερχόμενος στην κοντινή μας Πάρνηθα ποιός μπορεί νά άποκλείσει τήν πιθανότητα εξέλιξης του έγχειρήματος έκχέρσωσης της σέ κοινωφελές έργο; 'Ο φορέας άνάλαβε τό έγχειρημα και έοδοεύει εκατομμύρια δραχμές άκούει στο

όνομα «οικοδομικός συναιτερισμός γιατρών». Ποιός καλόπιστος άνθρωπος θά μπορούσε νά άποκλείσει τό γεγονός δημιουργίας ενός σύγχρονου και πρότυπου Σανατόριου εκεί, μέσα στη φύση, για τούς 'Αθηναίους φτυσικούς; 'Αν κάτι τέτοιο συμβεί όλα τά στόματα θά κλείσουν. Τό ΥΠΕΧΩΔΕ, ή ΔΕΗ πού τροφοδοτεί μέ ρεύμα τίς νέες κατοικίες, οι μηχανισμοί πού έπόπτευσαν και έποπτεύουν τίς οικοδομικές εργασίες, οι «ξυλοκόποι» και γενικώς όλοι οι συνεργοί θά υπερηφανεύονται γιατί για άλλη μιά φορά έπέτυχαν τήν άρμονική συσχέτιση ανθρώπου και φύσης, ενώ ό «οικοδομικός συναιτερισμός γιατρών» θά μπορέσει κάλλιστα νά πετύχει σημαντική έκπτωση στη φοροδοσία των μελών του. Μήν άποκλείεται τίποτα!

«ΕΟΚ και ΝΑΤΟ, τό ίδιο συνδικάτο»

'Ο ευρωβουλευτής του ΚΚΕ Δ. Δεσύλλας, άποχωρών άπ' τό κόμμα πού τόν εξέλεξε, δικαιολόγησε τήν άπόφασή του, κυρίως, μέ τή δικαιολογία ότι τό ΚΚΕ άλλαξε τίς θέσεις του για τήν ΕΟΚ. Πράγματι συνέβη αυτό. 'Αλλά ό Δ. Δεσύλλας τό άγνοούσε όταν καλούσε τόν έλληνικό λαό, τόν περασμένο μόλις 'Ιούνιο, νά ψηφίσει τήν ευρωλίστερα του Συνασπισμού; Καινούργια ξεκινήματα δέν γίνονται μέ παλιές μεθόδους. Κι ύστερα ή δήλωσή του ότι παραμένει ευρωβουλευτής για νά παλέψει εναντίον τής ΕΟΚ θυμίζει τόσο πολύ εκείνη τήν ίαχη «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ τό ίδιο συνδικάτο». Καινούρια ξεκινήματα δέν γίνονται μέ άναχρονιστικές ιδέες. 'Απλώς ταλαιπωρούν όσους τίς άσπάζονται και για όσο καιρό τίς άσπάζονται.

'Ο «Νέος Πολίτης»

Θερμά συγχαρητήρια αγαπητέ 'Αντώνη. Σου εύχόμαστε τά καλύτερα για τόν *Νέο Πολίτη*. 'Ωστόσο έμεις του παλαιού *Πολίτη* (έτος ίδρύσεως 1976) μείναμε μέ τήν άπορία. Ούτε ένα τηλέφωνο άβροφροσύνης; Είπαμε τολμηρά άλλα κ. Τρίτη αλλά όχι κι έτσι. 'Εν πάση περιπτώσει δέν πρόκειται νά σās πāμε στα δικαστήρια και οι εύχές μας είναι ειλικρινείς.

«Π»

Γιάλτα γιόκ, Μάλτα ναι;

Μέσα σέ κλίμα συγκρατημένης αίσιοδοξίας, χαρακτηρισμό που επιβάλλει τό ψυχρό πρωτόκολλο τής διεθνούς διπλωματίας, αλλά και μέσα σ' ένα διάχυτο, εκτός επίσημου πρωτοκόλλου, κλίμα, ευφορίας ξένο ως χθές τουλάχιστον στοιχείο στις συναντήσεις ηγετών των υπερδυνάμεων, πραγματοποιήθηκε την περασμένη εβδομάδα στη Μάλτα ή συνάντηση Μπούς-Γκορμπατσόφ.

Η αλήθεια είναι ότι οι δυσανασχετούντες ή οι άνησυχούντες, αυτή τή φορά, για τό περιεχόμενο και τ' αποτελέσματα μιās τέτοιας συνάντησης κορυφής, ήταν λίγοι και κυρίως αδύναμοι και μή «συνδέσιμοι» ως προς τά συμφέροντα και τίς προοπτικές τους, ώστε νά διαμορφώσουν μιάν συνισταμένη που θά επηρεάσει και πολύ περισσότερο θά διαφοροποιήσει αυτό τό κλίμα: στην Εύρώπη ο Μιτεράν (πού βλέπει νά δυσχεραίνεται ή προοπτική για τή διαμόρφωση ενός άξονα κυριαρχίας στην ΕΟΚ Βόννης-Παρισιού), ο δικτάτορας Τσαουσέσκου (πού άνησχει για τήν τύχη του άπάνθρωπου καθεστώτος του) και λίγοι διάσπαρτοι και έντός «επίσημης» κατά τόπους, πολιτικής έκφρασης, άριστεροί. Ο καθείς από αυτούς για διαφορετικούς μεταξύ τους λόγους. Για τους εκτός Εύρώπης λαούς και ήγέτες, τής Μέσης Ανατολής, τής Κεντρικής Αμερικής, του Τρίτου Κόσμου, ή απόσταση είναι μεγάλη, ή ένταση τής φωνής τους μικρή και τό «έργον» (νά καθορίζεται ή τύχη τους από τήν έκβαση τέτοιων συναντήσεων) μοιάζει ίδιο μ' αυτό που είδαν άρκετές φορές στο παρελθόν.

Οι ύπόλοιποι, οι πολλοί, ήγέτες τής Δυτικής και Ανατολικής Εύρώπης, συμμερίζονται ή τουλάχιστον δέν δυσανασχετούν, μ' αυτή τή γενική ευφορία: είτε διάκεινται ένδοικά, διαβλέποντες θετικά για τους ίδιους αποτελέσματα (ή Θάτσερ, μέ τά εμπόδια που εγείρονται στη γαλλο-γερμανική κυριαρχία στην ΕΟΚ, ο Κόλ γιατί δέν άμφισβητείται τό σχέδιό του για σταδιακή έννοποίηση των Γερμανών, ή Πολωνία γιατί και τήν οικονομική βοήθεια έχει εξασφαλίσει και τά σύνορά της δέν κινδυνεύουν, άφου διατηρούνται οι συνασπισμοί και τής τά εξασφαλίζει τό σύμφωνο τής Βαρσοβίας) και συνολικά όλοι οι Δυτικοευρωπαίοι που θέλγονται, παρά τά επί μέρους «ρίσκα» από τήν προοπτική τής νέας άγοράς προϊόντων ή και φτηνών εργατικών χεριών που θ' αποτελέσουν γι' αυτούς οι χώρες τής Ανατολικής Εύρώπης). Είτε επηρεασμένοι και κυριευμένοι από τίς ραγδαίες ξε-

λίξεις στην Ανατολική Εύρώπη και τίς μεταλλαγές στο ευρωπαϊκό άριστερό κίνημα, γεγονότα και εξελίξεις που βιώνουν οι ίδιοι, ή τους άφορούν άμεσα, βλέπουν τή συνάντηση που διαφαίνεται παρά τή μεγάλη ρευστότητα, ως προοπτική για τους ίδιους.

Κι αυτό άφορά τόσο τους Ανατολικογερμανούς και τους Τσέχους όσο και τά ισχυρά και ταυτόχρονα μετεξελισσόμενα κομμουνιστικά κομματα Δυτικής και Ανατολικής Εύρώπης. Οι ίδιοι οι Μπούς και Γκορμπατσόφ έχουν κάθε λόγο νά νιώθουν ικανοποιημένοι από μιάν τέτοια συνάντηση και νά καλλιεργούν αυτό τό κλίμα τής γενικής ευφορίας. Διευθετούνται έστω και συγκυριακά έσωτερικά τους προβλήματα από τή μείωση των άμυντικών δαπανών και δέν άμφισβητούνται κατά βάση οι στρατιωτικοί συνασπισμοί, για τους όποιους ύπάρχει ή κοινή, άπ' ό,τι φαίνεται, πρόθεση νά μετατραπούν σέ πολιτικές συμμαχίες και ταυτόχρονα νά παραμείνουν οι ζώνες πολιτικής έπιρροής και κυριαρχίας του καθενός. Τό έν αυτή ή προοπτική μπορεί νά διασφαλιστεί (ιδιαίτερα για τήν ΕΣΣΔ μετά τίς εξελίξεις στις χώρες του «έπαρκτου») μακροπρόθεσμα, αυτό είναι ζήτημα που δέν μπορούσε νά συζητηθεί. Άλλωστε, για τήν ΕΣΣΔ, ή έπιλογή τής μετατροπής τής στρατιωτικοπολιτικής αντιπαράθεσης των «δύο κόσμων» σέ πλαίσιο πολιτικοοικονομικού άνταγωνισμού και συνεργασίας ταυτόχρονα, άπετέλεσε άναγκαστική κίνηση των νέων ήγετικών στρωμάτων και τμήματος τής κρατικής γραφειοκρατίας της μετά τήν παταγώδη άποτυχία και τήν ήττα της στην αντιπαράθεση μέ τίς ΗΠΑ στα πλαίσια του «ψυχρού πολέμου».

Σίγουρα ή συνάντηση τής Μάλτας έπισφράγισε τό τέλος του «ψυχρού πολέμου», του στρατιωτικοπολιτικού άνταγωνισμού και τής αντιπαράθεσης των υπερδυνάμεων, που επηρέασε τίς τύχες του κόσμου για σαράντα και πλέον χρόνια μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Σ' αυτή τήν περίοδο επεξέτειναν τήν κυριαρχία τους οι υπερδυνάμεις, κυφορήθηκαν άυταρχικά και άπάνθρωπα καθεστώτα σ' Ανατολή και Δύση, ο φόβος ενός παγκόσμιου πυρηνικού όλοκαυτώματος από τόν ξέφρενο άνταγωνισμό των έξοπλισμών έγινε καθημερινός έφιάλη για τους λαούς, καθηλώθηκαν δυναμικά κοινωνικοί άγώνες, έντάθηκε ή καταπίεση και ή έκμετάλλευση, θέριψε ή οικολογική κρίση και μαζί της ο κίνδυνος τής οικολογικής καταστροφής, κατεστάλησαν βίαια λαϊκά και άπε-

λευθερωτικά κινήματα, καταπνίγηκαν στό αίμα ή καταπλακώθηκαν άπ' τίς έρπύστριες των τάνκς λαϊκές εκρήξεις που διεκδικούσαν τό δικαίωμα στην έλευθερία και τή δημοκρατία. Έλάχιστες καλές και μύριες όσες οι κακές στιγμές για τους λαούς αυτή τήν περίοδο.

Τό τέλος του «ψυχρού πολέμου» συνοδεύτηκε (έν δέν προηγήθηκε) από τήν έπικράτηση των δυνάμεων του παγκόσμιου καπιταλισμού, άπέναντι στις δυνάμεις του σοσιαλισμού. Δέν ήττήθηκε μόνο ο «έπαρκτός σοσιαλισμός» ήττήθηκαν και ήττώνται ταυτόχρονα και οι δυνάμεις του σοσιαλισμού παγκόσμια, μέ τήν έγκατάλειψη τής κοινωνικής τους προοπτικής, μέ τήν έπικράτηση του άστισμού άπέναντι στο σοσιαλιστικό δράμα και τίς άριστερές ιδέες.

Μέσα από μιάν περίπλοκη ιστορική διαδρομή, που χαρακτηρίστηκε από τήν ιδεολογικοπολιτική ήγεμονία τής ΕΣΣΔ, οι εξελίξεις στην ΕΣΣΔ και τίς ανατολικές χώρες συνέβαλαν στην προϊούσα άνυποληψία και τής Άριστερās γενικότερα και η κατάρευση αυτών των καθεστώτων συνέτειναν στην αντίστοιχη πολιτική χρεωκοπία του δράματος που προβαλλαν ως μέλλον για τήν κοινωνία οι άπανταχού κομμουνιστές. Στόν κόσμο όλόκληρο τό κοινωνικό σχίσμα έγκαταλείπεται, ή ταξική συνεργασία φαλκιδεύει τήν πηγή των τάσεων, οι συναινέσεις και οι συγκλίσεις, οι έκσυγχρονισμοί και οι βελτιώσεις του καπιταλιστικού συστήματος προτείνονται ως προοπτική και από τίς δυνάμεις του σοσιαλισμού. Στην ίδια περίοδο, ο «ψυχρός πόλεμος», τό γενικότερο πλαίσιο μέσα στο όποιο εξελίχθηκε και γενικεύτηκε ο παγκόσμιος κατασταλτικός καταμερισμός εργασίας, ξορκίστηκε και όνομάστηκε ή γενεσιουργός αίτια όλων των δεινών. Σήμερα ή Μάλτα μπορεί νά διαφοροποιεί τή μορφή και νά τροποποιεί έσως και τους σχετισμούς που καθιέρωσε ή Γιάλτα, όμως δέν άμφισβητεί στο έλάχιστο και δέν μεταβάλλει τίς πολιτικές συνθήκες που περισσότερο τίς κοινωνικές σχέσεις που τή δημιούργησαν. Ουτε οι σφαίρες έπιρροής καταργούνται, ουτε τό δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση και τή δημοκρατία άναγνωρίζονται, ουτε ο κίνδυνος τής οικολογικής καταστροφής φαίνεται νά συγκινεί και νά επηρεάζει τά μελλοντικά τους σχέδια τους δυο ήγέτες, ουτε βέβαια ή προοπτική του κόσμου τής «γενικευμένης έλευθερίας» διαφαίνεται σαν έλάχιστη πιθανότητα για τό μέλλον. Πώς μπορούμε συγκρατημένα μέν δικαιολογημένα δέ νά πούμε: Γιάλτα γιόκ, Μάλτα ναι;

Σταύρος Λιβαδάς

Πράγα:

ή «άλλη άνοιξη»

«Είμαι εύτυχισμένος πού βρίσκομαι ανάμεσά σας. Σας αγαπώ και τό ξέρετε. Σας συντρυφεψα σέ δλο αυτό τό δρόμο γιατί είμαστε αδέλφια, γιατί αυτός είναι ό δρόμος τής δημοκρατικής αναγέννησης. Γνωρίζουμε ότι ή κρίση δέν όφείλεται σέ μās αλλά στήν κατοχή τής γής μας από τούς Σοβιετικούς. Πρέπει νά τελειώνουμε μέ τήν πολιτική τής εξομάλυνσης και τούς αντιπροσώπους της. Άρκετά ζήσαμε από τό 1968 μέσα στό σκοτάδι ήρθε τό φως».

Αυτά είναι τά πρώτα λόγια πού ό Άλεξάντρ Ντοϋμπτσεκ άρθρωσε στή μεγάλη λαϊκή εκδήλωση τής 24ης Νοεμβρίου στήν πλατεία Βενσεσλάς. Και ό αντίλογος από τήν άλλη όχθη; Παραδειγματικός, άποκαλυπτικός, καιροσκοπικός διά χειλέων του Μίλος Γιακές, ενός από τούς κατεξοχήν «όμαλοποιητές» τής μετά τό '68 κατάστασης. «Δέν μπορέσαμε νά εξετάσουμε σωστά αυτά πού έγιναν στήν Πολωνία, τήν Ούγγαρία και κυρίως στήν Α. Γερμανία και τήν επίδρασή τους στήν κοινωνία μας».

Τα γεγονότα πλέον είναι γνωστά. Μέσα σέ μία εβδομάδα ό λαός τής Πράγας άποχρέωσε τούς ήγέτες «του» νά άποσυρθούν «οικειοθελώς». Ή φήμη γιά τή δολοφονία του είκοσάχρονου φοιτητή Μαρτέν Σμίντ, έστω και άν δέν επιβεβαιώθηκε, στάθηκε ικανή νά συσπειρώσει περισσότερους τίς λαϊκές μάζες. Οι διακόσιες χιλιάδες τών συγκεντρωμένων τής Παρασκευής 24 Νοεμβρίου υπερδιπλασιάσθηκαν τήν Κυριακή. Ή γενική άπεργία τή Δευτέρα νέκρωσε τά πάντα. Όκτακόσιες περίπου επιχειρήσεις έκλεισαν και όσοι δέν μπόρεσαν νά κατεβούν στους δρόμους παρακολούθησαν τίς εκδηλώσεις από τήν τηλεόραση. Μέ ανάμεικτα συναισθήματα χαράς και συγκίνησης ό λαός δέχεται τήν «πτώση» τής Πράγας.

Ή «πτώση» όμως τής Πράγας υποβάλλει μία σειρά έρωτημάτων στήν αντιπολίτευση, στό «Πολιτικό Φόρουμ», και στους ήγέτες της πού πρέπει άμεσα νά άπαντηθούν. Τό πρόβλημα τής διακυβέρνησης τής χώρας, ή μορφή πού θά προσλάβει αυτή ή διακυβέρνηση είναι τά άμεσα καθήκοντα στά όποια ό Ντοϋμπτσεκ και ό Βακλάβ Χαβέλ πρέπει νά άναποκριθούν. Τό πολιτικό πρόγραμμα του αντιπολιτευτικού «Πολιτικού Φόρουμ» άποτελεί ήδη αντικείμενο έπεξεργασίας. Ένα πρώτο σχέδιο αυτού

του προγράμματος μέ τίτλο «Αυτό πού θέλουμε» δόθηκε στή δημοσιότητα. Προβλέπει και διεκδικεί τήν εγκαθίδρυση ενός κράτος Δικαίου, ελεύθερες εκλογές και διάφορες μορφές ιδιοκτησίας νέο Σύνταγμα, πολυκομματισμό. Ός πρός τήν έξωτερική πολιτική προτείνει τό σεβασμό τών ύφιστάμενων διεθνών δεσμεύσεων τής χώρας, σημειώνοντας ώστόσο διά χειλέων του Βακλάβ Χαβέλ: είμαστε υπέρ μιας Εύρώπης χωρίς μπλόκ, άρα χωρίς Σύμφωνο τής Βαρσοβίας.

Τό Κ.Κ. από τήν άλλη πλευρά φαίνεται διατεθειμένο νά συζητήσει τά πάντα. Ό «μεταρρυθμιστής» πρωθυπουργός Λαντισλάβ Άνταμεκ ύπόσχεται ένα «σοσιαλισμό χωρίς λάθη»... Χωρίς νά άνήκει στή γενιά τών «όμαλοποιητών» αλλά γέννημα του μηχανισμού, μέ ειδικές σπουδές στή Μόσχα, δέν θέλει νά άποκοπεί ούτε αυτός, ούτε τό κόμμα του από τά αίτήματα τών καιρών. Ή αντιπολίτευση τόν σιγοντάρει. Ό Βακλάβ Χαβέλ και τό «Φόρουμ» τόν άποδέχονται. Άλλωστε οι Ντοϋμπτσεκ Χαβέλ, Άνταμεκ βρίσκονται στήν πρώτη γραμμή τής διαδήλωσης τών πεντακοσίων χιλιάδων ανθρώπων τήν Κυριακή. «Οί οικονομικές μεταρρυθμίσεις δέν θά άποβούν άποτελεσματικές άν δέν προηγηθούν οι πολιτικές αλλαγές» είναι τό δόγμα του νέου πρωθυπουργού, πού άς σημειωθεί άρνήθηκε νά συμμετάσχει στό Πολιτικό Γραφείο του Κ.Κ.Τσ. και παραμένει άπλώς μέλος τής Κεντρικής Έπιτροπής.

Τό Κ.Κ.Τσ. όμως βρίσκεται στά πρόθυρα του ολοκληρωτικού άφανισμού. Άν όλα έξελιχθούν όμαλά, άν γίνουν ελεύθερες εκλογές, κινδυνεύει νά μήν εκπροσωπηθεί στό κοινοβούλιο. Ή τακτική του Άνταμέκ άποσκοπεί νά σώσει ό,τι μπορεί νά σωθεί... Τά 500.000 μέλη πού έχασε τό κόμμα μετά τό '68, οι σημερινοί σοβαροί τριγμοί στήν Κομμουνιστική Νεολαία πού σιγά - σιγά

περνά στήν αντιπολίτευση είναι τά πρόδρομα σημάδια του ολοκληρωτικού άφανισμού του. Στήν Τσεχοσλοβακία οι μεταρρυθμιστές, οι γκορμπατσφικοί μεταρρυθμιστές, σέ αντίθεση μέ άλλες Άνατολικές χώρες βρίσκονται εκτός κόμματος. Γιά τό κόμμα δέν φαίνεται νά ύπάρχει έξοδος κινδύνου. Ένώ ή νεοσταλινική ομάδα του κόμματος ύποχωρεί και ό γραμματέας του Κ. Ούρπανεκ παλεύει άπεγνωσμένα, συγκαλώντας μέσα σέ 48 ώρες δύο φορές τήν Όλομέλεια τής Κ.Ε., ό Άνταμεκ άποσκοπεί στήν έξουδετέρωση τών αντιπάλων του, μέσα από τήν άποδοχή τών λαϊκών αιτημάτων. Άν τό «Πολιτικό Φόρουμ» προσπαθεί νά κερδίσει χρόνο γιά νά οργανωθεί, νά σκεφθεί, νά προτείνει, νά διεκδικήσει, ό Άνταμεκ μέ τά ήμίμετρα έκδημοκρατισμού πού προτείνει προσπαθεί νά διασκεδάσει τήν άπογοήτευση και τήν όργη 21 χρόνων.

Έντούτοις ή κατάσταση στήν Τσεχοσλοβακία φαίνεται νά είναι διαφορετική από αυτή πού ύπάρχει γιά παράδειγμα στήν Πολωνία, στήν Ούγγαρία ή στήν Α. Γερμανία. Όχι μόνο γιατί τό κόμμα δέν μπορεί νά τήν έλέγξει αλλά και γιατί τό όνειρο του «σοσιαλισμού μέ ανθρώπινο πρόσωπο» έξακολουθεί νά ύπάρχει.

Θά ήταν όμως μεγάλο λάθος εκτίμησης νά συνεχίσουμε τό '68 μέ τό σήμερα. Τό '68 στήν Τσεχοσλοβακία παίχθηκε, κατά μεγάλο μέρος, τό ζήτημα τής ανανέωσης του κομμουνιστικού κινήματος, τής άυτονομίας του από τό «παγκόσμιο καθοδηγητικό κέντρο», τή Μόσχα. Όποια και άν είναι σήμερα ή εκτίμησή μας γιά τό πολιτικό πρόγραμμα και τήν πολιτική ιδεολογία του Κ.Κ.Τσ. τό '68 υπό τόν Ντοϋμπτσεκ, δέν μπορούμε νά άγνοήσουμε τό κεφαλαιώδους σημασίας γεγονός ότι τότε αντικείμενο τής σύγκρουσης ήταν ή ίδια ή πορεία του εργατικού κινήματος, ή σχέση του μέ τήν έξουσία και τό λαό, τό είδος του πολιτικού καθεστώτος πού έμελλε νά εγκαθιδρυθεί.

Σήμερα οι Τσεχοσλοβάκοι κατεβαίνουν στους δρόμους γιά άλλους λόγους. Ό Ντοϋμπτσεκ εκθέτει πολύ σωστά τό σημερινό πρόβλημα: ή κρίση όφείλεται στήν κατοχή τής γής μας από τούς σοβιετικούς. Πρόκειται στήν πραγματικότητα γιά ένα έθνικοαπελευθερωτικό άγώνα πού διεξάγει ό τσεχοσλοβακικός λαός εναντίον τής ξένης κατοχής. Αυτός ό άγώνας όμως, μέ τόν όποιο δέν μπορούμε παρά νά είμαστε άλληλέγγυοι χωρίς επιφυλάξεις, δέν μπορεί νά έξισωθεί μέ τήν προοπτική του σοσιαλισμού έστω και άν τό '68 έξακολουθεί νά ζει στή μνήμη πολλών.

Άνδρέας Πανταζόπουλος

Βουλγαρία: Πτώση στά μαλακά...

«Αυτή η κοινωνία δέν υπήρξε ούτε σοσιαλιστική ούτε ανεπτυγμένη. Υπήρξε μιά κοινωνία δικτατόραν». Αυτά τά λόγια του βούλγαρου κοινωνιολόγου Πέτκο Σιμεονόβ εκφράζουν μέ σαφήνεια τόσο τά προβλήματα πού ή κληρονομιά Ζίβκωφ αφήνει όσο και τίς υποχρεώσεις τής κοινωνίας απέναντί τους.

Η συγκέντρωση τών 50.000 Βουλγάρων τό Σάββατο 18 Νοεμβρίου στή Σόφια αποτύπωσε μέ ενέργεια τό σκηνικό μέσα στό όποιο θά κινηθούν οι εξέλιξεις στή χώρα. Δύο είναι τά κυρίαρχα χαρακτηριστικά πού ξεχωρίζουν τή βουλγαρική περίπτωση. Πρώτο, ή άπουσία οργανωμένης αντιπολίτευσης στό καθεστώς. Δεύτερο, οι δεσμοί ανάμεσα στή Σόφια και τή Μόσχα παραμένουν σταθεροί, τροποποιούνται ίσως, άλλα είναι ή Μόσχα πού εξακολουθεί να επιβάλλει τούς κανόνες του παιχνιδιού.

Τά δύο αυτά χαρακτηριστικά φαίνεται να καθορίζουν τά όρια τής φιλελευθεροποίησης και του εκδημοκρατισμού στή Βουλγαρία. Η αϊφνίδια πτώση του Ζίβκωφ, (άρκετοί μιλούν και για πραξικόπημα...), και ή αντικατάστασή του από τον «μεταρρυθμιστή» Πέταρ Μπλαντένωφ, ένω προκάλεσε ένα μεγάλο κοινωνικό άνοιγμα και τά στόματα λύθησαν, δέν στάθηκε ικανή να προκαλέσει τή μεγάλη αλλαγή στή χώρα. Πρόκειται ίσως για «έξαγωγή τής περεστρόικα» στή γείτονα χώρα, για μιά προσπάθεια τών Σοβιετικών να προλάβουν τά γεγονότα, να απομειώσουν τή διάχυτη αλλά άνοργάνωτη άκόμα άπογοήτευση πού βασιλεύει στή βουλγαρική κοινωνία.

Πράγματι ένω στήν Τσεχοσλοβακία ή στήν Α. Γερμανία μιά έβδομάδα ήταν άρκετή για τήν ανατροπή τής μεταπολεμικής τάξης πραγμάτων πού τούς είχε επιβληθεί, στή Βουλγαρία οι εξέλιξεις τρέχουν μέ ρυθμό χελώνας. Η άπουσία πολιτικής κουλτούρας, ή άνυπαρξία κοινωνικών κινημάτων ή άσήμαντη σχετικά έπιρροπή τών διανοουμένων δείχνουν ότι τά πάντα βρίσκονται στήν άρχή. Οι μικρές αντιπολιτευτικές ομάδες παραείναι μικρές, ασυντόνιστες, άπειρες και χωρίς στρα-

τηγική. Βασική τους έγνοια να μην προκαλέσουν, να μην υπερβούν κάποια όρια, να μη συμβάλουν μέ άσκοπες ενέργειες στήν ένίσχυση τών σκληρών μέσα στό κόμμα. Από τήν άλλη πλευρά ο Μπλαντένωφ δέν σταματά να τονίζει τήν ανάγκη ήγετικού ρόλου πού καλείται να παίξει τό κόμμα για τήν «ανάδομηση» τής χώρας «άποκλειστικά στό πλαίσιο του σοσιαλισμού, στό όνομα του σοσιαλισμού, στό δρόμο προς τό σοσιαλισμό».

Ένός «σοσιαλισμού» τόσο άποκροστικού πού υποχρεώνει έναν από τούς ιθύνοντες τής αντιπολιτευτικής όργάνωσης «Έκογκλασνόστ» να δηλώνει ότι «ποτέ δέν θα γίνει μέλος του κόμματος γιατί ο κομμουνισμός είναι μιά ούτοπια στή θεωρία και ή ύλοποίησή του ένα έγκλημα».

Μιά συνέντευξη από τή Βουλγαρία

Η συνέντευξη πού ακολουθεί δημοσιεύθηκε στή Liberation (13/11/89). Πρόκειται για μιά σύντομη τηλεφωνική συνομιλία τής δημοσιογράφου Βερονίκ Σουλέ με τή Ντιμιτρίνα Πέτροβα, 32 έτών, πού διδάσκει φιλοσοφία στό Πανεπιστήμιο τής Σόφιας και είναι ένα άπό τά ήγετικά στελέχη τής «Έκογκλασνόστ».

Έρώτηση: Νιώσατε έκπληξη από τήν πτώση του Ζίβκωφ ή είχατε κάποια σημάδια από πριν;

Απάντηση: Όχι, δέν ήταν τόσο μεγάλη ή έκπληξή μου. Σε κάποιο βαθμό μπορούσαμε να τό περιμένουμε. Σε κάθε όλομέλεια τής Κεντρικής Έπιτροπής ο Τόντορ Ζίβκωφ συνήθιζε να άνασχηματίζει τήν ομάδα πού τον περιέβαλλε και να αλλάζει τούς μέν μέ τους δε. Αυτό για κάποιο καιρό λειτουργήσε. Πρέπει να παραδεχθούμε ότι ο Ζίβκωφ άποδείχθηκε δάσκαλος σε αυτό τό σύστημα τής έναλλαγής. Άλλά αυτή ή πρακτική κατάντησε ρουτίνα και ο μηχανισμός κυριεύθηκε από ένα αίσθημα άνασφάλειας. Όλα τά μέλη του άνησυχούσαν ότι μπορεί άδριο να χάσουν τίς θέσεις τους. Άπό τή στιγμή εκείνη μπορούσαμε να περιμένουμε μιά αντίδραση του μηχανισμού για να φενάρει αυτή τή διαδικασία. Με ρωτήσατε αν υπήρχαν σημάδια πού άνήγγελλαν τήν άσταθεροποίηση τής θέσης του Ζίβκωφ; φήμες-

πού κυκλοφόρησαν στή Σόφια και στα περίχωρα τό διάστημα 20 με 25 Όκτωβρίου έλεγαν ότι ο Ζίβκωφ, κατά τή διάρκεια μιάς συνεδρίασης του Πολιτικού Γραφείου, πρότεινε τήν είσοδο του γιου του σε αυτό. Συνάντησε ζωηρή αντίδραση και άπέσυρε τήν πρόταση. Άν αυτό άληθεύει σημαίνει ότι ο Ζίβκωφ ξεπέρασε τά όρια διαλλακτικότητας τών μελών του Π.Γ. Άν οι φήμες δέν άληθεύουν είναι μιά σύμπτωση. Πράγμα πού σημαίνει ότι κάποιος είχε συμφέρον από τή διάδοση τέτοιων φημών για να βλάψει τήν εικόνα του Ζίβκωφ.

Έρώτηση: Πώς βλέπετε τήν προσωπικότητα του νέου γενικού γραμματέα Πέταρ Μπλαντένωφ;

Απάντηση: Νομίζω ότι δέν είναι άρκετά καλά ένσωματωμένος στον μηχανισμό του Κ.Κ. Φαίνεται να είναι ένα άουτσάιντερ, ή άκριβέστερα ένας μεσολαβητής, ως τό άποτελεσμα ενός συμβιβασμού ανάμεσα σε διαφορετικά, άντιμαχόμενα συμφέροντα μέσα στο μηχανισμό. Η άνάδειξή του στή ηγεσία του κόμματος ήταν τό άποτελεσμα ενός συμβιβασμού ανάμεσα στους όπαδούς τών γκορμπατσοφικών μεταρρυθμίσεων και τούς συντηρητικούς, πού για τό μόνο πού ένδιαφέρονται είναι ή διαφύλαξη τής παρούσας τάξης πραγμάτων.

Έρώτηση: Θα μπορούσε ο Μπλαντένωφ να είναι ένας άνθρωπος τής μεταβάσης;

Απάντηση: Είναι πολύ δύσκολο να άποφανθούμε τώρα κατηγορηματικά. Οι συμαχίες του μέσα στο μηχανισμό φαίνονται να είναι εϋθραυστες. Άν μπορέσει να κερδίσει ένα μέρος από τούς διανοούμενους και από τούς εργάτες, αν πεισθούμε από τίς μεταρρυθμίσεις του, θα μπορούσε να ένισχύσει τήν έξουσία του και να διατηρηθεί. Σε κάθε περίπτωση είναι άναγκασμένος να άναζητήσει στήριγματα έκτός κόμματος, ένα κάποιο λαϊκό έρεισμα.

Έρώτηση: Αυτή τή στιγμή ποιά είναι ή στάση τών διανοουμένων και τών αντιπολιτευόμενων σε σχέση με τον Μπλαντένωφ;

Απάντηση: Κοιτάξτε, έδω και πολλά χρόνια οι Βούλγαροι διανοούμενοι είναι σκεπτικοί: είναι ένα πρόβλημα ιστορικής φύσης. Είναι δύσκολο τώρα να γίνουν ένθουσιώδεις. Τήν ίδια στιγμή είμαστε διαταθειμένοι να υποστηρίξουμε και τό πίο μικρό βήμα πού οδηγεί σε μεταρρυθμίσεις. Κυριαρχεί κάποια αισιοδοξία γιατί νομίζουμε ότι ο Μπλαντένωφ έχει άνάγκη από μεταρρυθμίσεις για να σταθεροποιήσει τήν έξουσία του. Για τήν ώρα όλο ο κόσμος περιμένει και παρατηρεί μέ καλή θέληση.

Ερώτηση: Ποιά ήταν ή επίδραση των γεγονότων της Α. Γερμανίας στη Βουλγαρία;

Απάντηση: Άκουσα πολλά σχόλια δυτικών παρατηρητών ότι ή κατάσταση στην Α. Γερμανία επιτάχυνε πολύ τις εξελίξεις στη Βουλγαρία. Σίγουρα, αλλά δέν θά έπρεπε νά υπερβάλλουμε. Άπό μόνες τους οί άνατροπές στην Α. Γερμανία δέν μπορούν νά εξηγήσουν τήν πτώση του Ζίβκοφ. Πρέπει επίσης νά λάβουμε υπόψη μας τήν έσωτερική πολιτικο-οικονομική μας κατάσταση. Κατά τή γνώμη μου τό Έκοφόρουμ έπαιξε τόν ίδιο τουλάχιστον ρόλο όσο και ό παράγοντας Α. Γερμανία. Ό Ζίβκοφ απέτυχε νά παρουσιάσει μιά καλή εικόνα και μάλιστα τήν άμαύρωσε παραβιάζοντας τις συμφωνίες της Βιέννης πού προσυπόγραψε μέ τήν καταστολή των άνεξάρτητων ομάδων και ιδιαίτερα της Έκογκλασνόστ.

Ερώτηση: Ποιό ρόλο έπαιξαν οί νέες άνεξάρτητες ομάδες;

Απάντηση: Μπορούμε νά πούμε ότι έπαιξαν άποφασιστικό ρόλο στην πτώση του Ζίβκοφ. Άλλά έμμεσα. Δέν μετρήσαμε βέβαια ως Έκογκλασνόστ στις άποφάσεις πού έλαβε τό Πολιτικό Γραφείο· συμβάλλαμε κυρίως σέ μιά γενική συνειδητοποίηση, στην άλλαγή της άτμόσφαιρας, της κοινής γνώμης, στην άλλαγή της αντιμετώπισης μας άπό τό έξωτερικό, άπό διπλωμάτες, δημοσιογράφους, κ.λπ. Ή έξουσία δέν μπόρεσε νά τό άγνοήσει.

Ερώτηση: Ποιά θά είναι στό έξής ή στρατηγική της Έκογκλασνόστ και γενικά των άνεξάρτητων ομάδων;

Απάντηση: Θά προσπαθήσουμε νά ώθήσουμε πρός άλλαγές, για έλευθερες έκλογές, για τήν εισαγωγή νόμιμων και συνταγματικών έγγυήσεων για τό σεβασμό των έλευθεριών και των δικαιωμάτων του άνθρώπου· άλλαγές στην πολιτική δομή, για νά σταματήσει τό μονοπώλιο του Κόμματος, για πολιτικό πλουραλισμό, χωρίς τόν όποιο δέν μπορούμε νά φαντασθούμε μιά ριζοσπαστική δημοκρατία.

Ερώτηση: Είσθε αισιόδοξη για τό αύριο;

Απάντηση: Έδω και κάποιες ήμέρες αισθάνομαι καλύτερα, αλλά αισιόδοξη... πρόκειται για μιά μεγάλη κουβέντα. Οί άλλαγές θά έλθουν, αλλά θά έλθουν χάρη στις δικές μας προσπάθειες, χάρη στά χέρια μας, τά μυαλά μας... Τώρα έμεις οί άνεξάρτητοι πρέπει νά δουλέψουμε σκληρά, νά μήν μείνουμε έξω άπό τις διαδικασίες παρατηρώντας άπλά. Δέν είμαστε λοιπόν ούτε εδύχισμένοι, ούτε ένθουσιασμένοι. Τά καθήκοντά μας έπιβαρύνονται γιατί στό έξής τά πράγματα έξαρτώνται όσο ποτέ άλλοτε άπό έμάς.

Γαλλία: Τό φουλάρι της ένσωμάτωσης

Η ιστορία είναι σύντομη και πολύ πρόσφατη. Τρεις μαθήτριες μουσουλμάνες τό θρήσκευμα, έπαρχιακού Λυκείου στη Γαλλία άρνήθηκαν νά βγάλουν τά ισλαμικά τους φουλάρια όταν τό άπείτησαν οί καθηγητές τους. Μέσα σέ λιγότερο άπό μιά έβδομάδα, περί τά τέλη του Όκτωβρίου, ή είδηση έκανε τό γύρω της χώρας, τά μέσα έννημέρωσης συνεχίζουν άκόμα και σήμερα νά άσχολούνται μέ τό γεγονός. Ένα γεγονός πού επιδέχεται πολλές έρμηνείες, διαφορετικές προσεγγίσεις, άνάλογα μέ τήν ιδεολογική και πολιτική ένταξη του καθένα.

Τό σύνολο της γαλλικής πολιτικής τάξης χρεώθηκε τήν ύποχρέωση νά προτείνει λύσεις, νά έπεξεργασθεί σχέδια. Για άλλους τό πρόβλημα πού προέκυψε φανερώνει τις δυσκολίες και τις αντίθεσεις πού υπάρχουν στη διαδικασία ένσωμάτωσης της πολυάριθμης μουσουλμανικής κοινότητας στον ένθικό και κοινωνικό κορμό. Για κάποιους άλλους, τό ότι ή σύγκρουση ξεέσπασε στό χώρο της εκπαίδευσης, δείχνει ότι ή αντίθεση άνάμεσα στό δημόσιο και τό θρησκευτικό (ιδιωτικό) σχολείο, πού πριν άπό πέντε περίπου χρόνια συντάραξε τή χώρα, εξακολουθεί νά υπάρχει. Τέλος άπό κάποιους τρίτους θεωρήθηκε ότι ή έπιβολή κάποιων τρόπων στην παρουσίαση των μαθητριών οδηγεί στον κοινωνικό άποκλεισμό τους.

Ή κυβέρνηση, μέσω του ύπουργού Παιδείας Λιονέλ Ζοσπέν (*Nouvel Observateur*, 26.10.89δ), άν και ζήτησε άπό τους γονείς των μαθητριών νά σεβαστούν τή «θρησκευτική ουδέτερότητα» του δημόσιου σχολείου, άρνήθηκε τόν άποκλεισμό μαθητών έξ αίτίας της όποιας θρησκευτικής τους ένταξης: «... Τό φουλάρι ή τό όποιοδήποτε σημάδι πού προδίδει συμμετοχή σέ μιά θρησκευτική κοινότητα δέν μπορεί νά άποτελέσει αίτία άποκλεισμού του μαθητή. Σέ μιά πρώτη φάση οί διευθυντές των σχολείων πρέπει νά ανοίξουν ένα διάλογο μέ τους ένδιαφερόμενους γονείς και τά παιδιά για νά τους πείσουν νά άποφύγουν τέτοιες συμπεριφορές. Άν τελικά οί οικογένειες δέν άποδεχθούν νά άποβάλουν κάθε σημάδι πού προδίδει θρησκευτική ένταξη, τό παιδί πρέπει νά γίνει δεκτό στό δημόσιο σχολείο... Τό γαλλι-

κό σχολείο δημιουργήθηκε για νά εκπαιδεύει, νά ένσωματώνει, όχι για νά άπορρίπτει».

Διακόσια χρόνια μετά τή γαλλική Έπανάσταση ή κυβέρνηση φαίνεται νά διατηρεί άρμονικές σχέσεις μέ τά μηνύματά της. Ή πρόσπιση της «ισότητας ευκαιριών» στην εκπαίδευση για όλους τους μαθητές, ό δημόσιος χαρακτήρας της, άρα ή έλαχιστοποίηση κάθε άπειλής πού θά έθετε σέ κίνδυνο τό είδος και τήν ποιότητα της παρερχόμενης γνώσης άπό τους αρχαϊσμούς του παρελθόντος για τόν Λιονέλ Ζοσπέν άποτελεί άδιαπραγμάτευτη θέση.

Άλλά ενός αρχαϊσμού άπορριπτόμενου, μύριοι όρθολογισμοί έπονται. Πράγματι ή μάχη για τό φουλάρι δέν είναι παρά ή έπιφάνεια μιάς σειράς προβλημάτων πού σχετίζονται άμεσα μέ τους ρυθμούς και τους τρόπους ένσωμάτωσης των διαφόρων ένθικών μειονοτήτων πού υπάρχουν στη Γαλλία. Λαμβανομένου υπόψι ότι σχεδόν όλες, έξαιρουμένης της πορτογαλικής, οί μειονότητες άνήκουν στο μουσουλμανικό κόσμο, καθώς επίσης ότι τό διεθνές πλαίσιο μέσα στό όποιο τά γεγονότα διαδραματίζονται, χαρακτηρίζεται άπό τήν άνοδο του ισλαμικού θρησκευτικού φανατισμού, μπορούμε καλύτερα νά κατανοήσουμε τό φαινόμενο.

Βέβαια ή μάχη για τό φουλάρι έχει τή δική της δυναμική. Ή διαμάχη άνάμεσα στό δημόσιο και στό θρησκευτικό ιδιωτικό σχολείο γίνεται και πάλι έπικαιρη. Στη συγκεκριμένη περίπτωση τό πρόβλημα συνίσταται στό έξής: Ποιό περιεχόμενο θά προσλάβει ή εκπαίδευση των νέων μουσουλμάνων; Θά άνοιχθεί στά σύγχρονα ρεύματα, θά δεχθεί νά αντιμετώπισει τήν πρόκληση του δημόσιου σχολείου, της μη θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης ή θά κλειστεί στον έαυτό της; Τό έρώτημα γίνεται άκόμα πιο δξύ άν αναλογισθούμε τή μουσουλμανική θρησκευτική κοουλτούρα πού αναφέρεται στις σχέσεις των δύο φύλων. Χαρακτηριστικό είναι τό γεγονός ότι στη διαδήλωση πού έγινε στό Παρίσι τό τρίτο δεκαήμερο του Όκτωβρίου άπό χίλιες περίπου μουσουλμάνες γυναίκες, τήν περιφρούρησή τους είχαν αναλάβει οί σύζυγοί τους οί όποιοι άπαγόρευσαν στους άνδρες δημοσιογράφους νά πλησιάσουν. Ή διαώνιση λοιπόν του θρησκευτικού φανατισμού και ή αντίληψη του για τις σχέσεις άνδρα-γυναίκα συνιστά ένα σοβαρό κίνδυνο όχι μόνο για τήν εκπαίδευση των παιδιών αλλά και για τόν ίδιο τό θεσμό του δημόσιου σχολείου.

Έντούτοις θά ήταν έσφαλμένο νά θεωρηθούμε ότι και οί ίδιες οί μουσουλμανικές οργανώσεις δέν διαπερνώνται άπό αντίθεσεις. Ή πλειοψηφία

τους υποστηρίζουν τό δημόσιο χαρακτήρα τής εκπαίδευσης και τή θεωρούν ως τό πιό αποφασιστικό βήμα στην ενσωμάτωσή τους στη γαλλική κοινωνία. Αντίθετα τό ρεύμα του Ισλαμικού φανατισμού μεταχειρίζεται πρακτικές πού άποσκοπούν νά πολώσουν υπέρ του τή μουσουλμανική κοινότητα, έξαπολύοντας ένα σημειολογικό αντίρτοπολέμο πρὸς πάσα κατεύθυνση... Άλλά ή άναβίωση αντι-ισλαμικών φανατισμάτων στό σύνολο τής γαλλικής κοινωνίας εκτρέφει και τόν πολιτικό φορέα τους. Ο Λεπέν δέν παύει νά επαναλαμβάνει ότι ή Γαλλία κατέστη πλέον άποικία τών τριτοκοσμικών...

Άνδρέας Πανταζόπουλος

ΕΣΣΔ: Στό μακρινό Κουζμπάς

Τό πολιτικό έγχείρημα τών
προλετάρων του Κουζμπάς

«Τό πιό έπίκαιρο καθήκον είναι ή μεταφορά όλων τών έξουσιών στό Σοβιέτ και ή δήμευσή τους στους άλλους πολιτικούς σχηματισμούς». Μ' αυτή τή θέση αρχίζει ή πολιτική πλατφόρμα του πρώτου ανεξάρτητου εργατικού κόμματος στη Σοβιετική Ένωση: τής Ένωσης Έργαζομένων Κουζμπάς (Ε.Ε.Κ.).

Όλη ή έξουσία στό Σοβιέτ! Ξανάγνε έπίκαιρο τό σύνθημα του Λένιν, εκεί στό μακρινό Κουζμπάς; Έτσι φαίνεται, άν και οι συνθήκες είναι σήμερα έντελώς διαφορετικές από εκείνες του 1917, άν και τά στελέχη τής Ε.Ε.Κ. δέν έχουν ξεκαθαρισμένες ιδέες (και τό γνωρίζουν) για τό τί πρέπει νά περιμένουν. Αυτόδιαχείριση; Καπιταλισμός; Νέου τύπου κομμουνισμό; Σοσιαλδημοκρατικό σοσιαλισμό; Όπως συμβαίνει παντού σ' όλη τή χώρα, κολυμπούν κι αυτοί σέ άγνωστα νερά, στηριζόμενοι σέ μία και μόνο βεβαιότητα: οι «ισμοί», δέν έχουν καμιά σημασία. Τί έχει, λοιπόν, σημασία γι' αυτούς τους αυτόδιδάκτους τής πολιτικής; Για τόν Βλαδίμηρο Ντρέβαλ: «υπάρχουν περισσότερες προοπτικές στόν σοσιαλισμό (...), αλλά αυτός ό σοσιαλισμός δέν πρέπει νά έχει άκαμπτα πλαίσια. Δέν μās χρειάζονται ταμπέλες». Για τόν Άλέξανδρο Άσλανίντι (λέγει ότι είναι έλληνικής καταγωγής): «τό καλύτερο σύστημα, δέν είναι μήτε ό καπιταλισμός ούτε ό σοσιαλισμός. Για νά ξαναπάρουμε τό παρά-

δειγμα τών τριών φούρνων του Βαλέσα, καλύτερος φούρνος είναι εκείνος από τόν όποιο βγαίνει τό καλύτερο και φτηνότερο ψωμί». Πού τά διάβασε αυτά; Στά Έπιχειρήματα και γεγονότα, τό εβδομαδιαίο περιοδικό πού δέχθηκε τόν περασμένο Όκτώβριο τούς μύδρους του Γκορμπατσώφ και του όποίου ή κυκλοφορία (ή πιό μεγάλη στόν κόσμο) έχει φτάσει στό τριανταένα εκατομμύρια αντίτυπα!

Θέλει και καλύτερο και φτηνότερο ψωμί: «είναι τό σουηδικό μοντέλο πού μέ δελεάζει περισσότερο», διευκρινίζει. Η Άμερική δέν είναι θεός, για τόν Άλέξανδρο Άσλανίντι, του ταιριάζει περισσότερο ή Σουηδία, θέλει όμως ταυτόχρονα νά μή χάθει κι ό,τι άγάπησε: «τίς καλές σχέσεις πού είχε πριν από τήν κρίση μέ τούς γείτονες και τούς εργάτες τής ίδιας επιχείρησης». Άκόμα δέν φοβάται τήν εμφάνιση γνήσιων καπιταλιστών, ιδιοκτητών βιομηχανιών στην ΕΣΣΔ: «μέ τήν προϋπόθεση ότι διατηρούμε τήν έξουσία τών σοβιέτ, όπως αυτή είχε προσδιοριστεί τό 1917, γιατί άν υπάρχει μία πραγματικά δημοκρατική έξουσία, λίγο ένδιαφέρουν οι μορφές ιδιοκτησίας». Πόσο τό πιστεύουν αυτό στό Ε.Ε.Κ., πόσο σίγουρος είναι ό Άλέξανδρος Άσλανίντι; Δέν είναι καθόλου σίγουρος, γι' αυτό και ταλαντεύεται, φτάνοντας μέχρι τό σημείο ν' άνακαλέσει κατά κάποιο τρόπο: «Όχι, όχι, δέν είναι έτσι! Είναι πολύ πιό απλό: κάθε μορφή ιδιοκτησίας, χρήσιμη στό λαό, είναι καλή. Άλλά οι συλλογικές μορφές ιδιοκτησίας μου είναι πιό συμπαθείς».

Μέσα στό χαλάσματα τής σοβιετικής αυτοκρατορίας, μέσα στη συντριβή του σταλινισμού, μέσα στη γενική εχθρότητα έναντιόν του κόμματος και μέσα στη γενική άμφισβήτηση κάθε ισμού, οι εργάτες βρίσκουν ακόμα άρετές στη «σοσιαλιστική ιδέα». Όδηγός τους ή «ταξική συνείδηση»; Σέ κάθε περίπτωση πάντως, όδηγός τους ή συνείδηση ότι, όταν θά 'ρθει ή ώρα τής οικονομικής μεταβολής, αυτή θά γίνει υποχρεωτικά πάνω στις πλάτες κάποιων κι ότι αυτός ό ρόλος τούς έχει ήδη άναθεθεί.

Άπό τούς άπεργιακούς στους
πολιτικούς άγώνες

Τό Κουζμπάς έγινε γνωστό μέ τίς μεγάλες άπεργίες τών άνθρακωρύχων πού συγκλόνησαν τή Σοβιετική Ένωση τό καλοκαίρι.

Τό δημαρχείο του Κεμέροβο (διοικητική πρωτεύουσα του Κουζμπάς) είχε τότε μετατραπεί σέ έπιτελείο τών άπεργιακών έπιτροπών, για νά μετεξελιχθεί σέ έπιτελείο τής Ένωσης Έργαζομένων του Κουζμπάς (Ε.Ε.Κ.) σήμερα. Ένώ βορειότερα, στη Βορκούτα, δεκαπέντε χιλιάδες άνθρακωρύχοι

κατέβηκαν ξανά σέ άπεργία τόν περασμένο Όκτώβριο, απαιτώντας εφαρμογή τών συμφωνιών του Ίουλίου και κατάργηση του περιήμου άρθρου 6 του συντάγματος για τόν «καθοδηγητικό ρόλο» του κομμουνιστικού κόμματος, οι άνθρακωρύχοι του Κουζμπάς αποφάσισαν νά κατοχυρώσουν τόν πλουραλισμό «ντέ φάκτο». Αντί νά άγωνιστούν και νά ζητήσουν άπλώς από τό κόμμα τήν ικανοποίηση κάποιων αίτημάτων, αντί νά πούν: «Δέν υπάρχει πιά», δήλωσαν: «Υπάρχουμε». Άξιοποίησαν τίς ευκαιρίες τής περεστρόικα, τούς εργαζόμενους στόν έπίσημο τοπικό τύπο, τά γραφεία του δημαρχείου, τίς κομμουνιστικές νεολαίες (έγειραν πρὸς τήν πλευρά τους), τή διακριτική υποστήριξη του διευθυντή τής τοπικής τηλεόρασης (ένός εν γένει «προοδευτικού») και ξανοίχτηκαν στην πολιτική: «σκοπός μας δέν είναι νά έπιστρέψουμε στό κόμμα, αλλά νά διαχειριστούμε τό γιατρικό τής άμιλλας και ν' άποδείξουμε ότι αυτό πράγματι λειτουργεί υπέρ του λαού» (δήλωση ενός από τά ιδρυτικά μέλη τής Ε.Ε.Κ., του Βλαδίμηρου Ντρέβαλ, αυτοδιδάκτου έργατη - χημικού και παλαιού μέλους του ΚΚΣΕ ως τό 1974).

Αυτή ή «άμιλλα» άρχισε ήδη νά κάνει τά πρώτα της βήματα στό Κουζμπάς. Και σήμερα, πώς βλέπουν οι προλετάριοι του Κουζμπάς τήν περεστρόικα του Γκορμπατσώφ; «Σήμερα, δέν υπάρχει πιά τίποτε για μās» λέει ό Βλαδίμηρος Ντρέβαλ, προσθέτοντας: «έμείς πάντως τόν στηρίζουμε (τόν Γκορμπατσώφ) γιατί δέν υπάρχει έναλλακτική λύση, ούτε ακόμη ό Γιέλτσιν. Αυτός επέτρεψε όλα αυτά και είναι ένας παράγοντας σταθερότητας. Έχω παιδιά. Παντού ή κατάσταση είναι πολύ σοβαρή και δέν επιθυμώ νά πεθάνουν σ' έναν έμφύλιο πόλεμο».

Προγραμματική άδυναμία;

Τίποτε δέν είναι απλό στην πολιτική. Έτσι και στό Κουζμπάς, παρόλο πού ή Ε.Ε.Κ. έχει μαζί της τήν πλειοψηφία τών εργαζομένων, έχει τόση υποστήριξη από και τόσες προσβάσεις στους τοπικούς θεσμούς. Η σημερινή Σοβιετική Ένωση δέν είναι ή Ρωσία του 1917. Τό σύνθημα «όλη ή έξουσία στό Σοβιέτ» σέ συνθήκες όπου δέν εύδοκιμεί ή επαναστατική αποφασιστικότητα, αλλά μάλλον ή διστακτικότητα και στίς πολιτικές έπιλογές και στίς κοινωνικές συμμαχίες πού θά καθορίσουν τό μέλλον παραμένει απλώς ένα σύνθημα. Όσο πρόσφατο κι άν είναι τό παράδειγμα τής Άλληλεγγύης, ή σημερινή Σοβιετική Ένωση δέν είναι ή Πολωνία του 1980. Στό Γκντάνσκ, έδω και δέκα χρόνια, τό απλό γεγονός

της επιβολής του συνδικαλιστικού πλουραλισμού υπήρξε τόσο ριζοσπαστικό πού μόνο του άρκούσε για να συσπειρώσει τη χώρα γύρω από την *Άλληλεγγύη*. Οι διαδικασίες φιλελευθεροποίησης ακολούθησαν διαφορετικούς δρόμους και ρυθμούς στην ΕΣΣΔ. Μέσα από τις λέσχες συζητήσεων, τις ομάδες αντιφρονούντων, τις οικολογικές κινήσεις, την «περεστρόικα» και την «γκλασνόστ» του Γκορμπατσώφ, εγκαταστάθηκε στη Σοβιετική Ένωση ένα είδος *οργανωμένου πλουραλισμού* (έκρηξεις βέβαια υπήρξαν και θα υπάρξουν, αλλά κατά τόπους και κυρίως εθνικού χαρακτήρα): αυτό πού περιμένουν οι πολίτες από τις πολιτικές δυνάμεις —στό Κουζμπάς όπως κι άλλου— είναι πλέον ένα πρόγραμμα *εξόδου από την κρίση*. Κανένας δέν κατάφερε ακόμα να διατυπώσει ένα τέτοιο πρόγραμμα. Η Ε.Ε.Κ. (και πολλοί άλλοι) αγωνίζονται για την κατάργηση του άρθρου 6 του συντάγματος, για «τήν εμφάνιση ενός κόμματος πού θα υπερασπίζεται τις άρχές του σοσιαλισμού και τά συμφέροντα της εργατικής τάξης, γιατί κάθε μονοπώλιο προκαλεί στασιμότητα», αγωνίζονται για τόν πλουραλισμό, για τήν οικονομική αυτονομία της περιοχής, για τή διάλυση τών υπερπουργειών της Μόσχας, για τό συνδυασμό «αγοράς και πλάνου», για νά δοθεί ή γή στους αγρότες. Παρόμοιες ιδέες φαίνεται ότι επικρατούν παντού στην ΕΣΣΔ. Ο Γκορμπατσώφ δέν λέει διαφορετικά πράγματα. Αλλά όμως, δέν συγκροτούν ακόμα τό πρόγραμμα πού θα συσπείρωνε αποφασιστικά τούς περισσότερους. Τό παράδοξο είναι ότι όλοι φαίνεται νά άναγνωρίζουν πώς δέν υπάρχει νιά και μόνη συνταγή για τό θαύμα.

I.Y.

Γερμανία: υποθήκες για τό μέλλον

Τό γκρέμισμα «του τείχους του αίσχους», δέν ήταν παρά τό πρελούντιο. Μέσα σέ δύο εβδομάδες αλλάζουν μέ ταχύτατους ρυθμούς όλα τά πολιτικά δεδομένα της ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής κι ένα θέμα ταμπού, ό διαμελισμός της Γερμανίας, αρχίζει νά καταλαμβάνει πλέον κεντρική θέση. Δέν είναι μόνο ότι τό άνδειξαν οι διαδηλώσεις στό Βερολίνο και τή Λειψία αλλά και διότι, ήδη, όλες οι δυνάμεις

άναγνωρίζουν ότι τό ζήτημα της επανενοποίησης τών δύο Γερμανιών έχει τεθεί στην ημερήσια διάταξη για τά άμέσως έπόμενα χρόνια.

Άπό κεί και πέρα οι στρατηγικές δέν συμπίπτουν, παρά τό γεγονός ότι όλοι βλέπουν ότι ή επανενοποίηση, μέ τή μιά ή τήν άλλη μορφή, είναι ζήτημα χρόνου.

Ο καγκελάριος Κόλ, άν και πολύ προσεκτικά, έκανε τήν πρώτη χωρίς επιστροφή κίνηση: «*Θέλουμε νά δημιουργήσουμε μιά τέτοια κατάσταση ειρήνης στην Εύρώπη στην όποία ό γερμανικός λαός θα ξαναβρεί τήν ενότητά του στη βάση τών άρχών της αυτοδιάθεσης. Η επανενοποίηση, δηλαδή ή επιστροφή σέ μιά κρατική ενότητα της Γερμανίας, είναι ό πολιτικός σκοπός της όμοσπονδιακής κυβέρνησης*», τονίζει στό 5ο από τά δέκα σημεία πού παρουσίασε στις 29 Νοεμβρίου στην Όμοσπονδιακή Βουλή, σημεία πού έγιναν όμοφωνα δεκτά άπ' όλα τά κόμματα, μ' εξαίρεση τούς Πράσινους. «*Είμαστε υπέρ μιάς πολιτικής πού θα αφήνει θέση για δύο γερμανικά κράτη χωρίς περιορισμούς*», δήλωσε ή Γιούτα Όστερλε-Σβέριν εκπρόσωπος τών πρασίνων. Αντίστοιχη ήταν ή θέση της Κυβέρνησης της Ανατολικής Γερμανίας και τού «Νέου Φόρουμ».

Παρ' όλο πού ή αϊφνιδιαστική κίνηση τού Κόλ υπαγορεύτηκε σέ μεγάλο βαθμό άπό έσωτερικούς προεκλογικούς λόγους, κυρίως για νά μήν αφήσει περιθώρια στην ανάπτυξη τών εθνικιστικών συνθημάτων τών άκροδεξιών Ρεπουμπλικάνων, ώστόσο αντιστοιχεί στις βαθύτερες επιδιώξεις της Χριστιανοδημοκρατίας. Μιά ένωμένη Γερμανία τών όγδόντα εκατομμυρίων, τής δίνει τήν πρωτοκαθεδρία στην Εύρώπη, μιά θέση ήγεμονική.

Παρά ταύτα, ή επανενοποίηση δέν είναι τού παρόντος. Ο Γκορμπατσώφ, στό σημείο αυτό άρχικά ήταν κατηγορηματικός, πράγμα πού ύποχρεώνει και τις ΗΠΑ νά παρακολουθούν τή θέση του στό βαθμό πού δέν θέλουν νά χρεωκοπήσει τό πείραμα της περεστρόικα. Φαίνεται όμως ότι μετά τή Μάλτα έχει αποδεχθεί κι αυτός ότι ή επανενοποίηση είναι πλέον δρομολογημένη. Άλλά και ή υπόλοιπη ΕΟΚ, κυρίως ή Γαλλία, ένω δέχεται κατ' άρ-

χήν «τό δίκαιο αίτημα τού γερμανικού λαού», δέν θα έβλεπε μέ καλό μάτι πολύ έσπευμένες διαδικασίες, γιατί έτσι θα καταφερόταν σοβαρό πλήγμα στην ευρωπαϊκή ένοποίηση. Τό «γεύμα εργασίας» στό όποιο ό Φρ. Μιτεράν κάλεσε τούς Εύρωπαίους άρχηγούς κρατών στό Παρίσι, σ' αυτό τό «συμπέρασμα» κατέληξε. «*Ναί στην ένοποίηση, όχι όμως τώρα*». Προηγούνται άλλες διαδικασίες, κυρίως οικονομικής ένσωμάτωσης της Α. Εύρώπης, άπτά άποτελέσματα στον τομέα αυτό, πολιτική φιλελευθεροποίηση τών καθεστώτων της Α. Εύρώπης, γι' αυτό και τό μόνο πρακτικό σημείο στό όποιο κατέληξαν ήταν ή προοπτική για μιά τράπεζα βοήθειας στην Α. Εύρώπη. Διάβαζε τράπεζα επενδύσεων ευρωπαϊκού κεφαλαίου, υπό τόν όρο εξασφάλισης τών πολιτικών και κοινωνικών προϋποθέσεων για τήν κερδοφορία του. Η κα Θάτσερ δέν μπορούσε νά μήν επικροτήσει.

Η επανενοποίηση, λοιπόν, ένω μπαίνει στην ημερήσια διάταξη, ένω δυναμιτίζει πολλά άλλα προβλήματα και διαδικασίες (π.χ. άφοπλισμός, συμφωνία για τά συμβατικά όπλα, τό ζήτημα τών χωρών της Βαλτικής, αδήση τών πόρων τού ΔΝΤ και μελλοντικές μαζικές επενδύσεις στην Α. Εύρώπη, ένα Έλσίνκι ΙΙ, κ.λπ.), κι ένω, όπως φαίνεται αντιστοιχεί στην έκφρασμένη βούληση της μεγάλης πλειοψηφίας και τών Ανατολικογερμανών και τών Δυτικογερμανών, έχει πολλά εμπόδια ακόμη νά ξεπεράσει. Ο ίδιος ό Κόλ άλλωστε έχει πλήρη επίγνωση γι' αυτό και στά 10 σημεία του μιλά για μιά διαδικασία πού θα ξεκινήσει άπό τήν δημιουργία κάποιας μορφής Συνομοσπονδίας μεταξύ τών δύο Γερμανιών, θα προχωρήσει στην όμοσπονδοποίησή τους και θα καταλήξει στην κρατική ένοποίηση, άργότερα. Έτσι οι διακηρύξεις άρχών από όλα τά μέρη ένω προδιαγράφουν χονδρικά τό μέλλον, τό ιδεολογικό και τό πολιτικό κλίμα έντός τού όποιου θα παιχθεί προσεχώς τό «γερμανικό ζήτημα», ώστόσο, δέν είναι σέ θέση αυτή τή στιγμή νά δώσουν μιά θεαματική λύση. Υποθήκες εγγράφονται για τό μέλλον. Α.Κ.

ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Μιά απάντηση στους Ζουναλή - Έλεφάντη

του Χρήστου Κορκόβελου

Τό άρθρο αυτό προέκυψε ως ανταπόκριση στο πολύ επίκαιρο, πράγματι, αφιέρωμα του Πολίτη στις σχέσεις Οικολογίας και Μαρξισμού. Νομίζω ότι είναι κοινή ή διαπίστωση πως έφτασε πιά ο καιρός, τόσο για τον Πολίτη όσο και για τον ευρύτερο χώρο της Αναεωτικής Αριστεράς, να γίνει συνείδηση ότι η οικοδόμηση δημιουργικών σχέσεων ανάμεσα στην οικολογία και την αριστερά αποτελεί πλέον τη λύδια λίθο για την επιτυχία ή όχι της ανανέωσης του αριστερού κινήματος.

Τό έγχειρημα αυτό της ανανέωσης δέν μπορεί βέβαια νά αφήνει αδιάφορο κανέναν απ' όσους θεωρούν ότι η οικολογική υπόθεση είναι πρωτίστως μιά υπόθεση κοινωνικής και ατομικής απελευθέρωσης. Η τρίχρονη συμμετοχή μου στο οικολογικό κίνημα της χώρας μας και κυρίως η προσωπική μου ανάγνωση της οικολογικής κρίσης, μέ έχουν πείσει ωστόσο ότι δέν είναι αυτή καθαυτή ή ενασχόληση μέ την οικολογική κρίση και τά προβλήματα της πού από μόνη της εγγυάται τό θετικό ή όχι του χαρακτήρα της. Διότι, όπως και κάθε άλλο ζήτημα, έτσι και ή διαπραγμάτευση της οικολογικής κρίσης υπόκειται οδισωδώς στη θεωρητική ανάλυση και την πολιτική αξιολόγηση κι επεξεργασία. Στο βαθμό λοιπόν πού — αναπόφευκτα — αναπτύσσονται διαφορετικές και αντικρουόμενες μεταξύ τους θεωρητικές και πολιτικές προσεγγίσεις είναι φυσικό επόμενο νά αναπτύσσονται και πολιτικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις πάνω στό ζήτημα της οικολογικής κρίσης. Προσωπικά θεωρώ πως για νά αντιμετωπίσουμε την οικολογική κρίση πρέπει νά την τοποθετήσουμε ακριβώς στό επίκεντρο αυτών των αντιπαραθέσεων.

Τό δυστύχημα είναι ότι πολλοί από τους οικολογούντες πιστεύουν ότι ή οικολογική υπόθεση δέν μπορεί νά προχωρήσει παρά μόνο όταν εγκαταλειφθούν ή παραμεριστούν οι ιδεολογι-

κές διαφορές και αντιπαραθέσεις. Τελούντες υπό τό κράτος ευρύτερων ιδεολογικών συγχύσεων πέφτουν στην πλάνη νά θεωρούν δυνατή μιά άμεση, εμπειρική, αντικειμενική και υπεράνω συμφερόντων, καθολικά παραδεκτή σύλληψη τόσο της οικολογικής κρίσης όσο και των αναγκαίων μέτρων και αλλαγών πού επιβάλλεται νά ληφθούν, προκειμένου αυτή νά αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά.

Συμβαίνει δέ, όχι μόνο νά θεωρούν δυνατή και ικανοποιητική μιά τέτοιου είδους προσέγγιση της οικολογικής κρίσης, αλλά δίνουν και έμπρακτα δείγματα όταν πραγματεύονται τά εμπέρους φαινόμενα της οικολογικής κρίσης μέ τρόπο πού τά απομονώνει από τό συνολικό γίνεσθαι, τους αφαιρεί τό κοινωνικό τους βάθος και τό πραγματικό τους περιεχόμενο. (Δές π.χ. ο τρόπος πού προωθείται ή ανακύκλωση, οι προτάσεις αντιμετώπισης του νέφους κ.λπ.). Έτσι μέσα από τίς προσεγγίσεις των οικολόγων αυτών τό είναι και τό γίνεσθαι της οικολογικής κρίσης εμφανίζεται αποσυνδεδεμένο από την άρθρωση των συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων και δομών. Σέ άμεση αντίστοιχία μέ αυτό προβάλλει συνάμα και διαδίδεται ένα ιδεολογικό μόρφωμα σύμφωνα μέ τό όποιο οι σχέσεις πού οικοδομεί ο άνθρωπος πρós τή φύση θεωρούνται ως αυτόνομημένες και διαχωρισμένες από τίς σχέσεις πού οικοδομούν οι άνθρωποι μεταξύ τους.¹ Άρκετοί λοιπόν από τους οικολόγους θεωρούν ως οικολογικό χρέος τους νά τοποθετούνται στό (δθθεν) αυτόνομο πεδίο των σχέσεων άνθρωπος-φύση φροντίζοντας ώστε ή δεύτερη σφαίρα πού αφορά τίς σχέσεις ανθρώπου πρós άνθρωπο νά μήν παρεισφρύει στό καθ' αυτό έργο τους.

Κατά συνέπεια ο άγώνας για την υπέρβαση της οικολογικής κρίσης εμφανίζεται σάν άγώνας υπερταξικός για την προστασία της φύσης καθ' αυ-

τήν και δι' εαυτήν. Σάν μέριμνα για τό φυσικό περιβάλλον. Βέβαια οι οικολόγοι πράγματι ενδιαφέρονται ειλικρινά για την υπεράσπιση κοινωνικών και πολιτιστικών μειονοτήτων πού υφίστανται τά δεινά της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης. Όμως ή σύνδεση ανάμεσα στην οικολογική κρίση και την ανθρώπινη καταπίεση κι εκμετάλλευση δέν γίνεται μέ τρόπο έσωτερικό και όργανικό, αλλά μέ τρόπο άθροιστικά κι έξωγενή κι έν πολλοίς επικουρικό των άλλων τους ενδιαφερόντων.

Δέν θά έπεκταθώ περισσότερο πάνω σ' αυτό τό ζήτημα για τό λόγο ότι δέν αποτελεί τό κύριο αντικείμενο του άρθρου μου. Μέ όσα έχω εκθέσει μέχρις εδώ άποσκοπούσα νά διατηρήσω σαφείς άποστάσεις από κάποιες άπόψεις και στάσεις πού εμφανίζονται άρκετά διαδομένες μέσα στον οικολογικό χώρο, αλλά και έξω από αυτόν. Άπόψεις πού, κατά τή γνώμη μου, δρούν ανασταλτικά στην ανάπτυξη ένός γόνιμου και αποτελεσματικού οικολογικού κινήματος. Δίνοντας όμως τό στίγμα αυτής της πλάνης άποσκοπούσα επίσης νά καταδείξω ότι οι προσεγγίσεις των Ζουναλή-Έλεφάντη πού φιλοξενούνται στον Πολίτη άρ. 97 υπόκεινται άφετηριακά στην ίδια ακριβώς λαθεμένη θεώρηση στην όποία υποπίπτουν και εκείνοι από τους Έλληνες οικολόγους πού προαναφέραμε. Άμέσως πιά κάτω θά δούμε μέ ποίο τρόπο συμβαίνει αυτό.

Α. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Σ' αυτό τό ύποκεφάλαιο θά στηριχτώ κυρίως στις άπόψεις του Ζουναλή (Ζ) δεδομένου ότι και ο ίδιος επιχειρεί νά πραγματευτεί άμεσα την έννοια της οικολογικής κρίσης. Τίς ίδιες θέσεις εμφανίζεται νά υποστηρίζει, αλλά μέ τρόπο έμμεσο και ύπόρρητο και ο Έλεφάντης (Ε.)

Γράφει λοιπόν ο Ζ αναφερόμενος στους οικολόγους: «Ίσχυρίζονται δέ —πλήν εξαιρέσεων— ότι αυτή ή ή πίστη (στην πρόοδο) εγκαινίασε μία «άντιθεση μεταξύ ανθρώπου και φύσης» και στήριξε τον άγωνα του ανθρώπου έναντιόν της φύσης, την πάλη του για την κυριαρχία πάνω στη φύση, με άποτέλεσμα την οικολογική κρίση της εποχής μας. (...) Χονδρικά έχουν δίκιο».

Στή συνέχεια, αφού δώσει κάποιες επιπλέον άποσαφηνίσεις της άποψής του, σημειώνει: «Ο άνθρωπος δέν αντιμετώπιζει τή φύση ατομικά, αλλά διαμέσου της κοινωνίας. Αν υπάρχει μία “άντιθεση” αυτή δέν είναι ή “άντιθεση” άνθρωπος-φύση αλλά κοινωνίας-φύσης». «Η καταστροφή των δασών του Άμαζονίου, τό Τσερνομπίλ, τό νέφος, τά βρόμικα ποτάμια, ή δξινή βροχή, αλλά και οι καλλιέργειες, τά βουστάσια, οι στάνες, τό δομημένο περιβάλλον δέν είναι παρά κοινωνικά άποτελέσματα. (...) Άποτελέσματα μιās αντιπαλότητας ανάμεσα στην κοινωνία και τή φύση κι όχι μιās “άντιθεσης”».

Και σ’ άλλο σημείο: «Βαφτίζοντας, λοιπόν, τήν αντιπαλότητα μεταξύ κοινωνίας-φύσης “άντιθεση ανθρώπου-φύσης”, όχι μόνο καλούμαστε νά αντιμετώπισουμε μία άνυπαρκτή αντίθεση, αλλά και νά συσκοτίσουμε τήν ταξική πάλη (...)».

Τέλος: «Τό νά στοχάζεται ή Άριστερά τή σχέση ανθρώπου-φύσης διαμέσου της κοινωνίας με όρους αντιπαλότητας κι όχι αντίθεσης δέν συνιστά σχολαστικότητα, είναι συστατική της προϋπόθεσης».²

Συνοψίζοντας σ’ ένα πρώτο επίπεδο τήν άποψη του Ζ, ή σωστή γι’ αυτόν τοποθέτηση του προβλήματος είναι ή εξής: «Η οικολογική κρίση εκφράζει μία αντιπαλότητα μεταξύ κοινωνίας-φύσης κι όχι μία αντίθεση ανάμεσα σ’ αυτά τά δύο».

Η πρώτη μου παρατήρηση είναι πώς για νά έχει οποιοδήποτε νόημα αυτή ή διατύπωση είναι έντελώς απαραίτητο νά διευκρινιστεί ποιά είναι ή διαφορά ανάμεσα στην «άντιθεση» και τήν «άντιπαλότητα». Διότι, βεβαίως, στην κοινή τους χρήση οι λέξεις αυτές είναι συνώνυμες. Συμβαίνει όμως αυτή τήν απαραίτητη διευκρίνηση ο Ζ νά μή μάς τήν προσφέρει. Και δέν μάς τήν προσφέρει παρά τό γεγονός ότι θεωρεί πώς στη διάκριση των δύο όρων θεμελιώνεται ή άριστερή προσέγγιση του προβλήματος. Όμως χωρίς αυτήν τήν άποσαφήνιση των όρων ή διάκριση πού κάνει ο Ζ μεταξύ «άντιθεσης» και «άντιπαλότητας» πέφτει κυριολεκτικά στό κενό. Παρά ταύτα, από τά συφραζόμενα κι από τίς άλλες του διατυπώσεις (όπως θά δοϋμε άμέσως πιο κάτω) συνάγεται ότι για τόν Ζ ή διάκριση των όρων «άντι-

θεση» και «άντιπαλότητα» αντιστοιχεί σέ μία διάκριση ανάμεσα σέ κύρια και δευτερεύουσα αντίθεση. Έτσι λοιπόν ή άρχική τοποθέτηση του Ζ αποκτá τό νόημα και μπορεί νά διατυπωθεί ως εξής: «Η οικολογική κρίση εκφράζει μία αντίθεση ανάμεσα στην κοινωνία και τή φύση, ή όποία είναι δευτερεύουσα σέ σχέση με μία άλλη κύρια αντίθεση».

Ποιά είναι όμως αυτή ή κύρια αντίθεση; Σημειώνουμε τήν άμμηχανία του Ζ νά όρίσει αυτή τήν κύρια αντίθεση καθώς γράφει ότι «για τήν Άριστερά κινητήρια δύναμη της ιστορίας ήταν —και για τήν πλειοψηφία της ίσως συνεχίζει νά είναι— ή αντίθεση (άντιφαση) μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής», ενώ λίγο πιο κάτω σημειώνει ότι «κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι ή ταξική πάλη». Βρισκόμαστε λοιπόν ενώπιον δύο διαφορετικών κινητήριων δυνάμεων της ιστορίας, ενώπιον δύο διαφορετικών κύριων αντιθέσεων πού έχουν προταθεί από τόν ίδιο τό μερίζομο; Τό έρώτημα μένει αναπάντητο καθώς ο Ζ διαλέγει τή δεύτερη εκδοχή χωρίς όμως και νά τοποθετείται ρητά ως προς τήν έγκυρότητα της πρώτης. Αφού κρατήσουμε αυτό ως βασική διαπίστωση (στην όποία δέν θά σταθούμε με περισσότερο) ζς προσπαθήσουμε νά ριζουμε λίγο φώς στό ζήτημα ποιά είναι ή ειδοποιός διαφορά μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας αντίθεσης. Γράφει ο Ζ: «Μία σύγχρονη ανανεωτική Άριστερά θά συνέχιζε νά παραμένει στά σκοτάδια αν ποντάριζε σήμερα σέ μία σειρά αντίθεσης —άντί μιās και μοναδικής ως χθές κύριας αντίθεσης— όπως είναι παραδείγματος χάριν οι αντίθεσεις άνθρωπου-φύσης, άνδρα-γυναίκα, Βορρά-Νότου, κεφαλαίου-έργασίας. Όχι γιατί αυτές «οι αντίθεσεις», καθώς και σειρά άλλων, είναι έν γένει άνυπόστατες ως αντίθεσεις, αντιφάσεις ή αντιπαλότητες. Άλλά γιατί δέν είναι αυτές καθαντές, μόνες τους ή καθ’ όμάδας, ή κινητήρια δύναμη της ιστορίας, ο μοχλός άλλαγής της καπιταλιστικής κοινωνίας. Κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι ή ταξική πάλη. Οι αντιφάσεις ενεργοποιούνται μόνο μέσα στην πάλη των τάξεων. (...)»

Αυτές δέ τίς αντιφάσεις, λέει ο Ζ, «τίς τοποθετούν στην εκάστοτε συγκυρία οι ανταγωνιστικές ταξικές σχέσεις».

Στό άποσπασμα τουτο άποδειχνεται ότι ή διάκριση πού έκανε ο Ζ ανάμεσα σέ «άντιθεση» και «άντιπαλότητα» αντιστοιχεί στη διάκριση μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας αντίθεσης.

Άπό τήν προσεκτική άνάγνωση του παραπάνω άποσπάσματος προκύπτει τό εξής παράδοξο: Η ίδια ή έννοια της ταξικής πάλης έχει άδειάσει έντελώς από κάθε περιεχόμενο και στέκε-

ται σαν κενή λεκτική φόρμα, αφού ως και ή αντίθεση κεφαλαίου - έργασίας δέν θεωρείται συστατικό της στοιχείο! (Δέν είναι, λέει ο Ζ, οι αντίθεσεις αυτές καθαντές, μόνες τους ή καθ’ όμάδας, ή κινητήρια δύναμη της κοινωνίας, αλλά ή ταξική πάλη. Άλλο λοιπόν ή ταξική πάλη κι άλλο οι αντιθέσεις κεφαλαίου-έργασίας, κοινωνίας-φύσης κ.λπ.). Έκείνο λοιπόν πού καταλογίζεται στον Ζ, σ’ αυτό τό σημείο είναι ότι άποσυναρτá τήν ταξική πάλη από τίς θεμελιωδέστερες σχέσεις και δομές (τίς έπονομαζόμενες αντιθέσεις) και τήν μεταστρέφει σέ μία έξωτερική προς αυτές κατηγορία, στέρώντας της οποιαδήποτε κοινωνική και θεωρητική έμβέλεια. Έκείνο όμως πού πρέπει νά ύπογραμμίσουμε είναι ότι κατ’ αυτόν τόν τρόπο ή διάκριση μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας αντίθεσης πέφτει στό κενό και μένει άθεμελίωτη, αφού ή κύρια ουσιαστικά υπερπίπταται ως κενή και οι δευτερεύουσες παραμένουν ύποβαθμισμένες και έτερόφωτες. Στην πραγματικότητα ο Ζ άποτυχαίνει έντελώς νά τεκμηριώσει αυτό πού τό εμφανίζει ως τή συστατική προϋπόθεση της Άριστεράς!

Άς προχωρήσουμε όμως, συγκρατώντας ιδιαίτερα τό γεγονός ότι μεταξύ των άλλων αντιθέσεων (Βορράς-Νότος, κεφάλαιο - έργασία κ.λπ.) πού άπαριθμεί ο Ζ και ή «άντιθεση άνθρωπος - φύση» επίσης δέν θεωρείται συστατικό στοιχείο της ταξικής πάλης. Παραθέτω άλλα δύο μικρά άποσπάσματα από τό κείμενο του Ζ, τά όποια έχουν μία άξιολογημένη καταληκτική σημασία: «Ποιές είναι άραγε οι ιδεολογίες πού άπορρέουν από τήν έννοια της οικολογικής κρίσης; Δέν μπορεί νά είναι —κατά τό μάλλον ή ήττον— παρά ιδεολογίες αντιδραστικές. Η άποδοχή της “πραγματικότητας” της οικολογικής κρίσης (...) παραπέμπει τουλάχιστον στην άνάγκη διατήρησης της φύσης στη σημερινή κατάσταση στη μή περαιτέρω οικολογική καταστροφή. Τό ζήτημα της υπεράσπισης της φύσης αποκτá έτσι ένα χαρακτήρα έπείγοντος, μπαίνει σέ προτεραιότητα».

«(...) Η έπικαιρότητα του σοσιαλισμού σκιαζεται άκόμη περισσότερο και από τήν άνάγκη της διαταξικής υπεράσπισης της φύσης».

Θά δοϋμε άμέσως πιο κάτω τήν έγκυρότητα αυτών των ίσχυρισμών.

Άς συνοψίσουμε τώρα τίς άπόψεις πού ενυπάρχουν και διαπερνούν από άκρου σ’ άκρο τό κείμενο του Ζ, σημειώνοντας όμως ότι συχνά αυτές δίστανται προς άλλες του τοποθετήσεις και διατυπώσεις, πράγμα πού μάς άπαγορεύει νά τίς θεωρήσουμε ως τό όριστικό θεωρητικό του καταστάλαγμα. Η προσφυγή στό ίδιο τό κείμενο κρίνεται λοιπόν έντελώς άναγκαία.

Οι απόψεις αυτές είναι οι εξής:

α) Η οικολογική κρίση εκφράζει μία αντιπαλότητα μεταξύ κοινωνίας-φύσης.

β) Η οικολογική κρίση (στό βαθμό που υπάρχει (!)) δεν είναι αυτή καθαυτή οργανικό στοιχείο της ταξικής πάλης, αν και διατηρεί μαζί της στενές σχέσεις.

γ) Ο αγώνας για την υπέρβαση της οικολογικής κρίσης οδηγεί σε μία διαταξική πολιτική υπεράσπιση της φύσης, ιδίως αν του αναγνωρίσουμε την προτεραιότητα.

δ) Ένας τέτοιος αγώνας για την υπέρβαση της οικολογικής κρίσης, όχι μόνο δεν συμπίπτει, αλλά, αντίθετα, αντιστρατεύεται και σκιάζει την πάλη για τον σοσιαλισμό.

Άς σχολιάσουμε ένα-ένα αυτά τα σημεία:

α) Οι σχέσεις κοινωνίας-φύσης και η οικολογική κρίση

Τό να θεωρεί κανείς στις μέρες μας ότι η οικολογική κρίση αναφέρεται αποκλειστικά στις σχέσεις που αναπτύσσει η κοινωνία έναντι της φύσης, είτε αυτές τις αντιλαμβάνεται ως «άντιπαλότητα» είτε ως «άντιθεση», είναι κυριολεκτικά απαράδεκτο κι αφελές. Είναι μάλλον απογοητευτικός ο ρόλος να είσαι υποχρεωμένος να θυμίζεις σε κάποιους ότι τό νέφος τό αναπνέουν οι άνθρωποι, τή μόλυνση της θάλασσας, τις χημικές ουσίες στά τρόφιμα τις ύφιστανται οι άνθρωποι, τήν πυρηνική ενέργεια τήν πληρώνουμε μέ ανθρώπινους καρκίνους κ.λπ. κ.λπ.

Είναι άραγε τόσο δύσκολο σ' όρισμένους να καταλάβουν ότι στην οικολογική κρίση εκείνο που πλήττεται άμεσα δεν είναι άπλά ή φύση, αλλά ο ίδιος ο άνθρωπος, ότι απειλείται άκριβώς ή δική του συνολική ψυχοσωματική ύπόσταση; Άς ξεκαθαρίσουμε επιτέλους μία για πάντα κι όριστικά ότι ή οικολογική κρίση δεν αναφέρεται σε μία μονοδιάστατη σχέση κοινωνίας-φύσης (όπως αδιάκοπα ισχυρίζεται ο Ζ), αλλά περιλαμβάνει τήν ολόκληρη των σχέσεων που αναπτύσσονται ταυτόχρονα κι άξεχώριστα, τόσο ανάμεσα στους ανθρώπους όσο κι ανάμεσα στους ανθρώπους και τή φύση. Πρέπει όμως ταυτόχρονα να τονίσουμε μέ ιδιαίτερη έμφαση και τό εξής: είναι κυριολεκτικά ανεπίτρεπτο κι έντελώς έσφαλμένο να διαχωρίζουμε τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων από τις σχέσεις άνθρωπου-φύσης (σφάλμα στό όποιο συχνά ύποπτει ο Ζ) και να τις εμφανίζουμε σαν να αποτελούσαν δύο ξεχωριστές σφαίρες σχέσεων. Αντίθετα, πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στους ανθρώ-

πους εκφράζουν, μορφοποιούνται και ταυτόχρονα καθίστανται δυνατές μέσω της οικοδόμησης και ως οικοδόμηση συγκεκριμένων σχέσεων προς τή φύση. Κλασικό παράδειγμα: οι σχέσεις ιδιοκτησίας. Δεν έχουμε συνεπώς δύο διαχωρισμένα πεδία σχέσεων, αλλά μία πλούσια κι άδιάσπαστη ολόκληρη.

Θά χρειαστεί έδω να επικαλέσουμε τό θεωρητικό έργο του Μάρξ: «Η φύση έτσι όπως εξελίσσεται στην ανθρώπινη ιστορία, στή γέννηση της ανθρώπινης κοινωνίας, είναι ή αληθινή φύση του ανθρώπου. Συνεπώς ή φύση, έτσι όπως αναπτύσσεται μέσω της παραγωγικής άπασχόλησης, αν και σε μία άλλοτριαωμένη μορφή, είναι αληθινά ανθρώπολογική φύση».

«Η φυσική ύπαρξη του ανθρώπου έχει γίνει ή ανθρώπινη ύπαρξη του και ή ίδια ή φύση έχει γίνει γι' αυτόν ανθρώπινη. Έτσι ή κοινωνία είναι τετελεσμένη ένωση του ανθρώπου μέ τήν Φύση, τή γνήσια άνάσταση της Φύσης, ή πραγματωμένη φυσική κατάσταση του ανθρώπου και ο πραγματωμένος εξανθρωπισμός της φύσης».

«Στή φυσική της ειδολογική σχέση, ή σχέση του ανθρώπου προς τή φύση είναι άμεσα ή σχέση του προς τόν άνθρωπο, όπως ή σχέση του προς τόν άνθρωπο είναι άμεσα ή σχέση του προς τή φύση, προς τή δική του φυσική κατάσταση».³

Αυτές οι ρήσεις του Μάρξ δεν αποτελούν βέβαια τυχαίες και εύκαιρες παρατηρήσεις, αλλά τό θεμέλιο λίθο του συνολικού θεωρητικού του έργου. Νά τί γράφουν οι Τ. Μπότομπορ και Μ. Ρουμπέλ αναφερόμενοι στό έργο του Μάρξ: «Η άνάλυσή του για τά κοινωνικά συστήματα έχει δύο κύρια χαρακτηριστικά: πρώτον, τή σπουδαιότητα που προσδίνει στις σχέσεις μεταξύ Κοινωνίας και Φύσης και δεύτερον, τήν έμφαση που δίνει στην έννοια της ιστορικής μεταβολής. Αυτά τά δύο χαρακτηριστικά δεν είναι άσχετα μεταξύ τους, δεδομένου ότι ο Μάρξ κυρίως, άσχολείται μέ τά αποτελέσματα των μεταβαλλομένων σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και Φύσης στην κοινωνική ιστορία του ανθρώπου».⁴ Άλλά και ο Άλφρεντ Σμίτ στό άπόσπασμα του βιβλίου του που φιλοξενείται στό ίδιο πάντα τεύχος του Πολίτη γράφει για τόν Μάρξ ότι: «μία απόπειρα (...) διαπερνά όλο του τό έργο, να καθορίσει μία έννοια κατάλληλη για τήν άμοιβαία άλληλοδιδείσδυση φύσης και κοινωνίας μέσα στό φυσικό όλο».⁵

Τό να εμφανίζει λοιπόν ο Ζουναλής τήν οικολογική κρίση μέ τρόπο που αυτή να έμπίπτει άποκλειστικά και μόνο σε μία σφαίρα σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ κοινωνίας-φύσης και, κυρίως, τό να διαχωρίζει αυτή τή σφαίρα σχέσεων και να τήν αντιδιαστέλλει προς τις σχέσεις που ανα-

πτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων, είναι μία τοποθέτηση όχι μόνο έσφαλμένη και άνεδαφική, αλλά και μία τοποθέτηση που βρίσκεται μακριά από τή μαρξική προβληματική!

β) Η οικολογική κρίση και ή ταξική πάλη

Είδαμε ότι οι σχέσεις άνθρωπου προς φύση και ανθρώπου προς άνθρωπο άποτελούν μία άδιάσπαστη ολόκληρη. Αυτό σημαίνει πως οι σχέσεις ανάμεσα στις τάξεις συνυφαίνονται και άρθρώνονται ταυτόχρονα ως σχέσεις προς τή φύση. Καί αντίστροφα πως οι σχέσεις που οικοδομούνται προς τή φύση άποτελούν, αυτές καθαυτές, σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις. Οι διαδικασίες της κεφαλαιακής συσσώρευσης, της άλλοτριώσης της έργασίας, της εκβιομηχάνισης και της οικολογικής κρίσης άποτελούν τόν κοινό τόπο αυτής της ένότητας. Δεν έχουμε συνεπώς μία έξωτερική σύνδεση, δηλαδή σύνδεση ανάμεσα σε δύο διαφορετικά πράγματα, αλλά μία πολύμορφη, οργανική κι εξελισσόμενη ολόκληρη. Τό να ισχυρίζεται λοιπόν ο Ζ ότι ή οικολογική κρίση και οι σχέσεις κοινωνίας-φύσης δεν συνθέτουν και δεν συγκροτούν αυτές καθαυτές ταξική πάλη και τό να άποκαθιστά ανάμεσα τους σχέσεις προτεραιότητας, σημαίνει ότι κατ' αυτόν ή ταξική πάλη δεν διέπει δεν συντίθεται και δεν εκφράζει τήν ολόκληρη των κοινωνικών σχέσεων!

Σημαίνει ότι αντιλαμβάνεται τήν ταξική πάλη σαν μία όριοθετημένη, κλεισμένη στόν έαυτό της και άποσχισμένη από τό συνολικό κοινωνικό γίγνεσθαι δραστηριότητα, μία δραστηριότητα που επικοινωνεί μέ τούτο τό γίγνεσθαι μέ μονοσήμαντες αιτιοκρατικές σχέσεις (ή ταξική πάλη τοποθετεί (;) τις αντιφάσεις, είναι ή έκφραση που χρησιμοποιεί ο Ζ). Αυτό τό μονοσήμαντο ντετερμινιστικό λογικό σχήμα, μέ βάση τό όποιο προσπαθεί ο Ζ να προσεγγίσει τήν κοινωνία, τήν ταξική πάλη και τήν οικολογική κρίση, είναι ο κύριος υπεύθυνος για τήν άδυναμία του να άποκαταστήσει τήν οργανική τους ένότητα.

Στήν πραγματικότητα ή ταξική πάλη άρθρώνεται και συγκροτείται έντός του συνόλου των κοινωνικών δράσεων και φαινομένων και τά διαπερνά από άκρο σ' άκρο. Η σχέση της όμως μέ τό συνολικό κοινωνικό γίγνεσθαι δεν είναι μονοσήμαντη και αιτιοκρατική, αλλά σχέση άμοιβαίας και πολύμορφης προσδιοριστικότητας. Αυτό σημαίνει ότι ή οικολογική κρίση είναι όχι μόνο άποτέλεσμα, αλλά και όρος και συνάμα έκφραση της ταξικής πάλης. Αυτή ή τοποθέτηση καλύπτεται και διατυπώνεται φιλοσοφικά ως εξής: «Η πραγματικότητα είναι μία συγκεκρι-

κριμένη ολόκληρη που γίνεται χαρακτηριστική δομή για κάθε γεγονός ή σύνολο γεγονότων».⁶

Για να αναδείξω πιο συγκεκριμένα τη θέση που έδω υποστηρίζω θα αναφερθώ στη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Η καπιταλιστική συσσώρευση εκδιπλώνεται σ' ένα πλαίσιο άλλοτριωμένων σχέσεων εργασίας που παίρνει ταυτόχρονα τη μορφή συσσώρευσης ανθρώπων και δραστηριοτήτων σε ένα συγκεκριμένο περιορισμένο χώρο. Αναπτύσσεται δε στη βάση μιας διαδικασίας συνεχούς διεύρυνσης της παραγωγής και μιας αδιάκοπης εκμηχάνισης των δραστηριοτήτων και επαναστατικοποίησης των όρων της. Στη βάση αυτής της διαδικασίας συσσώρευσης λοιπόν άρθρώνονται και μορφοποιούνται ταυτόχρονα, σαν καρποί και εκφράσεις μιας και της αυτής δραστηριότητας, τόσο οι ταξικές σχέσεις και συσχετισμοί, όσο και οι συγκεκριμένες εθνικές συσσωματώσεις (πόλη-χωριό, κέντρο-περιφέρεια), το πολεοδομικό φαινόμενο, ο χωρισμός του κόσμου σε ζώνες (Πρώτος, Δεύτερος, Τρίτος Κόσμος) και η οικολογική κρίση σ' όλες της τις εκφάνσεις. Τό να διαστέλλει κανείς λοιπόν και να διαχωρίζει την ταξική πάλη από τις μορφές και τα περιεχόμενα του σύγχρονου κόσμου (πράγμα που κάνει ο Ζ) και συνεπώς και από την οικολογική κρίση, δέν σημαίνει μόνο ότι μετατρέπει την ταξική πάλη σε μία άγονη και άποστειρωμένη κατηγορία, αλλά και ότι ώθει τους πολίτες, να θεωρήσουν τους εαυτούς τους, την κοινωνική και επαγγελματική τους κατάσταση ως ξένη και αδιάφορη έναντι των συγκεκριμένων μορφών και περιεχομένων του συνολικού κοινωνικού γίγνεσθαι. Σημαίνει ότι υποθάλλει την οικονομιστική και συντεχνιακή λογική και την αναγορεύει σε υπέρτατο ρυθμιστή του κοινωνικού βίου.

γ) Ο σοσιαλισμός ως οικολογία και αντιστροφή

Τά σημεία γ και δ που συνθέτουν και ολοκληρώνουν τις θέσεις του Ζ θα τα εξετάσουμε μαζί. Σ' αυτά τα σημεία ο Ζ υποστηρίζει ότι η ανάγκη άμεσης υπέρβασης της οικολογικής κρίσης οδηγεί σε μία διαταξική πολιτική υπεράσπισης της φύσης (σημείο γ) και ότι αυτή η προσπάθεια δέν συμπίπτει, αλλά, αντίθετα, αντιστρατεύεται και σκιάζει την πάλη για τον σοσιαλισμό (σημείο δ). Ήδη δείξαμε ότι η οικολογική κρίση και οι ταξικοί ανταγωνισμοί συνυφαίνονται και διαπλέκονται οργανικά κι άμοιβαία. Σύμφωνα μ' αυτή μας τη θέση, η πάλη για το ξεπέρασμα της οικολογικής κρίσης εμφανίζεται ως συνώνυμη, αναπόσπαστο

στοιχείο και όρος για την ανάπτυξη και τον προσανατολισμό της ταξικής πάλης. Επομένως ο οικολογικός αγώνας και η ταξική πάλη δέν συνδέονται με σχέσεις προτεραιότητας, με σχέσεις δηλαδή αξιολογικών και χρονικών διαβαθμίσεων και προτεραιοτήτων (όπως υποστηρίζει ο Ζ), αλλά αποτελούν έναν και τον ίδιο αγώνα.

Πρέπει όμως να πούμε ότι, μέχρι στιγμής, ούτε οι άριστεροι ούτε οι οικολόγοι έχουν μπορέσει να δημιουργήσουν τους όρους και να χαραχθούν τους δρόμους μέσα από τους οποίους περνάει η ανάπτυξη ενός τέτοιου αγώνα. Ήδη όμως βρίσκονται και οι δύο σε μία τέτοια πορεία αναζητήσεων. Στο βαθμό λοιπόν που ο Ζ εμφανίζει την οικολογική κρίση και την άμεσότητα της ανάγκης για υπέρβαση της σαν προωθητική μιας διαταξικής υπεράσπισης της φύσης, τό πρόβλημα, μεταξύ των άλλων, βρίσκεται και στη δική του ακριβώς προσέγγιση. Αυτό του είδους οι προσεγγίσεις που, αντί να συνθέτουν διασπούν και διαβαθμίζουν τό πρόβλημα, πράγματι βάζουν εμπόδια στην πάλη για τον οικολογισμό.

Στην πραγματικότητα ούτε γ' άστειό δέν μπορεί να γίνεται λόγος για σοσιαλισμό αν αυτό δέν σημαίνει πάλη για την υπέρβαση της οικολογικής κρίσης. Ο δρόμος αυτής της υπέρβασης είναι ο μόνος σοσιαλιστικός δρόμος. Αλλά και η διάνοιξη μιας οικολογικής προοπτικής είναι αδύνατη και αδιανόητη αν αυτό δέν σημαίνει υπέρβαση του καπιταλιστικού χαρακτήρα της κοινωνίας.

Υπέρβαση της οικολογικής κρίσης σημαίνει υπέρβαση των άλλοτριωτικών τρόπων ύπαρξης του σύγχρονου ανθρώπου.

Αυτό τό γνωρίζουν εκείνοι οι οικολόγοι που θέτουν στό επίκεντρο της οικολογικής κριτικής τους τή διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης, υποστηρίζοντας ότι «η ανάπτυξη ως διαδικασία δέν είναι ούδέτερη. Προϋποθέτει συγκεκριμένες κοινωνικές και παραγωγικές σχέσεις. Οι εξουσιαστικές κοινωνικές σχέσεις, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, η εκμετάλλευση ανθρώπου και φύσης είναι γεννήτριες και ταυτόχρονα κινητήριες δυνάμεις της ανάπτυξης».⁷

Τό γνωρίζουν και μαρξιστές σαν τον Τζαίμς Ό Κόννορ, ο οποίος δηλώνει ότι: «Μία οικολογική πολιτική είναι ακατάλληλη ή ανεπαρκής αν δέν πλαισιώνεται από μάχες σε περισσότερα μέτωπα για ριζικές αλλαγές σε άλλους τομείς, όπως η πολιτική των πόρων και η δομή των δημόσιων δαπανών, κυρίως των στρατιωτικών, ο σχεδιασμός της εργασίας, ή ίδια η δομή της καπιταλιστικής οικονομίας στό σύνολό της».⁸

Άς προσέξουμε όμως ιδιαίτερα τό

εξαιρετικά ενδιαφέρον σχόλιο του Άλφρεντ Σμίτ: «Ο Μάρξ είχε τήν άποψη για τήν κοινωνία του μέλλοντος μιας "άνωτερης σύνθεσης (...) γεωργίας και βιομηχανίας" που προϋποθέτει φυσικά ότι ο μεταβολισμός μεταξύ ανθρώπων και φύσης υπεισέρχεται «συστηματικά» ως ρυθμιστικός νόμος της κοινωνικής παραγωγής και μέ μορφή που προσιδιάζει στην πλήρη ανάπτυξη του ανθρώπινου γένους»⁹ (Η υπογράμμιση δική μου).

Άς συγκρατήσουμε αυτό τό υπέροχο σχόλιο για να τό αντιπαραβάλουμε με τις θέσεις των Ζουναλ-Έλεφάντη, αλλά και με τις θέσεις εκείνων των οικολόγων που μή γνωρίζοντας κατά βάση τό έργο του Μάρξ βιάζονται να τό πετάξουν στ' άχρηστα.

Δέν μπορούμε να μήν θαυμάσουμε τήν έπικαιρότητα και τό βάθος της προοπτικής που άνοιξε ο Μάρξ με τό έργο του. Και δέν μπορούμε να μήν σημειώσουμε τήν άπογοήτευσή μας άπό τό γεγονός ότι ή Άριστερά, ούτε έχει κατανοήσει και υιοθετήσει τήν ουσία αυτής της μαρξιστικής θέσης ούτε τήν έχει συσχετίσει με τήν οικολογική κρίση ούτε, πολύ περισσότερο, έχει αναζητήσει τις μορφές, τις προϋποθέσεις και τους δρόμους μέσα άπό τους οποίους περνάει ή υλοποίησή της στό σύγχρονο κόσμο, σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

B. ΟΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Σύμφωνα με τά όσα προηγήθηκαν, θα μπορούσαμε να δεχτούμε άπερίφραστα τή θέση του Έλεφάντη (για να εξετάσουμε τώρα και τις δικές του άπόψεις) σύμφωνα με τήν όποια: «Οικολογική ισορροπία και κατάργηση της εκμετάλλευσης άποτελούν όχι μόνο συνθήματα συμβατά άλλα άναγκαία για τό συνολικό κοινωνικό μετασχηματισμό...». Τό ίδιο επίσης θα συμφωνούσαμε ρητά με τήν τοποθέτησή του ότι: «Οι οικολόγοι είναι υποχρεωμένοι να γίνουν και άριστεροι γιατί δέν είναι νοητή μία πραγματική οικολογική προοπτική αν δέν είναι ταυτόχρονα αντικαπιταλιστική-κομμουνιστική».¹⁰ Πράγματι καμιά οικολογική πολιτική δέν μπορεί να υπηρέτησε τους στόχους της αν προσανατολιστεί σε μία υπερταξικού χαρακτήρα μέριμνα για τό περιβάλλον. Η οικολογική ύπόθεση για να προχωρήσει άπαιτεί τήν ανάπτυξη μιας πολυδιάστατης πάλης, ή όποια να θεμελιώνεται και να διαπνέεται άπό τήν παραδοχή ότι οι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, στρατιωτικές κ.ά. δομές και σχέσεις κυριαρχίας και άλλοτριώ-

σης αποτελούν θεμελιακές συντεταγμένες, συστατικά στοιχεία κι εκφράσεις της οικολογικής κρίσης. Αυτό βέβαια σημαίνει επίσης και συνεπάγεται ότι οι σχέσεις κυριαρχίας και αλλοτρίωσης μορφοποιούνται κι εκφράζονται ως κοινωνικοφυσικές υλοποιήσεις π.χ. ή διαδικασία εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης.

Παρά τις πιο πάνω τοποθετήσεις του όμως ο Ε, στην πορεία του άρθρου του έρχεται ο ίδιος όχι μόνο τις τροποποιήσει, αλλά κυριολεκτικά να τις ανατρέψει εκ θεμελίων!

«Η νέα του τοποθέτηση είναι η εξής: «Θεωρώ (...) ότι ο καπιταλισμός είναι «αναθεωρήσιμος» οικολογικά. Και ως οικολογίζων καπιταλισμός μπορεί να ξεπερνά αντιφάσεις που του δημιουργεί η πραγματικότητα που ο ίδιος δημιουργεί». «Μπορούμε επομένως να προβλέψουμε —και κάτι τέτοιο ήδη πραγματοποιείται— μέτρα που θα επιδιώκουν τη διάσωση και τη διατήρηση της άλλης πηγής του καπιταλιστικού πλούτου: της φύσης». «Τό κράτος και η καπιταλιστική τάξη ήδη παίρνουν σειρά μέτρων για να περιορίσουν την οικολογική κρίση. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει σταμάτημα της παραγωγής ούτε μηδενική ανάπτυξη, ούτε παραγωγή χωρίς κέρδος. Σημαίνει ότι οι μονοπωλιακοί κολοσοί δεν τρομάζουν στην ιδέα να αναλάβουν αυτοί τον άγωνα έναντι της ρύπανσης, να διευθετήσουν εκλογικευμένα το περιβάλλον, να αναπτύξουν όπου χρειάζεται εναλλακτικές ή ήπιες τεχνολογίες».

«Είναι απόλυτως δυνατό —άλλωστε γίνεται— κράτος και κοινωνικά κινήματα να επιβάλουν μέτρα προστασίας της φύσης, μέτρα που όχι μόνο είναι οικολογικά αλλά ανοίγουν και νέους δρίζοντες στη συσσώρευση κεφαλαίου...»¹¹

Κατόπιν αυτών βρίσκεται κανείς ενώπιον άπορίας: Στην πρώτη περίπτωση, σύμφωνα με τον Έλεφάντη, «δεν είναι νοητή μία πραγματική οικολογική προοπτική αν δεν είναι ταυτόχρονα αντικαπιταλιστική». Στη δεύτερη περίπτωση η οικολογική προοπτική, όχι μόνο διαχωρίζεται και αποσπάζεται από την αντικαπιταλιστική προοπτική, αλλά προβάλλεται ή άποψη πώς μπορεί να υπηρετηθεί καλύτερα (αλλά όχι απόλυτα, λέει ο Ε, αλλά, βέβαια, τα απόλυτα δεν ενδιαφέρουν κανένα) από το ίδιο το κεφαλαιοκρατικό σύστημα (!) και μάλιστα με τρόπο που να το ενισχύει!

«Η αντίφαση είναι κάθετη και ολοκληρωτική!

Πρέπει εδώ να προσέξουμε και να τονίσουμε ιδιαίτερα, ότι η διαδικασία της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης εμφανίζεται από τον Ε, όχι μόνο ως άμοιρη εϋθυνών, αλλά και ως δύναμη θετική στον άγωνα για την υπέρβαση της οικολογικής κρίσης! Τό άτόπημα

αυτό είναι από μόνο του πολύ σοβαρό, μά όταν τό διαπράττει ένας μαρξιστής γίνεται μάλλον άσυγχώρητο. Είναι δέ άξιοσημείωτο ότι ο Ε παίρνει αυτή τη θέση σε αντίθεση με την άποψη του ίδιου του Μάρξ (που την παραθέτει στο κείμενό του ο ίδιος ο Ε), σύμφωνα με την όποια: «ή καπιταλιστική παραγωγή αναπτύσσοντας την τεχνολογία και ενώνοντας σ' ένα κοινωνικό σύνολο τη δράση διαφορετικών διαδικασιών δεν κάνει άλλο από τό να εξασθενεί τις πρωτογενείς πηγές κάθε πλούτου: τη γή και τούς εργαζόμενους»!

Αντί να βασιστεί ο Ε και να αξιοποιήσει αυτή την τόσο γόνιμη και όξυδερκή παρατήρηση του Μάρξ, αυτός την ανατρέπει για να στηρίξει την άποψή του περί οικολογικού καπιταλισμού, προσφέροντας έτσι μία πρωτοφανή συνηγορία υπέρ της στάσης και της πολιτικής του κεφαλαίου στο ζήτημα της οικολογικής κρίσης.

Αξίζει όμως να παρακολουθήσουμε τόν τρόπο με τόν όποιο ο Ε προσπαθεί να θεμελιώσει την άποψη περί οικολογικού καπιταλισμού: «Όπως ο καπιταλισμός, λέει ο Ε, διαφυλάσσει, μέχρι ενός όρισμένου σημείου, από τη φυσική εξόντωση την εργατική δύναμη, έτσι διαφυλάσσει και τη φύση από την καταστροφή! Αυτό τό περίεργο επιχείρημα εμφανίζεται να άσκει μία σημαντική επίδραση στον τρόπο διαπραγματεύσεως της οικολογικής κρίσης από τά κόμματα και τούς ανθρώπους της Άριστερας, γι' αυτό αξίζει να τό εξετάσουμε με προσοχή.

«Η πρώτη παρατήρηση που έχω να κάνω είναι ότι ο παραλληλισμός τόν όποιο οικοδομεί άνάμεσα στην καπιταλιστική διαχείριση της εργατικής δύναμης και τη διαχείριση της φύσης, μόνο έν μέρος έχει λογική ισχύ, για τόν άπλό λόγο ότι —τό τονίζω για μία άκόμη φορά— η οικολογική κρίση δεν πλήττει άπλώς τη φύση, αλλά πλήττει εϋθώς τόν ίδιο τόν άνθρωπο. (Άλλά μήπως και ή άξιολόγηση ενός γεγονότος ως καταστροφή δεν γίνεται με μέτρα και κριτήρια άνθρωποκεντρικά; «Όχι άναγκαστικά —βέβαια— εγωιστικά κι ιδιοτελή!). Έκείνο λοιπόν που καταδειχνει ή οικολογική κρίση είναι άκριβώς ότι τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα έχει εισέλθει σε μία φάση που άνοιχτά πιά άδυνατεί να εξασφαλίσει τήν όμαλή άναπαραγωγή τού ανθρώπου και της φύσης. «Η, για να τό πούμε άλλιώς, ή διαιώνιση και ή άναπαραγωγή τού καπιταλισμού βασίζεται όλο και περισσότερο στο θάνατο και τήν καταστροφή.

«Η φοβερή εξάπλωση τού καρκίνου (που συνδέεται άνοιχτά και εϋθώς με τήν ποιότητα της διατροφής και τού περιβάλλοντος), οι επαγγελματικές ασθένειες, οι ψυχικές διαταραχές, οι λιμοί που μαστίζουν άδιάκοπα κάποιες

από τίς χώρες τού λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, αλλά και οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και ο πυρηνικός εφιάλτης, είναι οι άδιάσειστες και επώδυνες μαρτυρίες αυτής της κατάστασης. Τό να εμφανίζει ο Ε και τούς δύο άξονες τού παραλληλισμού του με τρόπο καταφατικό, τό να βεβαιώνει δηλαδή πώς ο καπιταλισμός μπορεί να εξασφαλίζει την άναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και της φύσης, δεν στηρίζεται μόνο σε μία άρχική πλάνη, δεν βασίζεται άπλά σε μία λαθραία διαγνώση, δεν είναι μόνο εκδήλωση μιας προδιάθεσης προς τήν μαντική και τήν προφητεία, αλλά είναι επίσης άπόδειξη ότι παραβλέπει τήν εξαιρετικά κρίσιμη κατάσταση στην όποια έχει περιέλθει πιά όλόκληρος ο πλανήτης. Είναι σημάδι ότι συμερίζεται πολύ έλλειπώς τήν άγωνία που διακατέχει σήμερα τήν άνθρωπότητα, για τήν όποια τό ζήτημα της επιβίωσης άποτελεί πλέον έρώτημα κι όχι καταφατική βεβαιότητα. Τή στιγμή λοιπόν που βιώνουμε μία πρωτοφανή, πλανητικών διαστάσεων, οικολογική κρίση έρχεται ο Ε να μās καθισχύσει παρουσιάζοντάς μας τόν καπιταλισμό σάν εγγύηση(!) της ασφάλειας και της διαιώνισης τών ανθρώπων και της φύσης!

Μία τελευταία παρατήρηση άφορά τό γεγονός ότι όταν μιλάμε για άδυναμία τού καπιταλισμού να άντιμετωπίσει τήν οικολογική κρίση δεν έννοούμε βέβαια, ούτε ότι οι εκπρόσωποι του μένουν με σταυρωμένα τά χέρια, ούτε ότι προαναγγέλλουμε τό άναπόφευκτο τέλος τού κόσμου! Σημαίνει, πολύ άπλά, πώς εκτιμούμε ότι τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα γεννά και συνεπώς είναι άνίκανο να άποτρέψει τήν αλλοτρίωση και τήν άπαξίωση της φύσης, όπως άκριβώς γεννά και είναι άνίκανο να άποτρέψει τήν αλλοτρίωση και τήν άπαξίωση της εργασίας!

Με αυτούς τούς όρους τίθεται τό ζήτημα και όχι με έσχατολογικούς, όχι δηλαδή με όρους άπόλυτης καταστροφής.

Συσχετίζοντας λοιπόν τά παραπάνω με τίς θέσεις τού Μάρξ, όπως τίς έχουμε ήδη παρουσιάσει, και ειδικότερα με τήν άποψη του ότι ή σχέση τού ανθρώπου προς τη φύση είναι άμεσα ή σχέση του προς τόν άνθρωπο και αντίστροφως, μπορούμε να πούμε ότι τό να διακρίνει ο Ε, ή όποιοσδήποτε άλλος, έναν οικολογικό καπιταλισμό έσοδυναμεί με τό να διακρίνει επίσης και έναν κομμουνιστικό καπιταλισμό! «Ήδη νομίζω έχει δειχθεί ότι, τόσο ο Ε όσο και ο Ζ, ούσιαστικά συμπεριφέρονται και υιοθετούν τήν άποψη εκείνη μερίδας οικολόγων, σύμφωνα με τήν όποια, ή οικολογική κρίση είναι μία ύπόθεση διαταξική που δεν έχει να κάνει με τίς δομές τού καπιταλιστικού συστήματος. Τήν άποψη αυτή κριτικάρουμε στις άρχές αυτού τού

κειμένου, και τό ίδιο εξακολουθοῦμε ἐδῶ νά κάνουμε.

Ἄξιζει ὁμως νά σημειώσουμε, ὅσον ἀφορᾶ τίς ἀπόψεις τοῦ Ε, ὅτι τήν ἀποψή του περί οικολογίζοντος καπιταλισμοῦ τήν στηρίζει ἀπλά και μόνο στίς προσπάθειες πού καταβάλλουν οἱ καπιταλιστικές δυνάμεις προκειμένου νά ρυθμίσουν τά οικολογικά προβλήματα. Δέν κάνει ὁμως καμιά ἀξιολόγηση αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν. Δέν κρίνει οὔτε σέ τί ἀκριβῶς ἀποβλέπουν, οὔτε και ἀποφαίνεται γιά τό βαθμό ἀποτελεσματικότητάς του. Παρ' ὅλα αὐτά ὁμως, δέν διστάζει νά προσφέρει ἀπλόχερα εὔσημα στίς καπιταλιστικές δυνάμεις, ἐμφανίζοντας τά μέτρα πού παίρνουν και τήν πολιτική πού χαράζουν ὡς κατάλληλη και ἀποτελεσματική πολιτική.

Μήπως θά ἴπρεπε ὄραγε κι ἐμεῖς ὡς οικολόγοι, νά πλαισιώσουμε και νά ἐνισχύσουμε αὐτήν τήν πολιτική ὡς τήν πιό ἐφικτή και συνεπῶς τήν πιό ἀποδοτική; Δηλαδή δέν παλεύουν οἱ οικολόγοι γιά μεταρρυθμίσεις; Γιατί ἐκεῖ μᾶς ὠθοῦν οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἐλεφάντη! Τό ζήτημα εἶναι ἀρκετά σοβαρό και γι' αὐτό πρέπει νά τό ἐξετάσουμε διεξοδικότερα. Ἡ ἀποψη πού ἐδῶ ὑποστηρίζω, ὅτι δηλαδή τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα κι οἱ δυνάμεις πού τό στηρίζουν εἶναι ὄχι μόνο ἀπρόθυμες, ἀλλά ὅτι κυριολεκτικά ἀδυνατοῦν νά ἀντιμετωπίσουν θετικά και νά ὑπερβῶν τήν οικολογική κρίση, εἶναι μιά ἀποψη ὄχι στενά «ιδεολογικού» χαρακτήρα, ἀλλά βασίζεται κι ἐρμηνεύει νομίζω τήν πλατιά ἐμπειρία τοῦ σύγχρονου κόσμου.

Θά πρέπει νά θεωρηθεῖ πολύ παράδοξο, στ' ἀλήθεια, τό γεγονός ὅτι κάποιος στίς μέρες μας —μεταξύ τῶν ὁποίων κι ὁ Ε— βλέπουν ἢ εὐαγγελίζονται ἕναν οικολογικό καπιταλισμό (ἢ ἕναν οικολογικό ὑπαρκτό σοσιαλισμό), τή στιγμή πού ἡ οικολογική κρίση ἔχει ξεπηδήσει μέσα ἀπό τά ἔγκατα αὐτῶν τῶν συστημάτων, ἔχει πίσω της ἕνα πολύχρονο και πολυτάραχο παρελθόν και ἡ ἱστορική της πορεία εἶναι κυριολεκτικά πορεία ὄξυνσης και γενίκευσης. Ἄς μᾶς ἐξηγήσει ὁ Ε, ἢ ὁποιοσδήποτε ἄλλος, πῶς συμβαίνει ἐδῶ και δεκαετίες ὀλόκληρες, τά «προηγμένα» κράτη, τά μονοπώλια, τό κεφάλαιο νά ἔχουν ξεκινήσει μιά ἐκτεταμένη προσπάθεια νά ἐλέγξουν τήν οικολογική κρίση, νά ἔχουν —πρῶτοι αὐτοί— κάνει συστηματικές σέ βάθος μελέτες, νά ἔχουν χαράξει σέ διεθνή κλίμακα πολιτικές, νά ἔχουν σταθμίσει μέτρα, νά ἔχουν ἰδρύσει ὑπηρεσίες κι ὀργανισμούς, νά ἔχουν διαθέσει κολοσιαία ποσά, νά ἔχουν ἀνοίξει τόν λεγόμενο «νέο κ ὕκλο συσῶρευσης», νά ἔχουν ἐπινοήσει ἐναλλακτικές τεχνολογίες, κι ὄλα αὐτά σέ ἀξιοσημείωτη κλίμακα και ὡστόσο νά μήν μποροῦν ὄχι νά ὑπερβῶν, ὄχι νά ἐλέγξουν, ἀλ-

λά μόλις και μετά βίας νά προσπαθοῦν νά ἀναχαιτίσουν ἢ νά μεταθέσουν και νά ἐπιβραδύνουν τήν ἐκρηξη αὐτῆς τῆς κρίσης

Κι αὐτό ὄχι πάντα μέ ἐπιτυχία (βλέπε Τσερνομπίλ, καρκίνος κ.λπ.).

Ἄλλά ἄς μήν ἐπιμείνουμε περισσότερο. Ἄρκει και μόνο ἡ ἀπλή ἀπαρίθμηση τῶν καταστάσεων και τῶν φαινομένων πού συνθέτουν τήν οικολογική κρίση γιά νά ἀποδειχθεῖ ὅτι ὁ σύγχρονος καπιταλισμός, ὄχι μόνο ἀρνεῖται κι ἀδυνατεῖ νά τήν ἀντιμετωπίσει, ἀλλά και ὅτι εἶναι δομικά συνυφασμένος μαζί της. Τά παραγωγικά και καταναλωτικά μοντέλα, οἱ πολεμικοί ἐξοπλισμοί και τά πυρηνικά ὄπλα, ἢ πυρηνική ἐνέργεια, τά τεχνολογικά ἰδεώδη, ἢ χημικοποίηση τῆς γεωργίας και τῶν τροφίμων, ἢ ἐξάντληση τῶν φυσικῶν πόρων, ἢ ρύπανση και ἢ μόλυνση τοῦ ἀέρα, τῶν νερῶν και τοῦ ἐδάφους, τό μητροπολιτικό φαινόμενο και ἡ πολεοδομική ἀθλιότητα, ὄλα αὐτά βρίσκονται στήν καρδιά τῆς οικολογικής κρίσης. Πιστεύει σοβαρά ὁ Ε ὅτι οἱ καπιταλιστικές δυνάμεις μποροῦν νά λύσουν, ἔστω και ἕνα ἀπό αὐτά τά προβλήματα, ἢ ὅτι προσβλέπουν ἔστω και στοιχειωδῶς στήν ἐπίλυσή τους; Πρέπει συνεπῶς νά γίνει σαφές ὅτι ἡ οικολογική κρίση ἐκφράζει τήν δομική κρίση τοῦ σύγχρονου κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος και τῶν δυνάμεων πού τό στηρίζουν. Ὅτι αὐτή ἐκφράζει και καταδειχνεῖ τά ἀδιέξοδα και τίς βαθιές ἀντιφάσεις στίς ὁποῖες αὐτό ἔχει πιά περιέλθει. Ὅτι αὐτή ἀποτελεῖ τήν ὀριστική καταδίκη του!

Γιά νά μπορέσουν οἱ καπιταλιστικές δυνάμεις νά ἀντιμετωπίσουν και νά ὑπερβῶν τήν οικολογική κρίση θά πρέπει νά ὀδηγηθοῦν στήν κοινωνική, τήν πολιτική, τή στρατιωτική και τήν ιδεολογική τους αὐτοαναίρεση. Ἄλλά αὐτή τῆ χάρη δέν μποροῦν ἀπό μόνες τους νά μᾶς τήν προσφέρουν. Ὅσοι ἐπομένως προσβλέπουν ἢ διακρίνουν (ὄπως ὁ Ε) ἕναν οικολογικό καπιταλισμό (ἢ ἕναν οικολογικό ὑπαρκτό σοσιαλισμό) πού θά μᾶς λύσει τά προβλήματα, καλά θά κάνουν νά ἐγκαταλείψουν αὐτή τήν ἐλπίδα ὄσο τό δυνατόν γρηγορότερα και νά συνειδητοποιήσουν ὅτι ἡ ἐπίλυση αὐτοῦ τοῦ φοβερῶν προβλήματος ἀπαιτεῖ ἄμεσα τή δική τους ἐγρήγορηση.

Τό πόσο ἐπιτακτική προβάλλει ἡ ἄμεση ἀνάληψη πολιτικῆς - οικολογικῆς δράσης ἀπό τοῦς λαοῦς αὐτοῦ τοῦ πλανῆτης ἴσως φανεῖ πῶς ἀνάγλυφα ἀν ἀντιληφθοῦμε τοῦς προσανατολισμούς και τίς λύσεις στίς ὁποῖες κατευθύνονται οἱ καπιταλιστικές δυνάμεις προκειμένου νά ἀντιμετωπίσουν κάποιες ἰδιαίτερα, γι' αὐτές, ὄξυμένες πλευρές τῆς οικολογικῆς κρίσης. Ἐπί παραδείγματι, ἤδη ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι θά προσπαθήσουν νά ἐλέγξουν τίς διαδικασίες πού παράγουν τό φαινό-

μενο τοῦ θερμοκηπίου ὠθώντας στήν βαθμιαία ἐγκατάλειψη τῆς χρήσης πετρελαίου και γαιανθράκων στόν τομέα τῆς ἠλεκτροπαραγωγῆς γενικεύοντας τή χρήση τῆς πυρηνικῆς ἐνέργειας! Καί τότε ἀλίμονό μας! Τά προβλήματα πού συνοδεύουν τήν βαθμιαία και ὀρατή πιά ἐξάντληση τῶν φυσικῶν πόρων εἶναι μᾶλλον ἀναμενόμενο ὅτι θά προσπαθήσουν νά τά ρυθμίσουν ἐπιστρέφοντας σέ μιά διεθνή ψυχροπολεμική πολιτική και σ' ἕναν ἀδίστακτο νεοαποικισμό πού, ἐνδεχομένως, θά συνοδεύεται ἀπό στρατιωτικές ἐπεμβάσεις και ἐντάσεις ἀπρόβλεπτης κλίμακας και μέ πολλαπλασιασμό τῶν ἐθνικῶν και ταξικῶν καταπιέσεων και ἀνισοτήτων.

Ἄς ὑπεθυμίσουμε γιά ἄλλη μιά φορά ὅτι ἄν εἴμαστε οικολογικοί δέν εἶναι ἐπειδή ἀγαπᾶμε τά ζῶα και ἐπειδή μᾶς ἀρέσει ἡ τάξη και ἡ καθαριότητα, ἀλλά ἐπειδή ἀνησχοῦμε βαθιά γιά τό παρόν και τό μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας, ἐπειδή πλῆττεται και ὀπνομεύεται ἄμεσα ἡ ψυχική, σωματική και κοινωνική μας ὀδόσταση, ἐπειδή ἀνατρέπονται και τσαλαπατιοῦνται οἱ ἀξίες μας κι οἱ ὑπαρξιακοί μας προσανατολισμοί, ἐπειδή ὁ κόσμος στόν ὁποῖο ζοῦμε μετατρέπεται βαθμιαία σέ ἕναν ἀδυσώπητο ἐφιάλτη.

Γ. Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Στά πλαίσια πάντα τοῦ ίδιου σημειώματος ὁ Ἐλεφάντης ἐπιχειρεῖ μιά ἐπισκόπηση τῶν λόγων και τῶν συνθηκῶν κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ἐμφανίζεται καθυστερημένα κι ἀσθενικά ἡ οικολογική προβληματική στήν Ἑλλάδα. Οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ θεματός του τόν ὀδηγοῦν στήν ἐξέταση τοῦ εὐρύτερου ἱστορικοῦ πλαισίου ἐντός τοῦ ὁποῖου ἐξελίσσεται και διαμορφώνεται ἡ στάση τῆς διεθνούς κομμουνιστικῆς Ἄριστερᾶς. Γράφει λοιπόν ὅτι ἡ συνολική παραγνώριση κι ἡ ἀδράνεια ἐκ μέρους τῆς διεθνούς Ἄριστερᾶς ἐναντί τοῦ οικολογικοῦ προβλήματος ὀφείλεται στήν ἀνεπάρκεια και τήν ἀκαταλληλότητα τῶν ιδεολογικῶν και πολιτικῶν ἐργαλείων της. Τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀνεπάρκειας κι ἀκαταλληλότητας ἦταν νά μήν τίθενται στό ἐπίκεντρο τῶν ἀγῶνων της τά ζητήματα πῶς παράγουμε, τί παράγουμε και γιά ποιόν παράγουμε. (Θά πρόσθετα και γιὰ τί παράγουμε), τά ζητήματα δηλαδή ἐκεῖνα πού ἀποτελοῦν τίς κεντρικές συντεταγμένες τῆς οικολογικῆς κρίσης. Τῆ συνολική αὐτή ἀρνητική στάση τῆς Ἄριστερᾶς ὁ Ε τήν ἀποδίδει σέ δύο συνολικούς παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἀσκησαν ἐπάνω της μεγάλη ἐπιρροή. Αὐτοί οἱ παράγοντες εἶναι: α)

‘Η σαγήνη και η ισχύς του αμερικάνικου μοντέλου ανάπτυξης και β) ‘Η υιοθέτηση του ίδιου περίπου μοντέλου ανάπτυξης από την νεαρή Σοβιετική Ένωση.

‘Όσον αφορά τό τί σημαίνει υιοθέτηση από την ΕΣΣΔ αυτού του μοντέλου ανάπτυξης ο Ε δέν τρέφει αυταπάτες καθώς υποστηρίζει ρητά ότι αυτή είχε σάν αποτέλεσμα «νά μετατραπεί έντέλει ή σοσιαλιστική οικοδόμηση σέ πρόβλημα όχι άναντροπής τών κοινωνικών σχέσεων, αλλά σέ πρόβλημα οικονομικής ανάπτυξης, σέ πρόβλημα εκβιομηχάνισης». «‘Η ποσοτική ανάπτυξη άπολυτοποιήθηκε ως άξια, ή διαφορά σοσιαλισμού και καπιταλισμού έγινε διαφορά ρυθμών ανάπτυξης και συναγωνισμού στατιστικών (...).

‘Η «ανάπτυξη» έγινε στοιχείο της άριστερής, της σοσιαλιστικής ιδεολογίας». ¹² ‘Όμως, σύμφωνα μέ τόν Ε, ή άκαταλληλότητα κι ή άνεπάρκεια τών πολιτικών εργαλείων της ‘Αριστερής κι ο άναπτυξιακός ιδεολογικός προσανατολισμός της δέν έχει νά κάνει σέ τίποτα μέ τή θεωρία τών θεμελιωτών του μαρξισμού! ‘Έτσι, ο άναπτυξιακός προσανατολισμός της ΕΣΣΔ άποδίδεται άπ’ αυτόν στην άπόλυτη επικράτηση στο έσωτερικό της όρισμένων «δευτεροδιεθντικών» τάσεων. Σύμφωνα λοιπόν μέ τόν Ε «ή άναπτυξιακή ιδεολογία της άριστερής, ή παραγωγιστική (...) διαμορφώνεται τόν καιρό τών σκληρών άναγκαιοτήτων μέσα στις όποιες βρέθηκε ή νεαρή Σοβιετική Δημοκρατία μετά την ‘Οκτωβριανή επανάσταση». Τήν ίδια άκριβώς θέση υιοθετεί άυτολεξί κι ο Ζουναλής. Διαπραττουν έτσι κι οι δύο ένα σοβαρότατο διπλό λάθος. Τό λάθος αυτό κατ’ άρχήν ξεκινάει στο γεγονός ότι εμφανίζουν τόν ίδιο τόν μαρξισμό σάν μία θεωρία έξω από την ι-

στορία, δηλαδή ιστορικά στείρα. Σάν μία θεωρία πού δέν μπόρεσε νά εμπνεύσει και νά προσανατολίσει τά εκκατομμύρια τών ανθρώπων πού τόν άσπίαστηκαν. Σάν μία θεωρία πού άπέτυχε άκριβώς στον κύριο στόχο της πού ήταν νά επέμβει, νά γονιμοποιήσει και νά μετασχηματίσει τόν κόσμο. Δέν ξέρω πόσο μαρξιστές αισθάνονται οι Ζ-Ε όταν «λείνουν τόν μαρξισμό σ’ ένα πεδίο άποστειρωμένο από τό κοινωνικό και ιστορικό γίνεσθαι και όταν εμφανίζουν αυτό τό γίνεσθαι μέ τρόπο πού ή θεωρία άποσυνδέεται έντελώς από την πράξη. Θά επικαλεστούμε σ’ αυτό τό σημείο τά λόγια του Κάρλ Κόρς πού έγραφε ήδη από τό 1931: «Είναι επιφανειακή και ψευδής ή αντίληψη πού βλέπει τή θεωρητική ούσια της σημερινής κρίσης άπλά στο γεγονός ότι ή επαναστατική θεωρία του Μάρξ και του ‘Ενγκελς παραμορφώθηκε στα χέρια τών επιγόνων και έν μέρει επίσης εγκαταλείφθηκε και αντίτασσαν σ’ αυτό τόν παραμορφωμένο και παραποιημένο μαρξισμό τήν “καθαρή θεωρία” του μαρξισμού του Μάρξ και του ‘Ενγκελς. ‘Ο ιδεολογικός και θεωρητικός χωρισμός της “καθαρής θεωρίας” από τό πραγματικό ιστορικό κίνημα, όπου περιλαμβάνεται και ή ανάπτυξη της θεωρίας, είναι αυτός ο ίδιος μία μορφή της κρίσης πού διατρέχουμε». ¹³

Σημαίνει μήπως αυτό ότι πρέπει νά πετάξουμε τόν μαρξισμό σάν νά ήταν άχρηστος και νεκρός; Δέν θά υπήρχε χειρότερο συμπέρασμα άπ’ αυτό και ούτε ο Κόρς όπνοοεί κάτι τέτοιο. ‘Ο μαρξισμός παραμένει μία πλούσια και άναντικατάστατη πηγή εμπνευσης, γνώσης και προβληματισμού, έν μέρει άκόμη άναξιοποίητη. ‘Εκείνο πού κατ’ άρχήν νά επιχειρήσουμε νά οικοδομήσουμε μέ τόν μαρξισμό, μέ την ίδια τή

θεωρία, μία νέα, ενεργό και δημιουργική σχέση επαναπροσδιορίζοντας τον υπό τό πρίσμα της Οικολογίας.

Τό δεύτερο λάθος τών Ζ-Ε ξεκινάει στο γεγονός ότι ή άναπτυξιακή ιδεολογία όχι μόνο δέν διαμορφώνεται μετά την ‘Οκτωβριανή επανάσταση όπως αυτοί λένε αλλά, αντίθετα, ένυπάρχει και διαποτίζει έξαρχής τό σύνολο της μαρξιστικής θεωρίας!

Τό ότι οι Ζ-Ε εμφανίζονται νά άγνοούν αυτή την πραγματικότητα είναι τουλάχιστον άξιοπεριεργο. Στοιχειοθετώ άμέσως αυτή μου την άποψη επικαλούμενος τά λόγια του ίδιου του Μάρξ: «‘Όταν φτάσει σ’ ένα όρισμένο βαθμό ή ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας, αυτές οι δυνάμεις, έρχονται σέ αντίφαση μέ τις παραγωγικές σχέσεις πού υπάρχουν, ή, για νά χρησιμοποιήσουμε τή νομική γλώσσα, μέ τις σχέσεις της ιδιοκτησίας, πού μέσα σ’ αυτές, είχαν, ως τά τότε κινηθεί. Αυτές οι σχέσεις από μορφές ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων γίνονται τώρα φραγμοί τους. Τότε αρχίζει μία εποχή κοινωνικής επανάστασης. (...) Οι παραγωγικές δυνάμεις πού άναπτύσσονται μέσα στην άστική κοινωνία, δημιουργούν ταυτόχρονα και τούς ύλικούς δρους για τή λύση αυτού του (ταξικού σ.σ.) άнтаγωνισμού». ¹⁴

‘Ιδού και ή τοποθέτηση του ‘Ενγκελς πάνω στο ίδιο θέμα: «‘Αν (...) ο χωρισμός της κοινωνίας σέ τάξεις έχει μία κάποια ιστορική νομιμότητα, δέν έχει, ωστόσο, παρά μόνο για ένα όρισμένο χρονικό διάστημα, για όρισμένες κοινωνικές συνθήκες. Στηρίζεται στην άνεπάρκεια της παραγωγής και θά σαρωθεί ύστερα από την πλείρια ανάπτυξη τών σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων». ¹⁵

Συνεπώς για τούς θεμελιωτές του μαρξισμού άνάμεσα στην οικονομική

ανάπτυξη και την ανατροπή των αστικών σχέσεων δεν δρθώνεται καμιά ανταντιστοιχία (δπως εμφανίζεται νά υποστηρίξει ο Ε) αλλά αντίθετα αυτές οι δύο αποτελούν μιά ενιαία και άμοιβαία τροφοδοτούμενη διαδικασία. "Αν λοιπόν οι Ζ-Ε ήθελαν νά είναι συνεπείς με τους έαυτούς τους, τήν κριτική πού άσκουν στό γεγονός ότι «ή ανάπτυξη έγινε στοιχείο τής άριστερης, τής σοσιαλιστικής ιδεολογίας», θά έπρεπε νά τήν συνοδεύουν με τήν κριτική των άναπτυξιακών προσανατολισμών τής ίδιας τής μαρξιστικής θεωρίας. "Αλλά αυτόν όμως προσπαθούν νά τήν διαφυλλάξουν προσφεύγοντας άκόμα και σ' άνακρίβειες. Στην πραγματικότητα ή στάση των Ζ-Ε έναντι τής άναπτυξιακής διαδικασίας και τής αντίστοιχης ιδεολογίας είναι έντελώς θολή και μετέωρη. Τοποθετήσεις του τύπου: ή καπιταλιστική ανάπτυξη «δίνει άπάντηση στό σκληρά προβλήματα διατροφής, ένδυσης, εκπαίδευσης, υγείας, στέγης κ.λπ. των μεγάλων λαϊκών μαζών»¹⁶ στίς όποιες προσφεύγει ο Ε, κρύβουν σαφώς τόν κίνδυνο μιάς άνεπιφύλακτης επικρότησης του καπιταλιστικού προτσές.

Κλείνοντας αυτό τό σημείωμα θά ήθελα νά προτείνω στους Ζ-Ε τήν κριτική διερεύνηση δύο ξεχασμένων έν-

νοιών τής μαρξιστικής θεωρίας: τήν έννοια τής κρίσης και τήν έννοια τής άπόλυτης έξαθλίωσης.

Μιά τέτοια διερεύνηση πρέπει νά άπαντά στό έρωτήματα: ποιά είναι ή ισχύς και τό περιεχόμενο αυτών των έννοιών στό πλαίσιο τής μαρξιστικής θεωρίας και δεύτερον ποιά είναι ή σχέση τους με τήν οικολογική κρίση. Τέλος δύο λόγια γιά τήν περίφημη συνάντηση του Κόκκινου με τό Πράσινο: Μιά τέτοια συνάντηση δεν μπορεί και δεν πρέπει νά γίνει με τρόπο άθροιστικό. "Αντίθετα αυτές οι δυνάμεις μπορούν, πρέπει και θά συνανηθούν στό πεδίο τής έμπρακτης και συνειδητής άναζήτησης των δρων άνάπτυξης ένός πλατιού και ριζικού κινήματος αντίθεσης στό προτσές τής κεφαλαιοκρατικής άνάπτυξης και τής άναζήτησης των δρόμων, των μορφών και των περιεχομένων μιάς νέας οίκο-σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Χρήστος Κορκόβελος

1. Δές κριτική μου στίς άπόψεις του έκδότη τής «Νέας Οικολογίας» Μ. Μοδινό, «Οικολογική Έφημερίδα» τεύχος 31, 1988 με τίτλο: «Οικολογική κρίση και κοινωνία».

2. Β. Ζουναλής, «Άριστερά και Οικολο-

γία. Οι δυσκολίες μιάς συνάντησης», Πολίτης τ. 97.

3. "Ολα τά άποσπάσματα άπό: Κάρλ Μάρξ — Οικονομικά και Φιλοσοφικά χειρόγραφα.

4. Τ.Β. Bottomore—Μ Rubel: 'Ο Κάρλ Μάρξ σέ θέματα κοινωνιολογίας και φιλοσοφίας, έκδ. Παπαζήση.

5. Affried Schmidt: 'Η έννοια τής φύσης στόν Μάρξ», Πολίτης, τ. 97.

6. Κάρλ Κόσικ: 'Η διαλεκτική του συγκεκριμένου, έκδόσεις 'Οδυσσεάς.

7. 'Από τίς κοινές ιδεολογικές άρχές της ύπό ίδρυση 'Ομοσπονδίας των Οικολογικών 'Οργανώσεων, Οικολογική Έφημερίδα, τ. 31.

8. James O' Connor: Έφημερίδα 'Η Έποχή, 8.10.89.

9. Alfried Schmidt: όπως στή σημείωση 5.

10. Α. Έλεφάντη: «Οικολογία και Άριστερά», Πολίτης, τ. 97.

11. Α. Έλεφάντη: όπως στή σημείωση 10.

12. Α. Έλεφάντη: Στο ίδιο.

13. Λούτσιο Κολέτι: Περιλαμβάνεται στό βιβλίο του Οι Ιδεολογίες άπό τό '68 μέχρι σήμερα, έκδόσεις 'Οδυσσεάς.

14. Κάρλ Μάρξ: Κριτική τής Πολιτικής Οικονομίας, έκδόσεις Οικονομική και Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη.

15. Φρήντριχ Ένγκελς: Ουτοπικός Σοσιαλισμός και Έπιστημονικός Σοσιαλισμός, έκδ. Θεμέλιο.

16. "Αγγελος Έλεφάντης: Στο ίδιο.

'Ας τό κουβεντιάσουμε με τόν Χ. Κορκόβελος

Οι άναγνώστες πού θά έτυχε νά έχουν διαβάσει τά κείμενά μας στό ειδικό άφιέρωμα του Πολίτη (τεύχος 97, Μάρτιος 1989, Β. Ζουναλή «Οι δυσκολίες μιάς συνάντησης» και "Αγγ. Έλεφάντη «Οικολογία και Άριστερά») θά άναρωτήθηκαν ποιάς ήταν ο λόγος τής καταχώρισης του παραπάνω άπαντητικού κειμένου του Χ. Κορκόβελου άφου, τό μόνο άντικείμενο τής μακροσκελέστατης έκθεσής του είναι ή συστηματική παραποίηση των άπόψεών μας μία πρός μία. 'Ο λόγος είναι άπλόος: Τό κείμενο αυτό τό Χ.Κ. είναι άπολύτως χαρακτηριστικό συγχύσεων πού επικρατούν στόν νεοσυσταθέντα πολιτικό χώρο του έλληνικού οικολογισμού αλλά και τής άρειμάνιας άντάρκειας πού τόν χαρακτηρίζει καθώς άνακαλύπτουν συνεχώς τήν Άμερική, κατακεραυνώνοντας συνάμα «παρδοσιακούς» άριστερούς και άλλους ως άπολογητές του ύπαρκτου σοσια-

λισμού, του βιομηχανισμού και του καπιταλισμού. Κι άπ' αυτή τήν άποψη, πράγματι, έχει μιάν άξία τό κείμενο του Χ.Κ. άφου άυτοπροσώπως μπορεί νά ένημερώσει, δσους θά είχαν τό κουράγιο νά φτάσουν ως τό τέλος τήν άνάγνωση, γιά τίς άπόψεις και κυρίως τήν όπτική μέσα άπό τήν όποία αντιμετωπίζουν τά ζητήματα όρισμένοι οικολόγοι, άυτοσυστηνόμενοι μάλιστα ως οίκο-σοσιαλιστές.

Εδκαιρίας δοθείσης όμως μερικές παρατηρήσεις γιά τό άπαντητικό κείμενο του Χ.Κ. δεν θά ήταν άσκοπες.

Τό όλο οίκοδόμημα τής έκθεσής του κρατιέται άπό δύο τρία μπουλόνια: άν τά ξεβιδώσεις, τά κομμάτια του καταρρέουν κι άπομένει σκέτη νέτη ή παραποίηση και ή παρανάγωση άπόψεων με τίς όποιες θά ήθελε νά διαφωνήσει αλλά δεν βρήκε άλλο τρόπο άπό τό νά τίς άλλωώσει.

Θά άπαντήσουμε με τή σειρά πού μās κατέταξε ο Χ. Κορκόβελος στό κείμενό του. Πρώτα ο Β. Ζουναλής κι ύστερα ο "Α. Έλεφάντης.

«Περί άντιφάσεων και άντιπαλότητας»

Στήν άπορία του Χ.Κ. «Ποιά είναι ή διαφορά άνάμεσα στην "άντιθεση" και τήν "άντιπαλότητα" διότι, βεβαίως, στην κοινή τους χρήση οι λέξεις αυτές είναι συνώνυμες», ή άπάντηση είναι εύκολη: οι άνθρωποι είναι άναγκασμένοι νά ζουν μέσα στή φύση και είναι ταυτόχρονα ύποχρεωμένοι νά ζουν άπό τή φύση. Έπειδή, λοιπόν, δεν πρόκειται σ' αυτή τήν περίπτωση γιά δύο άντίθετες άσυμφιλίωτες όντότητες (άνθρωπος — φύση) και γιά έναν άνοιχτό άνταγωνισμό πού στίς άκρότατες συνέπειές του θά είχε ως «λύση» τήν κατάργηση είτε τής φύσης είτε του ανθρώπου, γι' αυτό και είναι όρθότερη ή χρήση τής άντιπαλότητας, ένός δρου πού δεν παραπέμπει σέ κάποια άσυμφιλίωτη άντιθεση. Οι δροι «άντιθεση» και «άντιπαλότητα» δεν

είναι συνώνυμοι στην κοινή μαρξιστική τους χρήση (ούτε και σε όποια άλλη κοινή χρήση, εκτός αν η χρήση αυτή είναι άνευ σημασίας έτσι κι αλλιώς).

Ο Χ.Κ. όμως δεν περιορίζεται στην άπορία του, αλλά μου αποδίδει έντελώς αυθαίρετα ότι με τον όρο «αντίθεση» εννοώ την κύρια αντίθεση και με τον όρο «αντιπαλότητα» μία δευτερεύουσα αντίθεση. Τού χαρίζω μ' άλλη μου την καρδιά κάθε σολομωνική περί «κύριων» και «δευτερευουσών» αντιθέσεων, γιατί αυτή είναι για μένα ανυπόστατη. Κι αυτό όχι γιατί δήθεν υπάρχει η «άμηχανία μου να όρισω την κύρια αντίθεση» και λοιπά συναφή. 'Επιδιώξή μου ήταν και παραμένει η διδυμη απαγκίστρωση και από την ύπαρκτή μέσα στο μαρξισμό τάση που αποβλέπει σε μία λογική των νόμων της αντίφασης (κληρονομιά του Χέγκελ) και από την τάση που θεωρεί την αντίφαση ως «άδύνατη κατηγορία. Κι αυτή η απαγκίστρωση είναι δυνατή μόνο αν συλλογίζεται κανείς με τους όρους της πάλης των τάξεων στη θεωρία, στην πολιτική και στην οικονομία. Σημείο στο όποιο ο Χ.Κ. μου προσάπτει βαρύτατες, αλλά ανυπόστατες κατηγορίες. Δέν θά μπώ στον κόπο να τις άνασκευάσω καθότι θά ήταν πληκτικό και άγνοο. 'Ας καταδεχθεί όμως να άφήσει για λίγο στην άκρη την θεωρητική του αυτάρκεια και να προβληματισθεί πάνω στο έξηξ: ή όποια αντίφαση δέν ενεργοποιείται λόγω της αυτόνομης ύπαρξης των αντιθέσεων (ύπαρξης παραδείγματος χάρη των τάξεων πριν από τή μεταξύ τους σχέση), αλλά από τή συστατική διαδικασία τής ανταγωνιστικής τους διαίρεσης. 'Η ενεργοποιημένη αντίφαση (ή πάλη των τάξεων δηλαδή) έχει τήν

πρωτοκαθεδρία προς τά αντίθετα που εμπλέκονται σ' αυτή.

Γιά να μήν καταλήξει δέ αυτή ή θέση (περί πρωτοκαθεδρίας τής ταξικής πάλης στη θεωρία, στην πολιτική και στην οικονομία) ένας ιδεαλιστικός (φορμαλιστικός) λόγος περί σχέσεων των αντιτιθεμένων ενγένει, για να λειτουργήσει κοντολογίς ύλιστικά αυτή ή θέση, πρέπει να γίνεται κατανοητή μέσα στη συγκυρία, στίς εκάστοτε καθορισμένες ιστορικές συνθήκες. Αυτό προσπάθησα να δείξω στο άρθρο μου (ας τό ξαναδιαβάσει ο Χ.Κ.) κι αυτό επιχειρείται να λεχθεί για άλλη μία φορά έδω. Παραπέμπω δέ τόν Χ.Κ. να ξαναδιαβάσει τό άρθρο μου κι όχι μόνον αυτό, αλλά και τά προηγούμενα καθώς και τά έπόμενα, όπως τό «Γιά τή συνάντηση "κόκκινου" με τό "πράσινο", Πολίτης, τεύχος 100, όπου τονίζω πως «δέν υπάρχουν δύο ξεχωριστά θέματα, από τή μία πλευρά τά κοινωνικά και άπ' τήν άλλη τά οικολογικά. 'Η οικολογική κρίση είναι μία άλλη όψη τής κοινωνικής κρίσης και αντιστρόφως. 'Η οικολογία εμπλέκεται στην ταξική πάλη διευρύνοντάς την». Γιατί είναι άσυγχώρητο να μου προσάπτει ότι εμφανίζω «τήν οικολογική κρίση με τρόπο που αυτή έμπιπτει άποκλειστικά και μόνον στη σφαίρα σχέσεων που άναπτύσσονται μεταξύ κοινωνίας - φύσης» και, κυρίως ότι διαχωρίζω αυτή τή σφαίρα σχέσεων και τήν αντιδιαστέλλω (!) προς τίς σχέσεις που άναπτύσσονται μεταξύ ανθρώπων. Νισάφι! Και να τό κάνει αυτό με τά πιο γενικόλογα αποσπάσματα από τό έργο των Τ. Μπότομορ και Μ. Ρουμπέλ.

Βασίλης Ζουναλής

Περί άναπτύξεως παραινετικός

Πράγματι ύποστήριξα τήν άποψη και τήν ύποστηρίζω ότι μπορεί να ύπάρξει, και ήδη ύπάρχει, ένας «οικολογικών καπιταλισμός», ότι δηλαδή, και δεδομένου, ότι ή σημερινή οικολογική κρίση είναι προϊόν του ίδιου καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που έρχεται να έξαντλήσει τίς "πρωτογενείς πηγές κάθε πλούτου: τή γή και τούς έργαζόμενους" (Μάρξ), ο ίδιος ο καπιταλισμός, για να μπορεί να συνεχίσει τήν ύπαρξή του, είναι ύποχρεωμένος να παίρνει μέτρα προστασίας και του περιβάλλοντος και τής εργατικής δύναμης. Κανείς καπιταλισμός δέν μπορεί να ύπάρξει αν έξοντώσει τήν εργατική δύναμη ή αν καταστρέψει ολοσχερώς τή φύση. Γιά να τό πώ πολύ απλά: ύπάρχει μία παραδοχή ότι ο έρ-

γάτης πρέπει να κοιμάται και να τρώει, γιατί αν δέν κοιμηθεί και δέν φάει δέν θά μπορεί να δουλέψει. Τό ζήτημα είναι πόσο θά φάει και πόσο θά κοιμηθεί, πράγμα για τό όποιο άποφασίζει ή ταξική πάλη. "Όταν ή καπιταλιστική τάξη άποδέχεται μέτρα που συμβάλουν στην άναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης δέν άποδέχεται συνάμα τήν αυτωναίρεσή της και τή μετατροπή της σε σοσιαλιστική τάξη. Τέτοια πράγματα κανείς παλαβός δέν τά ύποστήριξε κι έπειδή, άς μου συγχωρηθεί ή έπαρση, δέν θεωρώ τόν έαυτό μου παλαβό, ούτε εγώ τά ύποστήριξα.

'Η οικολογική κρίση είναι ένα άναλόγο φαινόμενο: ο καπιταλισμός παίρνει μέτρα, μπορεί να πάρει μέτρα «προστασίας του περιβάλλοντος», άκρι-

βώς για να συνεχίσει τή δράση του. Γι' αυτό χρησιμοποίησα τόν όρο «οικολογικών» καπιταλισμός, (και μάλιστα για να μήν ύπάρξουν παραναγνώσεις έβαλα έπιτούτεο και εισαγωγικά) και όχι οικολογικός καπιταλισμός όπως μου καταμαρτυρεί ο Χ.Κ. "Αν ή γραμματική δέν βοηθά τόν Χ.Κ. να δει τή διαφορά ο άναγνώστης μπορεί να χρησιμοποιήσει άπλώς τή λογική του. Και ή λογική του θά του δώσει άβιαστα τό συμπέρασμα ότι ο «οικολογικών» (και όχι οικολογικός) καπιταλισμός (όπως λέμε «σοσιαλίζων» κι όχι σοσιαλιστικός, «έλληνίζων» κι όχι ελληνικός, «ποιητίζων» κι όχι ποιητικός κ.λπ.) δέν παύει να είναι καπιταλισμός και δέν αυτωναίρεται. 'Αφού όμως οί άναγνωστικές συνήθειες του Χ.Κ. ταυτίζουν τόν οικολογικό με τόν «οικολογίζοντα» καπιταλισμό έδκολε πλέον άπό κεί και πέρα μπορεί να με στήσει στον τοίχο (έν όνόματι του διαλόγου ύποθέτω) ως συνήγορο (αντικειμενικά) του οικολογικού ύπαρκτου σοσιαλισμού, του οικολογικού καπιταλισμού, ότι ευαγγελίζομαι, τόν κομμουνιστικό καπιταλισμό κ.λπ. κ.λπ.

'Αλλά γιατί κάνει αυτή τήν παρανόηση ο Χ.Κ.;

'Απλό νομίζω, και δέν θέλω να κάνω δίκη προθέσεων ούτε να διαβάσω κάτω από τίς γραμμές. Πάνω στίς γραμμές είναι γραμμένο από τό χέρι του Χ.Κ. ότι «ή οικολογική κρίση καταδείχνει ότι τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα έχει εισέλθει σε μία φάση που άνοιχτά πιά άδυνατεί να έξασφαλίσει τήν όμαλή (;) άναπαραγωγή του ανθρώπου και τής φύσης». Και ότι «ή οικολογική (...) κρίση άποτελεί τήν όριστική του καταδίκη». "Όσοι δέν άνακαλύπτουν τήν 'Αμερική έξέρουν έδω και δεκαετίες, θεωρητικά και κυρίως ως βιωμένη ιστορική έμπειρία, ότι τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα περνά συνέχεια κρίσεις πάσης φύσεως κι ότι παρά ταύτα άναπτύσσει συνεχώς μία νέα δυναμική. Δέν αυτοκαταστρέφεται, δέν καταποντίζεται μέσα στο λάκκο που άνοίγουν οί κρίσεις του και οί αντιφάσεις του, τρέφεται άπ' αυτές, όπως τράφηκε κι άπ' τούς πολέμους, δέν γνωρίζει «όριστική» κρίση, ούτε ύποκύπτει σε έξχατολογικούς έξορκισμούς. Είναι γνωστή ή θεωρία του καταστροφισμού, γνωστές και οί περιπέτειες στίς όποιες έριξε, όταν έπικράτησε, τό εργατικό κίνημα: τότε στην τακτική τής άναμονής τής αυτοκαταστροφής του καπιταλισμού που θά 'πεφτε σαν ώριμο φρούτο λόγω των αντιφάσεών του και τότε σε τυχοδιωκτικές περιπέτειες, σε εφόδους, που θά άποτελείωναν τό μισογκρεμισμένο έρείπιο του καπιταλιστικού οικοδομήματος μία και είχε μπει στην «όριστική» του κρίση. 'Ο Χ.Κ. και πολλοί άλλοι οικολόγοι αντιμετώπιζουν τήν οικολογική κρίση σαν τή συντέλεια του

κόσμου. Γι' αυτό και μιλούν για «οριστική» κρίση, γι' αυτό και δεν μπορούν να κατανοήσουν πώς μπορεί να υπάρξει «οικολογικών» καπιταλισμός, όπως κάποιοι άλλοι παλιότερα δεν μπόρεσαν να καταλάβουν πώς είναι δυνατόν να υπάρξει κράτος προνοίας, ως βασική στρατηγική του καπιταλισμού. Οι συνέπειες αυτής της παραγνώρισης είναι γνωστές. Έλπίζω το οικολογικό κίνημα να μην καταποντιστεί μέσα στην ιδεολογία του καταστροφισμού γιατί τότε θα οδηγηθεί σε έναν τέλειο περιβαλλοντισμό ή θα κατακτήσει επάξια μιά θέση στο περιθώριο.

Υστερα, από όσα ξέρω, οι οικολόγοι —κι όχι μόνο αυτοί, όλοι όσοι υφίστανται την οικολογική κρίση— παλεύουν για να ληφθούν συγκεκριμένα μέτρα: για το νέφος, τα απόβλητα, το συγκοινωνιακό, το πολεοδομικό, τον άερα, το νερό, τις λίμνες, τα ζώα, τα ποτάμια, τα δάση. Και καλά κάνουν. Μακάρι να έκαναν και να κάναμε περισσότερα. Άπ' αυτή την πάλη θα εξαρτηθεί άλλωστε κατά πόσο θα ξεπεραστούν προβλήματα έφιαλτικά που έχει δημιουργήσει ή λογική της συσσώρευσης και της κερδοφορίας του κεφαλαίου. Από την έκταση, και τους στόχους της πάλης αυτής θα εξαρτηθεί επίσης αν θα χτυπηθούν μόνο ορισμένες συνέπειες ή χτυπώντας τις συνέπειες θα φτάσουμε και στις αιτίες.

Και πάλι μιά αναλογία: το εργατικό κίνημα παλεύει για να μειώσει τις συνέπειες της εκμετάλλευσης (αύξηση μισθού, κοινωνικός μισθός, κοινωνική ασφάλιση κ.λπ.) αλλά άμυνόμενο έναντι της εκμετάλλευσης μπορεί να θέσει και το ζήτημα των αιτίων που την δημιουργούν, δηλ. το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα. Εκεί χωρίζεται το επαναστατικό από το ρεφορμιστικό εργατικό κίνημα. Και τα δύο, ωστόσο, έχουν ένα επίκαιρο σημείο, κι άλιμονο σ' εκείνους τους επαναστάτες που ξεχνούν, εν όνόματι της μεγάλης ρήξης, την πάλη έναντι των συνεπειών της εκμετάλλευσης, τα όνομαζόμενα «άπλά διεκδικητικά αιτήματα των εργαζομένων»· κι άλιμονο επίσης σ' εκείνους τους επαναστάτες που θα παραμείνουν στα διεκδικητικά αιτήματα των εργαζομένων.

Τέτοιες άπλές σκέψεις θα μπορούσαμε να κάνουμε και για την οικολογική κρίση. Νά ξεπεραστούν κάποια ζητήματα ζητάμε όλοι, και μπορούν να ξεπεραστούν πολλά για να 'ρθουν άλλα στη θέση τους. Μπορούμε όμως ταυτόχρονα να άναδειξουμε και τις αιτίες που γεννούν την οικολογική κρίση, δηλ. την καπιταλιστική όργανωση της παραγωγής; Πάνω σ' αυτό το έρώτημα χωρίζονται οι οικολογικές τάσεις σήμερα, εκεί δημιουργούνται οι αντικειμενικές προϋποθέσεις της συνάντησης «κόκκινου και πράσινου»,

εκεί έγγραφονται νέες ύποθηκες για τή σοσιαλιστική προοπτική. Άλλά αν σκοπεύουμε κατευθείαν τις ρίζες θά μείνουμε με τις ρίζες και τό δένδρο δέν θ' άποκτήσει κορμό, κλαδιά, φύλλα και καρπούς. Άν ξεχάσουμε τις άλλαγές που είναι δυνατές μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα και έναντι του, τότε, εμείς μέν θά φλυαρούμε στο περιθώριο περί οικολογικής κρίσης οικολογικής συντέλειας, ό καπιταλισμός όμως θά μακρομερεθεί και θά συνεχίσει τό άέναο κύκλο της συσσώρευσης και της κυριαρχίας του. Κι αν πάλι άρκεστούμε στα μέτρα που θά μäs παραχωρηθούν ή θά κατακτήσουμε άνοιξάμε διάπλατα μίαν άλλη πόρτα στον έξελικτικό ρεφορμισμό. Η ιδεολογία του οικολογικού καταστροφισμού, που φοβάμαι ότι άσπάζεται ό Χ.Κ., ως ιδεολογία κι ως θεωρία (στό βαθμό που ύπάρχει ως θεωρία) όδηγει εκεί. Άν είναι έτσι, διαφωνούμε. Και διαφωνούμε ριζικά.

Όπως διαφωνούμε ριζικά και σε ένα άλλο σημείο, κεφαλαϊώδους σημασίας.

Σίγουρα ό Μάρξ ήταν ύπέρ της άνάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, σίγουρα έβλεπε ότι είναι ή άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που θέτει τό ζήτημα της άλλαγής των σχέσεων παραγωγής. Και μείς σήμερα, έξαιτίας της μουντζούρας που παράγει ή άνάπτυξη της παραγωγής έχουμε κάθε λόγο να ξαναθέσουμε τό ζήτημα της άλλαγής των σχέσεων παραγωγής: ωστε να μήν παράγει ή παραγωγή μουντζούρα και για να μήν είναι μουντζούρες οι σχέσεις παραγωγής και οι κοινωνικές σχέσεις. Έφταιγε, λοιπόν ό Μάρξ, που πριν έκατόν πενήντα χρόνια έθετε τό ζήτημα της άλλαγής των σχέσεων παραγωγής, θεωρητικοποιώντας τό θέμα της επανάστασης; Γιατί, τελικά, τό ζήτημα επικεντρώνεται εκεί: αν τά πράγματα πήγαν στραβά στην ΕΣΣΔ και στο παγκόσμιο εργατικό κίνημα φταίει ό γενειοφόρος Γεχωβάς. Δέν τό λέει αυτό ό Χ.Κ., αντίθετα, θέλει να άντλεί από τον Μάρξ και τον μαρξισμό, πιστεύω ειλικρινά. Άλλά εκείνα τά περί «άναπτυξιακών προσανατολισμών της μαρξιστικής θεωρίας» όδηγούν πέρα από τις πραγματικές θεωρητικές συλλήψεις του Μάρξ και καθιστούν ύπόλογη τή μαρξιστική θεωρία ένγένει για τό κατάντημα του «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Γιατί βέβαια οι κοινωνίες αυτές οικοδομήθηκαν και όργανώθηκαν εν όνόματι του μαρξισμού, του ένός κι άδιαίρετου.

Έ, λοιπόν, ό σταλινισμός δέν ήταν μαρξισμός. Κι άκόμη, ό μαρξισμός δέν ήταν μιά θεωρία έξω από την ιστορία, όπως νομίζει ότι νομίζω ό Χ.Κ. Μόνο που στην ιστορία ό μαρξισμός μπήκε ήττημένος, παραπονημένος, κωδικοποιημένος, παραλλαγμένος σε ιδεολογία κυριαρχίας. Γιατί, ήττώνται

και οι θεωρίες και οι ιδέες και οι άνθρωποι που τις έχουν. Άν τουτό τό στοιχείο της πάλης στο επίπεδο των ιδεών και των θεωριών τό βγάλει κανείς έξω από τό λογαριασμό, τότε, πράγματι, ή πραγματική ιστορία μέ τους νικητές και τους νικημένους της, μένει στο περιθώριο. Οι έξισώσεις του τύπου Μάρξ — Λένιν — Στάλιν — Μπρέζνιεφ — Γκουλάγκ είναι εύκολες και της μόδας. Δύσκολη είναι ή «άλλη» Ιστορία, χωρίς έξισώσεις άνιστορητες, όπως και ή πραγματική ιστορία που κάνουν οι άνθρωποι. Άν ό Μάρξ έβλεπε την άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ως μιά ιστορική πραγματικότητα δέν είναι έντιμο να του άποδίδουμε ότι δέν έβλεπε την άναγκαιότητα της άνατροπής των σχέσεων παραγωγής. Άλλωστε οδδέποτε είδε τους δύο δρους άποσυνδεμένα άλλά ως στοιχεία ένιαίου όλου, ως ένιαία δομή μέ έσωτερική συνεξάρτηση των στοιχείων που την άποτελούν. Τό πάγιο κεφάλαιο για παράδειγμα δέν είναι κατά τον Μάρξ ένα πράγμα άνεξάρτητο κι αυτόνομο άλλά ιστορικοποιημένη κοινωνική σχέση, προϊόν μιάς σχέσης παραγωγής, της εκμετάλλευσης, που γίνεται μηχανές, εργασία, εργοστάσια κ.λπ. Άν σήμερα, γίνεται και πάλι επίκαιρο τό θέμα της άνατροπής των σχέσεων παραγωγής είναι γιατί έχουν γίνει επίκαιρα τά έρωτήματα ποιός παράγει, τί παράγει, πώς παράγει, για ποιόν παράγει. (Τό έρώτημα «γιατί παράγουμε» που προσθέτει ό Χ.Κ., είναι χωρίς νόημα ή άφορά τους ήσυχαστές του Μεσαίωνα).

Άλλά τί πάει να πεί «έγιναν επίκαιρα», τά έρωτήματα αυτά. Αιφνίδια άφωπνίστηκαν οι σημερινοί άνθρωποι και τά «συνειδητοποίησαν», ένω οι παλιότεροι, ήλιθιοι όντες, δέν έβλεπαν ότι έπαίρναν την όδο της άπωλείας; Γιατί σε όλη την άνθρωπότητα μιλούν για οικολογική κρίση τις τελευταίες δύο δεκαετίες ένω δέν μιλούσαν παλιότερα, γιατί τό ΕΑΜ δέν πάλευε έναντι του νέφους και της ήχορρύπανσης, γιατί δεξιοί κι άριστεροί στο Γράμμο δέν πάλευαν έναντι των άποβλήτων και των λυμμάτων, γιατί ό Μάρξ, παρόλο που την διαισθάνθηκε, ώστόσο, πράγματι, δέν θεματοποίησε και δέν θεωρητικοποίησε μιά συστηματική οικολογική προβληματική;

Μιλούσα παραπάνω για τή «μουντζούρα» της βιομηχανικής παραγωγής. Η καπιταλιστική άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, επειδή σκοπός της δέν είναι ούτε ή προστασία της φύσης ούτε του ανθρώπου, άλλά τό κέρδος κι ή συσσώρευση, έχει τουτό τό άποτέλεσμα: μουντζούρα, δηλαδή καταστροφή. Είναι λοιπόν ή καταστροφή που, έμäs τους σύγχρονους, μäs έκανε πίο «εύαίσθητους», πίο «έξυπνους», είναι ή καπιταλιστική άνάπτυξη που

μᾶς ἔθεσε τὸ πρόβλημα πού σήμερα καλούμαστε νά λύσουμε. Θά ἦταν ἀφελές νά ὑποστηρίξει κανείς ὅτι ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τοῦ παραγωγικοῦ πολιτισμοῦ, σημαίνει μὴ παραγωγή, μὴ ἀνάπτυξη, «μηδενική ἀνάπτυξη», σημαίνει φτώχεια καί στασιμότητα. Καί μᾶς εἶναι ξένη ἐκείνη τῆ θολή κι ἀόριστη θέση ὀρισμένων οικολόγων, ἐναλλακτικῶν καί πολλῶν ἀριστερῶν γιά μιάν «ἄλλη» ἀνάπτυξη πού δέν τολμᾷ νά πεί καθαρά τὰ πράγματα: ὅτι δηλαδή οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀνάγκη ἀπό φαγητό, ρούχα, σπίτια, μεταφορικά μέ-

σα, ἐργαλεῖα, φάρμακα, παιχνίδια, μέταλλα, ὑπολογιστές καί χιλιάδες ἄλλα πράγματα, ὅτι ὅλα αὐτά τὰ πράγματα παράγονται ἀπό τοὺς ἄνθρώπους, ὅτι οἱ ἄνθρωποι γιά νά τὰ παράξουν χρησιμοποιοῦν τὴ φύση, τὴν ἐκμεταλλεύονται, τὴν τιθασεύουν. Καί γιά νά παράξουν ὅ,τι χρειάζονται πρέπει νά γνωρίζουν ταυτόχρονα νά ἀναπαράγουν τὸν ἑαυτό τους, τίς παραγωγικές δυνάμεις καί τὴ φύση, γιά νά μπορεῖ ὁ ἀένας κύκλος τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου νά συνεχίζεται. Ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς περιέκλεισε αὐτὸν τὸν κύκλο μέσα στή λο-

γική τοῦ κέρδους: *Παράγουμε ἐπειδὴ κερδίζουμε.* Ὁ σοσιαλισμὸς θέλει νά σπάσει αὐτὴ τὴ λογική πού ὡς τρόπο ζωῆς προσφέρει ἕνα τρόπο κατανάλωσης, θέλει νά *παράγουμε ἐπειδὴ θέλουμε νά ζήσουμε.* Πράγματι, ὁ προσανατολισμὸς τῆς θεωρίας μας, τῆς ιδεολογίας μας καί τῆς δράσης μας εἶναι παραγωγικός, ἀναπτυξιακός. Εἴμαστε γόννοι τοῦ homo faber καί παλεύουμε ν' ἀποτινάξουμε τὴν κηδεμονία τοῦ homo oeconomicus.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΖΑΝ ΠΩΛ ΣΑΡΤΡ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

ΕΞΑΝΤΑΣ 21^{ος} ΑΙΩΝΑΣ 10

Η ΕΡΙΚ ΤΖ. ΧΟΜΠΣΜΠΟΜ

Η ΣΚΗΝΗ ΤΗΣ ΤΖΑΖ

ΤΖΑ ΤΖΑ

ΕΛΙΟΣ ΕΞΑΝΤΑΣ

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΩΝ ΜΜΕ

‘Ο μητροπολιτικός χώρος – ‘Ιούνιος 1989¹

της Μελίνα Σεραφετινίδου

1. ΜΜΕ: ΘΕΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΙΝΩΜΑΤΟΣ

‘Επικοινωνία σημαίνει κοινότητα, καθώς άτομικές αντιλήψεις και βιώματα μετατρέπονται σε κοινωνικές αξίες και τρόπους ζωής. ‘Η επικοινωνία όμως εκφράζει και κοινωνικές αντιθέσεις, όταν διάφορες κοινωνικές ομάδες συγκρούονται για τό ποιά θά έπιβάλει τίς δικές της έρμηνείες και πρότυπα συμπεριφοράς στό κοινωνικό σύνολο, ή όταν νέες έμπειρίες και νοήματα άμφισβητούν και άνατρέπουν τά παλιά. Μέ άλλα λόγια, μέσω της επικοινωνίας συντελείται ή ιδεολογική και συμβολική άναπαραγωγή της κοινωνικής πραγματικότητας (τρόπος μέ τόν όποιο άντιλαμβανόμαστε τόν κόσμο γύρω μας και, κατά συνέπεια, ζούμε μέσα σ’ αυτόν), αλλά και ή νομιμοποίηση και άποδοχή αυτού του τρόπου κοινωνικής όργάνωσης και ζωής. ‘Η, για νά χρησιμοποιήσουμε τούς κλασικούς όρους της μαρξιστικής θεώρησης, σε κάθε ιστορικό χρόνο και κοινωνικό χώρο οί ύφιστάμενοι επικοινωνιακοί θεσμοί συμβάλλουν ούσιαστικά στην δημιουργία του επικοδομήματος, δηλαδή των κοινωνικών δραστηριοτήτων και σχέσεων που παίζουν άποφασιστικό ρόλο στην άναπαραγωγή και έδραίωση των εκάστοτε κοινωνικών σχέσεων παραγωγής — της βάσης του κοινωνικού οικοδομήματος.

Αυτός ό πολιτικο-ιδεολογικός ρόλος των μέσων μαζικής επικοινωνίας (ΜΜΕ), των κατεξοχήν επικοινωνιακών θεσμών της σύγχρονης κοινωνίας, υπήρξε άνεκαθεν διάφανος. Δέν είναι τυχαίο που ήδη από τό 18ο αιώνα ό τύπος, που τότε ακόμα άποτελούσε

τόν πρόδρομο μόνο των σύγχρονων μέσων, άποκλήθηκε «τέταρτη έξουσία», δηλαδή έγινε άντιληπτός ως θεσμικό κέντρο άσκησης και έπιβολής πολιτικο-ιδεολογικής δύναμης. Αυτό που δέν έγινε πάντα έξίσου άντιληπτό είναι ή οικονομική διάσταση του τύπου, αλλά και όλων των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας. ‘Εξαρχής, από τή γένεσή τους, όλα τά μέσα όργανώθηκαν ως κεφαλαιοκρατικές επχειρήσεις, και λειτούργησαν στό πλαίσιο και σύμφωνα μέ τή λογική της καπιταλιστικής άγοράς. Στο δέ 20ό αϊ. οί μαζικές επικοινωνίες απέκτησαν τεράστια οικονομική σημασία, λειτουργώντας ως σημαντικότετος πόλος-έλιξης έντυπωσιακά μεγάλων επενδύσεων, τόσο ώστε τήν τελευταία δεκαετία νά άποτελούν, σε παγκόσμιο επίπεδο, τήν ταχύτερα άναπτυσσόμενη βιομηχανία. ‘Επομένως, ή θεώρηση των ΜΜΕ ως άποκλειστικά πολιτικο-ιδεολογικών μηχανισμών ή θεσμών είναι ολότελα έσφαλμένη. Οί δύο άξονες, ό οικονομικός και ό πολιτικο-ιδεολογικός, γύρω από τούς όποιους περιστράφηκε, και περιστρέφεται, ή όλη όργάνωση και λειτουργία των ΜΜΕ, μαρτυρούν τή διττή φύση τους ως θεσμών τόσο της βάσης όσο και του επικοδομήματος της καπιταλιστικής κοινωνίας.²

Σέ όλη τήν ιστορική πορεία των ΜΜΕ, ό οικονομικός άξονας στάθηκε καθοριστικός, σε τελική άνάλυση, για τή φύση, τό περιεχόμενο και κατεύθυνση της όλης επικοινωνιακής διαδικασίας. ‘Αναμφίβολα στους δύο προηγούμενους αιώνες οί ιδρυτές, ιδιοκτήτες και στελέχη του τύπου³ άντιλαμβάνονταν τά δημοσιογραφικά τους έντυπα ως όργανα ταξικής πάλης ή και κομματικής συσπείρωσης και κινητο-

ποίησης. ‘Η έξασφάλιση του καπιταλιστικού κέρδους δέν άποτελούσε στην συνείδησή τους τόν άποκλειστικό, αλλά ούτε καν τόν πρωταρχικό στόχο της λειτουργίας των έφημερίδων τους. ‘Ακόμα και τότε όμως, όταν ή οικονομική εύρωστία της έφημερίδας άποτελούσε άπλά και μόνο τό μέσο για τήν εκπλήρωση καθαρά πολιτικο-ιδεολογικών στόχων, ή όργάνωση της έφημερίδας ως κεφαλαιοκρατικής επχειρήσης όριοθετούσε καθοριστικά τήν όλη της λειτουργία και εξέλιξη. Για παράδειγμα, μέσα στό πλαίσιο της καπιταλιστικής άγοράς, ό ανταγωνισμός μεταξύ των δημοσιογραφικών επχειρήσεων, καθώς και ή προσπάθειά τους νά άνταποκριθούν στην συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση, όδήγησε μέσω της συνεχούς μαζικοποίησης και συνακόλουθης εκμηχάνισης της παραγωγής στην

1. ‘Ο χρονικός αυτός προσδιορισμός είναι άπαραίτητος λόγω των ραγδαίων άνακατατάξεων που σημειώνονται στον κλάδο των μαζικών επικοινωνιών, μέ άποτέλεσμα τή συνεχή άναδιάρθρωση του κλάδου, ή των έπιμέρους τομέων του.

2. ‘Η διαπίστωση αυτή δέν άναιρεί τό διχοτομικό σχήμα βάση / επικοδομήμα, αλλά αντίθετα ύποδηλώνει άφενός τόν άναλυτικό του χαρακτήρα, και άφετέρου τή διαλεκτική σχέση μεταξύ των δύο σκελών του. Για μία ένδιαφέρουσα συζήτηση σχετικά μέ τή χρήση και εφαρμογή του σχήματος βάση/επικοδομήμα στό χώρο της επικοινωνίας και της κουλτούρας βλ. Williams, 1980. Για τή «διττή» φύση των ΜΜΕ βλ. Williams, 1980α, Garnham, 1986, Golding and Murdock, 1979.

3. Μέχρι και τά τέλη του 19ου αιώνα τά μόνα μέσα μαζικής επικοινωνίας ήταν ό τύπος, τό βιβλίο, και ή άφισα — όλα τά ύπόλοιπα υπήρξαν παιδιά του 20ού.

γεωμετρική αύξηση του απαιτούμενου για την επιβίωση της επιχείρησης κεφαλαίου (πάγιο και τρέχοντα έξοδα), με αποτέλεσμα να περιέλθει σταδιακά ή ιδιοκτησία του τύπου σε επιχειρηματίες με μεγάλα κεφάλαια στη διάθεσή τους (βλ. Curran, 1977). 'Επιπλέον, γιά να καλύψουν οι εκδότες τά σημαντικά έξοδα αυτών των μεγάλων δημοσιογραφικών συγκροτημάτων, αναγκάστηκαν νά στραφούν δλοένα και περισσότερο στίς διαφημιστικές καταχωρήσεις, με αποτέλεσμα αυτές σταδιακά νά καταστούν ό δμφάλιος λώρος του τύπου (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 3(2) και 4(3)).

Στίς μέρες μας ή οικονομική διάσταση των ΜΜΕ, ή όργάνωση δηλαδή τής (μαζικής) επικοινωνιακής διαδικασίας ως κεφαλαιοκρατικής παραγωγής ανταλλακτικών αξιών, με σκοπό τήν πραγματοποίηση του καπιταλιστικού κέρδους, δέν αποτελεί πιά μόνο τόν, σέ τελική ανάλυση, καθοριστικό παράγοντα των ΜΜΕ (μέσω τής όριοθέτησης των ευρύτερων πλαισίων λειτουργίας και εξέλιξής τους), αλλά δλοένα και περισσότερο τήν ίδια τή raison d' être δλόκληρης τής πολιτιστικής βιομηχανίας. Στίς σύγχρονες κοινωνίες τής καπιταλιστικής μητρόπολης ή πολιτιστική παραγωγή των ΜΜΕ —μιά παραγωγή πού άγκαλιάζει τήν έννημέρωση/πληροφόρηση, τήν ψυχαγωγία, τήν τέχνη και τήν επιστήμη— έχει λόγο ύπαρξης μόνο στό βαθμό πού άποφέρει κέρδη στίς επιχειρήσεις πού έλέγχουν τά μέσα. "Όπως χαρακτηριστικά παρατηρούσε ό Ραϊήμοντ Γούιλλιαμς, «ό παλιού τύπου εκδότης έφημερίδων πού ήθελε νά έλέγχει τήν έφημερίδα του γιά νά μπορεί νά διαδίδει τίς άπόψεις του, έχει γενικά άντικατασταθεί άπό ένα τύπο εκδότη, ό όποιος λέει ότι δέν τόν άπασχολούν οι άπόψεις, αλλά άπλά τό νά πουλά όσο περισσότερο φύλλα μπορεί. Αυτό πού κάποτε άποτελούσε ένα μέσο μιάς ευρύτερης πολιτικής έχει στίς περισσότερες περιπτώσεις γίνει ή πολιτική αυτή καθαυτή» (Williams, 1976, 25).

'Η εξέλιξη αυτή δέν σημαίνει τήν έξαφάνιση των πολιτικο-ιδεολογικών στόχων ή λειτουργιών των μέσων, αλλά σαφώς υποδηλώνει μιά νέα άρθρωση των δύο άξόνων (οικονομικού και πολιτικο-ιδεολογικού) γύρω άπό τούς όποιους περιστρέφεται ή όργάνωση και λειτουργία τους. 'Η νέα αυτή άρθρωση άντανακλά, και ταυτόχρονα όδηγεί στήν υιοθέτηση διαφορετικών (σέ σύγκριση με προγενέστερες έποχές) πολιτικο-ιδεολογικών στόχων εκ μέρους των ιδιοκτητών και στελεχών των ΜΜΕ, αλλά και σέ νέες διεργασίες γιά τήν υλοποίησή τους. Στό δέ επίπεδο τής διάρθρωσης και λειτουργίας των κοινωνικών δομών και θεσμών, οι εξέλιξεις αυτές μεταφράζονται σέ ριζικό μετασχηματισμό τόσο του περιεχομένου, όσο και των μηχανισμών

πραγμάτωσης, του ευρύτερου κοινωνικού ρόλου (λειτουργιών) των ΜΜΕ.

Οί παραπάνω, ιδιαίτερα συνοπτικές, παρατηρήσεις σχετικά με τήν πολιτικο-ιδεολογική διάσταση των μέσων, και τής διαπλοκής της με τήν οικονομική, δέν θά άναπτυχθούν έδω διεξοδικά καθώς τά έρωτήματα αυτά θά άποτελέσουν άντικείμενο ενός μελλοντικού άρθρου μας. Θά θέλαμε, όμως, νά άναφερθούμε, πολύ σύντομα, σέ δύο πρόσφατα περιστατικά τά όποια πιστεύουμε ότι μιλούν άρκετά έγλωτα άπό μόνο τους γιά τή συνύπαρξη και των δύο διαστάσεων στήν δλη λειτουργία των ΜΜΕ.

Τό καλοκαίρι του 1987 ή 'Επιτροπή 'Επικοινωνιών του άμερικανικού Κογκρέσου κάλεσε τούς διευθυντές των μεγάλων τηλεοπτικών εταιρειών γιά νά συζητήσουν άπό κοινού «πού πάει ή τηλεόραση». 'Η 'Επιτροπή του Κογκρέσου άνησυχούσε γιά τό γεγονός ότι οι μεγάλες τηλεοπτικές βλέπουν τήν τηλεόραση ως μέσο πλουτισμού και όχι ως «λειτουργήμα». Οί άμερικανοί πολιτικοί άναγνώριζαν ότι στά ήλεκτρονικά μέσα διακυβούνται μεγάλα έμπορικά συμφέροντα, αλλά τόνιζαν ότι κανείς δέν μπορεί νά ξεχνά ότι ή τηλεόραση άσκει τεράστια έπιρροή στήν κοινή γνώμη. "Όπως εξέταλλου δήλωσε ό ίδιος ό διευθυντής ενός εκ των μεγάλων τηλεοπτικών δικτύων, «βραχυπρόθεσμα έξαρτάται άπό έμάς άν κάποιος θά γίνει πρόεδρος ή όχι των 'Ηνωμένων Πολιτειών» (Καθημερινή, 4 'Ιουλίου 1987).

Τό δεύτερο περιστατικό άναφέρεται στίς ζυμώσεις και διαπραγματεύσεις του τούς τελευταίους μήνες συνθέτουν τό πολιτικό παρασκήνιο τής αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας πού ή Ιταλική κυβέρνηση μελετά άναφορικά με τόν κλάδο των μαζικών επικοινωνιών. 'Ο προτεινόμενος νόμος θά θέσει ένα 20% ένθικό άνώτατο όριο στίς διαφημίσεις πού θά καταχωρούνται τόσο στά δημοσιογραφικά έντυπα όσο και στά τηλεοπτικά προγράμματα του κάθε ενός άπό τούς επιχειρηματικούς κολοσσούς οι όποιοι έλέγχουν τά Ιταλικά ΜΜΕ —Φιάτ, Μπερλουσκόνι, ντε Μπενεντέτι, Γκαρντίνι— καθώς και τής κρατικής RAI. Τά συμφέροντα πού διακυβούνται δέν είναι μόνο οικονομικά, αλλά και πολιτικά, ή, πίο συγκεκριμένα, κομματικά. 'Η RAI, και κυρίως τό δημοφιλές της Κανάλι 1, ούσιαστικά λειτουργεί ως πολιτικό μέσο έκφρασης του Χριστιανο-Δημοκρατικού κόμματος, τό όποιο διατηρεί ιδιαίτερα στενές σχέσεις και με τόν δμίλο Φιάτ των 'Ανιέλλι, ενώ είναι γνωστοί οι φιλικοί δεσμοί του άρχηγού του 'Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος Μπετίνο Κράζι με τό Σύμβιο Μπερλουσκόνι (βλ. Sunday Times, 4 'Ιουλίου 1987 και 14 Μαΐου 1989).

2. Η ΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΩΝ ΜΑΖΙΚΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

Σέ ότι άφορά τήν οικονομική όργάνωση και λειτουργία των ΜΜΕ, έχει επανειλημμένα ύποστηριχθεί ότι στόν αιώνα μας, με τήν εξέλιξη δηλαδή του καπιταλισμού άπό τό φιλελεύθερο (19ος αιώνας) στό μονοπωλιακό στάδιο, ή πολιτιστική παραγωγή, πού σήμερα πιά συντελείται κατά κύριο λόγο άπό τά μέσα, ύποτάσσεται και αύτή πλέον στή λογική και στους νόμους άνάπτυξης του κεφαλαίου, με αποτέλεσμα τήν πλήρη έμπορευματοποίηση και βιομηχανοποίησή της.⁴ 'Η άποψη αυτή είναι μερικά σωστή, γιάτι δέν μάς επιτρέπει νά κατανοήσουμε τά ιδιαίτερά, και καίριας σημασίας, οικονομικά χαρακτηριστικά πού προσλαμβάνει ή επικοινωνιακή διαδικασία και πολιτιστική παραγωγή στήν έποχή μας. "Ηδη άπό τόν προηγούμενο αιώνα τά τότε μέσα μαζικής επικοινωνίας (τύπος και βιβλίο), όργανωμένα καθώς ήταν ως καπιταλιστικού τύπου επιχειρήσεις, είχαν ύποστεί μιά άξιοσημείωτη έμπορευματοποίηση και βιομηχανοποίηση, όπως μαρτυρούν μιά σειρά άπό φαινόμενα τής έποχής αυτής. 'Ενδεικτικά άναφέρουμε (α) τήν εμφάνιση του «λαϊκού βιβλίου», των πρώτων «μπέστ-σέλλερ», των φτηνών δηλαδή εκδόσεων πού χειρίζονταν δημοφιλή θέματα με τρόπο πού στόχευε στόν έντυπωσιασμό του άναγνώστη, πραγματοποιώντας μαζικές γιά τά τότε δεδομένα πωλήσεις· (β) τή σταδιακή «άποκομματικοποίηση» του τύπου και τίς συνακόλουθες πρώτες ένδείξεις μιάς «άντικειμενικής» είδησιογραφίας (δηλ. χωρίς εκδήλη κομματική ή ταξική τοποθέτηση), σάν αποτέλεσμα τής άνάγκης γιά συνεχή διύρυνση του άναγνωστικού κοινού (δηλ. γιά πραγματοποίηση μαζικών πωλήσεων)· (γ) τέλος, τήν εμφάνιση των

4. Βλ. π.χ. τήν ανάλυση του Νίκολας Γκάρναμ, σύμφωνα με τήν όποία ή «κουλτούρα ως μέρος τής ίδιας τής ύλικής παραγωγής, άμεσα ύποταγμένη στους νόμους τής άνάπτυξης του κεφαλαίου, ή τουλάχιστον σέ μιά στενά καθορισμένη συνάρθρωση με αυτούς (...) αποτελεί (...) μιά μεταγενέστερη Ιστορική φάση, μέρος του άναπτυσσόμενου μονοπωλιακού καπιταλισμού, τό φαινόμενο πού δνομάστηκε "ή βιομηχανοποίηση τής κουλτούρας"...» (σελ. 20-21), και: «...ή παρούσα φάση τής καπιταλιστικής άνάπτυξης χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, άπό τήν «άπορρόφηση τής σφαιρας τής άναπαραγωγής» (δηλαδή του «τομέα τής κουλτούρας και των ΜΜΕ») στή «συνολική έμπορευματική παραγωγή» (σελ. 30) (Garnham, 1986 — γιά τήν έλληνική μετάφραση του άρθρου βλ. Μ. Κορνηνού και Χ. Λυριντζής (έπιμ.), Κοινωνία, Έξουσία και Μέσα Μαζικής 'Επικοινωνίας, Παπαζήσης, 1988).

πρώτων άρθρων «ψυχαγωγικού» και σκανδαλοθηρικού περιεχομένου, καθώς και τή σταθερή αύξηση τών διαφημιστικών καταχωρήσεων στις σελίδες τών εφημερίδων (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 3(2)).

Αναμφίβολα σέ δλη τή διάρκεια του 19ου αιώνα τά παραπάνω φαινόμενα αντιπροσώπευαν περισσότερο τάσεις παρά κυρίαρχα χαρακτηριστικά τής επικοινωνιακής διαδικασίας. Ήξιου αδιαφιλονίκητο γεγονός είναι ή συνεχής ανάπτυξη τών ΜΜΕ, από τίς αρχές του 20ου αιώνα και μετά, πρὸς μιά πλήρη εμπορευματοποίηση και βιομηχανοποίηση τής παραγωγικής τους διαδικασίας. Όμως οί διαπιστώσεις αυτές μέ κανένα τρόπο δέν οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οί ιδιαιτερότητες και ιδιομορφίες τής οικονομικής οργάνωσης και λειτουργίας τών ΜΜΕ στή σύγχρονη εποχή εξαντλούνται ή συμπυκνώνονται στα φαινόμενα τής εμπορευματοποίησης και τής βιομηχανοποίησης τής παραγωγικής τους διαδικασίας, ή μάλλον στίς διαφοροποιήσεις (πέκταση, έντατικοποίηση, ολοκλήρωση) πού τά φαινόμενα αυτά ύφίστανται μέ τό πέρασμα από τό φιλελεύθερο στάδιο του καπιταλισμού (19ος αιώνας) στο μονοπωλιακό (20ός). Οί ποσοτικές, όπως θά μπορούσαμε νά τίς αποκαλέσουμε, αυτές αλλαγές ουσιαστικά ύπηρεξαν άποτέλεσμα άλλων, και ήξιου, άν όχι περισσότερο, κοινωνικά σημαντικών εξελίξεων: τών ποιοτικών αλλαγών πού συντελούνται μέ τή μετάβαση στο μονοπωλιακό στάδιο, στίς παραγωγικές σχέσεις τής καπιταλιστικής οικονομίας και τής πολιτιστικής βιομηχανίας ειδικότερα.⁵ Οί μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, πού ουσιαστικά επικρατούσαν σέ δλο τόν 19ο αιώνα, χάνουν τή σημασία τους, παύουν νά άποτελούν τούς κύριους φορείς του κεφαλαίου, σάν άποτέλεσμα τής θεαματικής συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου πού παρατηρείται και στον κλάδο τών μαζικών επικοινωνιών από τίς αρχές του αιώνα μας και μετά. Ή πραγματοποίηση του καπιταλιστικού κέρδους —κινητήρια δύναμη άλλα και άπαραίτητη προϋπόθεση τής επιβίωσης κάθε καπιταλιστικής επιχείρησης— οδήγησε, μέσω τής συνεχούς μαζικοποίησης και συνακόλουθης εκμηχάνισης τής παραγωγής, στην κατακόρυφη αύξηση του κεφαλαίου πού έχει, ή πρέπει νά έχει, κάθε επιχείρηση στή διάθεσή της για νά επιβιώσει (συγκέντρωση κεφαλαίου). Αύτή ή συνεχής συσσώρευση κεφαλαίου, μαζί μέ τίς αλληπάλληλες συγχωνεύσεις επιχειρήσεων (συγκεντροποίηση κεφαλαίου) είχαν ως τελικό άποτέλεσμα τόν μονοπωλιακό έλεγχο του κλάδου από ένα έλάχιστο αριθμό επιχειρήσεων. Όλοένα και περισσότερο μιά χούφτα επιχειρήσεις, και όχι πιά

οί άποφάσεις, οί δραστηριότητες και ό έλεύθερος άνταγωνισμός μιάς πληθώρας μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων, καθορίζουν τήν δλη λειτουργία και εξέλιξη του κλάδου τών μαζικών επικοινωνιών.

Οί κοινωνικές προεκτάσεις και επιπτώσεις αυτών τών οικονομικών εξελίξεων ήταν, και είναι, τεράστιες. Δέν είναι μόνο ότι ό κλάδος έγινε δλο και λιγότερο «άνοιχτός» (ή ίδρυση νέων επιχειρήσεων γίνεται δυσκολότερη), και ή οργάνωση και λειτουργία τής πολιτιστικής παραγωγής δλο και πιά ολοκληρωτική (σταθερή συρρίκνωση τών ατόμων και φορέων πού άσκούν ουσιαστικό έλεγχο στην παραγωγική διαδικασία τών ΜΜΕ). Ήξιου σημαντικό είναι τό γεγονός ότι κάθε μονοπωλιακή επιχείρηση για νά επιβιώσει είναι άναγκασμένη (τόσο από τήν ίδια τήν οικονομική της δομή όσο και από τή διάρθρωση και περιοδικές κρίσεις τής αγοράς στο μονοπωλιακό στάδιο) νά επιδιώκει όχι τό μέσο ποσοστό κέρδος, όπως έκανε ή καπιταλιστική επιχείρηση στο φιλελεύθερο στάδιο, άλλα τή μεγιστοποίηση του κέρδους.

Ή έξασφάλιση του μέγιστου δυνατού κέρδους προϋποθέτει και άπαιτεί: (α) τή συνεχώς διευρυνόμενη μαζική παραγωγή, μέ άποτέλεσμα ή ποσότητα νά γίνεται πιά σημαντική από τήν ποιότητα· (β) τήν πραγματοποίηση μαζικών πωλήσεων, μέ άποτέλεσμα τά «προϊόντα» πού παράγουν τά ΜΜΕ νά αντιμετωπίζονται σχεδόν άποκλειστικά ως έμπορεύματα, τά όποια πρέπει νά «πακεταρισθούν», νά προωθηθούν και νά πουληθούν στην αγορά· (γ) τήν προσέλκυση διαφημιστικών καταχωρήσεων, μέ άποτέλεσμα τήν ύποταγή τής επικοινωνιακής διαδικασίας και πολιτιστικής παραγωγής στίς άπαιτήσεις και τή λογική τών διαφημιστικών εταιρειών· (δ) τέλος, τήν άποφυγή κινδύνων και πειρατισμών, τήν παραγωγή πολιτιστικών προϊόντων σύμφωνα μέ «φόρμουλες» δοκιμασμένες και έμπορικά έπιτυχημένες — δηλαδή, τή στερεοτυπία και τόν πολιτιστικό συντηρητισμό. Μέ άλλα λόγια, ή πολιτιστική παραγωγή χάνει τό δημιουργικό χαρακτήρα, παύει νά λειτουργεί ως μέσο προσωπικής έκφρασης και κοινωνικής συναλλαγής. Ή επικοινωνία εκφυλίζεται: από αυτόνομη ανθρώπινη επιδίωξη μεταβάλλεται σέ μέσο για τήν πραγματοποίηση του μονοπωλιακού υπερκέρδους (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 7(1), κ εφ. 11(3) και 4)).

3. 1980: Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΩΝ ΕΞΑΓΟΡΩΝ

Οί παραπάνω εξελίξεις χαρακτηρίζουν, όπως ήδη παρατηρήσαμε, δλο

τόν 20ό αιώνα, άλλα άποκτούν δλω ιδιαίτερη έκταση και ταχύτητα τά τελευταία χρόνια, μέ τήν άποκαλούμενη «μεγάλη άνθιση τών εξαγορών τής δεκαετίας του '80».⁶ Ή εικόνα πού σήμερα παρουσιάζουν τά ΜΜΕ, σάν άποτέλεσμα αυτής τής «άνθισης», είναι μιάς βιομηχανίας όπου, όπως χαρακτηριστικά παρατηρούν οί *Κυριακάτικοί Τίμς* του Λονδίνου, οί μεγάλοι γίνονται μεγαλύτεροι,⁷ άλλα και λιγότεροι.

Καταρχήν, από πλευράς οικονομικού μεγέθους οί επιχειρηματικές μονάδες πού κυριαρχούν σήμερα στο χώρο τών μαζικών επικοινωνιών είναι πραγματικά κολοσσιαίες, όπως κολοσσιαία είναι και τά κεφάλαια πού διακινούνται στίς εξαγορές και συγχωνεύσεις. Για παράδειγμα, στον τόμα του βιβλίου, ό όποιος αυτή τή δεκαετία γνώρισε μιά πρωτοφανή έκρηξη εξαγορών και συγχωνεύσεων, τό Μάρτιο του 1987 ή εταιρεία News Corporation του Ρούπερ Μέρντοχ εξαγόρασε τόν άμερικάνικο έκδοτικό οίκο Harper & Row έναντι του ποσού τών 185 εκατομμυρίων δολ. Τρεις μήνες άργότερα, τόν Ίούνιο του 1987 ή International Thompson πλήρωσε 350 εκατομμύρια δολ. για τήν αγορά του έκδοτικού οίκου American Book Publishers. Μετά λίγες μόνο εβδομάδες ή Reed International, μετά από σκληρή μάχη μέ τίς εταιρείες Pearson και Gulf & Western εξαγόρασε τόν έκδοτικό οίκο Octopus του Πώλ Χάμλιν προσφέροντας 890 εκατομμύρια δολ. Πρέπει νά σημειώσουμε ότι ή Reed International άποτελεί στην Άγγλία τόν ύπ'

5. Πρέπει νά επισημάνουμε ότι ή μετάβαση του καπιταλισμού, από τό μεσοπόλεμο και μετά, στο κρατικομονοπωλιακό στάδιο θά επιφέρει και νέες ποιοτικές ανακατατάξεις στίς παραγωγικές σχέσεις: πιά στους παραδοσιακούς φορείς του κεφαλαίου (ιδιωτικές επιχειρήσεις) θά εμφανιστεί και νέος φορέας, τό Κράτος ως συλλογικός καπιταλιστής (βλ. τό έργο του Νίκου Ψυρούκη, *Νεοαποικισμός* (Έπικαιρότητα, 1980), για μιά ανάλυση σέ παγκόσμιο επίπεδο του φαινομένου του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού). Στο παρόν άρθρο δέν σχολιάζουμε καθόλου τίς εξελίξεις αυτές αναφορικά μέ τό χώρο τών μαζικών επικοινωνιών, γιατί τό έρώτημα αυτό άποτελεί άντικείμενο μελέτης μας πού βρίσκεται σέ εξέλιξη. Για μιά πρώτη προσέγγιση του θέματος βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 5, 7(1), 12 και 13(3).

6. «The great 1980s take over boom» — έκφραση τών άγγλοσαξονικών επιχειρηματικών και δημοσιογραφικών κύκλων.

7. Ένδεικτικά αναφέρουμε ότι μέσα σέ δέκα χρόνια τό ποσοστό τών παγκόσμιων διαφημιστικών έσόδων πού έλεγχαν οί πρώτες δέκα στον κόσμο διαφημιστικές εταιρείες διπλασιάστηκε, φθάνοντας τό 17% τό 1988 (*Sunday Times*, 2 Οκτωβρίου 1988).

αριθμόν ένα έκδοτην περιοδικών ποικίλης ύλης, και επίπλεον εκδίδει 90 οικονομικά, επαγγελματικά και εξειδικευμένα καταναλωτικά περιοδικά, καθώς και ένα ευρύτατο φάσμα επιστημονικών, τεχνικών, ιατρικών, νομικών και πανεπιστημιακών βιβλίων και περιοδικών, κυρίως στή Μεγάλη Βρεταννία αλλά και σε άλλες χώρες.⁸ Τέλος, το φθινόπωρο του 1988 η εταιρεία Maxwell Communications Corporation του Ρόμπερτ Μάξγουελ έσπασε κάθε προηγούμενο ρεκόρ στο χώρο των έκδοτικών οίκων προσφέροντας το εκπληκτικό ποσό των 2,2 δισεκατομμυρίων δολ. για την αγορά του αμερικανικού έκδοτικού οίκου Mac-Millan.

Ίδιαίτερη αίσθηση προκάλεσαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας οι δραστηριότητες του Αυστραλού Ρούπερτ Μέρντοχ, ο οποίος σε μικρό χρονικό διάστημα κατόρθωσε να ανεβάσει το πολυεπικοινωνιακό (multimedia) συγκρότημα News Corporation στη δεύτερη θέση της ιεραρχίας των μεγαλύτερων εταιρειών μαζικής επικοινωνίας στον κόσμο. Μέσα σε τρία χρόνια μόνο ο Μέρντοχ ξόδεψε 8,5 δισεκατομμύρια δολ. για να κτίσει την αυτοκρατορία του, μέσω της εξαγοράς σειράς εταιρειών:

— το 1985 350 εκατομμύρια δολ. για 3 περιοδικά της εταιρείας Ziff-Davis και 575 εκατομμύρια δολ. για την κινηματογραφική εταιρεία 20th-Century Fox-Films

— το 1986 1,5 δισεκατομμύρια δολ. για έξι αμερικανικούς τηλεοπτικούς σταθμούς

— το 1987 300 εκατομμύρια δολ. για την πρώτη σε κυκλοφορία αγγλόφωνη εφημερίδα του Χόνγκ Κόνγκ, τη *South China Morning Post*, και το ποσό-ρεκόρ στην ιστορία του τύπου των 1,75 δισεκατομμύρια δολ. για το μεγαλύτερο δημοσιογραφικό συγκρότημα της Αυστραλίας, *Herald and Weekly Times*

— το 1988 720 εκατομμύρια δολ. για το 20% των μετοχών της εταιρείας Pearson (εφημερίδα *Financial Times*, περιοδικό *The Economist*, έκδοτικοί οίκοι Penguin, Longman, κ.ά.)

— τον Αύγουστο του 1988 την αμερικανική εταιρεία Triangle Publications που εκδίδει, μεταξύ άλλων, το πρώτο σε κυκλοφορία στην Αμερική εβδομαδιαίο περιοδικό *TV Guide* (17,2 εκατομμύρια φύλλα την εβδομάδα και 100 εκατομμύρια δολ. κέρδη το χρόνο), προσφέροντας το ποσό ρεκόρ των 3 δισεκατομμυρίων δολ. Συνολικά ο Μέρντοχ σήμερα έχει στην ιδιοκτησία του 46 εφημερίδες (μεταξύ των οποίων τους *Τάιμς* και *Κυριακάτικους Τάιμς* του Λονδίνου, καθώς και τις πρώτες δύο σε κυκλοφορία στην Αγγλία «λαϊκές» ημερήσιες εφημερίδες *Sun* και *News of the World*) και 18 περιοδικά, των οποίων η συνολική παγκό-

σμια κυκλοφορία φθάνει τα 40 εκατομμύρια φύλλα σε 4 ηπείρους, 16 επαγγελματικά περιοδικά, 9 έκδοτικούς οίκους βιβλίων, και ταχύτατα αναπτυσσόμενα τηλεοπτικά δίκτυα και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού (μεταξύ των οποίων και το δορυφορικό SKY).

Δεύτερον, όπως ήδη αναφέραμε, ο αριθμός των ανεξάρτητων εταιρειών με ουσιαστική παρουσία σε κάθε ένα από τους τομείς του κλάδου των μαζικών επικοινωνιών (τύπος, έκδοτικοί οίκοι βιβλίων, ραδιόφωνο, κινηματογράφος, TV, κ.λπ.) σημειώνει αξιοσημείωτη συρρίκνωση στη δεκαετία του '80. Είναι ένδεικτικό ότι το βιβλίο του Ben Bagdikian⁹ *The Media Monopoly* (Beacon Press) όταν πρωτοκυκλοφόρησε το 1983 ανέφερε ότι πενήντα εταιρείες ήλεγχαν την τεράστια πλειοψηφία των αμερικανικών ΜΜΕ. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1987, όταν η δεύτερη έκδοση του βιβλίου βγήκε από το τυπογραφείο, ο αριθμός αυτός είχε κατέβει στις 29, ενώ μόνο ένα χρόνο αργότερα, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του συγγραφέα, οι εταιρείες αυτές είχαν μειωθεί στις 26 (*The Nation*, 13 Φεβρουαρίου 1988).

Το φαινόμενο αυτό δεν είναι ιδίωμα των αμερικανικών ΜΜΕ μόνο, αλλά έχει παγκόσμιο χαρακτήρα. Ο χώρος των μαζικών επικοινωνιών στην Ιταλία, π.χ., συγκλονίστηκε φέτος από την πρωτοφανή για τα έκδοτικά χρονικά της Ιταλίας συγχώνευση δύο έκδοτικών εταιρειών: της εταιρείας Mondadori, η οποία εκδίδει σειρά περιοδικών με κορυφαίο το ένα από τα δύο μεγαλύτερα και πιο έγκυρα περιοδικά της Ιταλίας, το εβδομαδιαίο *Panorama*, και με σημαντική παρουσία στο χώρο του βιβλίου, με την εταιρεία Espresso, η οποία εκδίδει το δεύτερο από τα δύο μεγαλύτερα και έγκυρότερα περιοδικά της χώρας, το *Espresso*, καθώς και τη μεγάλη κυκλοφορίας εφημερίδα *Repubblica* (ένα εκατομμύρια φύλλα ημερησίως). Η συγχώνευση προκάλεσε αίσθηση γιατί μέσω αυτής η πλειοψηφία των μετοχών πέρασε στον οίκο CIR του Κάρλο ντε Μπενεντέτι, ο οποίος τώρα ελέγχει 14 εφημερίδες και 22 περιοδικά, με 1,5 εκατομμύριο ημερήσια φύλλα και 1,5 εκατομμύριο εβδομαδιαία φύλλα αντίστοιχη συνολική κυκλοφορία, ενώ ο κύκλος εργασιών της εταιρείας του υπολογίζεται ότι θα φθάσει το 1989 τα 2 δισεκατομμύρια δολ. Σε ότι αφορά γενικότερα τα Ιταλικά ΜΜΕ, 4 ιδιωτικοί όμιλοι (Fiat, Berlusconi, de Benedetti, Gardini), μαζί με την κρατική ραδιο-τηλεοπτική εταιρεία RAI, ασκούν πλέον τον ουσιαστικό έλεγχο του κλάδου.

«Τά γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας», έγραφε ο Μίλς το 1956, «είναι και γεγονότα σχετικά με την επιτυχία και την αποτυχία μεμονωμένων αν-

δρών και γυναικών... όταν (π.χ.) ανεβαίνει ή κατεβαίνει ο ρυθμός των επενδύσεων, κάποιος άνθρωπος παίρνει κουράγιο ή πτωχεύει» (C.W. Mills, *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, 1959, σελ. 3). Οι οικονομικές εξελίξεις της τρέχουσας δεκαετίας που σκιαγραφήσαμε παραπάνω σίγουρα είχαν διαστάσεις και στο ατομικό ή «άνθρώπινο» επίπεδο, και μάλιστα ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες. Καταρχήν, τόσο οι καθαρά οικονομικές συναλλαγές όσο και οι διαπροσωπικές σχέσεις διεξήχθησαν μέσα σε ένα κλίμα το οποίο περιγράφεται, όχι μόνο από τους ίδιους του κοινωνούς του, με όρους που συνήθως χρησιμοποιούνται για να τα χαρακτηρίσουν τη συμπεριφορά και τις σχέσεις των μελών του ζωικού βασιλείου. Π.χ., στη Γουόλ Στρήτ ή στο Σίτυ του Λονδίνου οι ιδιοκτήτες και διευθυντές των εταιρειών που επέδειξαν ιδιαίτερο ζήλο για εξαγορές και συγχωνεύσεις, έχουν επανειλημμένα ονομασθεί, από τους συναδέλφους τους ή / και από τους οικονομικούς συντάκτες του τύπου, «εισβολείς» (invaders), «επιδρομείς» (raiders), ή «άρπαγες» (predators), ενώ οι δραστηριότητές τους συχνά χαρακτηρίζονται ως τόσο «θηριώδεις» (vicious), «προδοτικές» (treacherous), ή «άμειλικτες» (ruthless) ώστε να θοθούν τους ανταγωνιστές ή αντίπαλους τους σε «άμυντικό χαρακίρι» (harakiri defence). Η, όπως ανέφεραν οι *Κυριακάτικοι Τάιμς* του Λονδίνου, «οί σκληροί άντρες της Γουόλ Στρήτ περιφρονούν τους καταδότες (squealers) της Μάντισον Άβενιου,¹⁰ οι οποίοι φημίζονται για την προθυμία τους να πουλήσουν τη γιαγιά τους στους Ρώσους για ένα έξτρα δολάριο» (*Sunday Times*, 7 Μαΐου 1989).

Επιπλέον, οι εξαγορές και συγχωνεύσεις των εταιρειών μεταφράστηκαν όχι μόνο σε άποτες διακυμάνσεις των μετοχών τους στο χρηματιστήριο αξιών, αλλά και σε κυριολεκτικά ιλιγγιώδη άνοδο των ιδιοκτητών και διευθυντικών στελεχών τους στο χρηματιστήριο της ζωής. Χαρα-

8. Παλιότερα η Reed είχε σημαντική παρουσία και στο χώρο του ημερήσιου αγγλικού τύπου, αλλά τελευταία έχει συγκεντρώσει τις δραστηριότητές της στο χώρο του περιοδικού τύπου και του βιβλίου.

9. Ο Ben Bagdikian, πρώην αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Washington Post*, ήταν μέχρι πρόσφατα Κοσμήτορας της Μεταπτυχιακής Σχολής Δημοσιογραφίας του Πανεπιστημίου του Μπέρκλεϋ στην Καλιφόρνια.

10. Η Μάντισον Άβενιου είναι η λεωφόρος της Νέας Υόρκης όπου στεγάζονται οι περισσότερες αμερικανικές διαφημιστικές εταιρείες.

κτηριστικά παραδείγματα προσφέρουν οι προσωπικές ιστορίες του βρετανού Πάωλ Χάμλυν, μέχρι πρότινος ιδιοκτήτη του εκδοτικού οίκου Octopus, των Ιρακινής καταγωγής βρετανών αδερφών Τσάρλς και Μωρίς Σάατσι, ιδιοκτητών της μεγαλύτερης σήμερα διαφημιστικής εταιρείας στον κόσμο, καθώς και του Αμερικανού Μάρτιν Ντέιβις, Προέδρου της εταιρείας Paramount Communications.

Ο Πάωλ Χάμλυν ξεκίνησε την επαγγελματική του σταδιοδρομία ανοίγοντας ένα βιβλιοπωλείο με τις 500 λίρες που δανείστηκε από τον παππού του. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960 είχε αποκτήσει μία σημαντική παρουσία στο χώρο των εκδοτικών οίκων βιβλίων, και το 1970 ίδρυσε τον οίκο Octopus, ο οποίος είχε τα υψηλότερα περιθώρια κέρδους απ' όλους τους βρετανικούς εκδοτικούς οίκους. Όπως αναφέραμε παραπάνω, το 1987 η εταιρεία Reed International εξαγόρασε την Octopus για 890 εκατομμύρια δολ. δηλ. 535 εκατομμύρια λίρες Άγγλιας, καθιστώντας τον Πάωλ Χάμλυν έναν από τους πλουσιότερους άνδρες της Βρετανίας, καθώς η αξία του 40% του μεριδίου που διατήρησε στην Octopus ανέβηκε, με την εξαγορά της από τη Reed, στα 210 εκατομμύρια στερλίνες.

Οι αδερφοί Τσάρλς και Μωρίς Σάατσι ίδρυσαν τη διαφημιστική τους εταιρεία Saatchi & Saatchi το 1970, χρησιμοποιώντας για αρχικό κεφάλαιο ένα δάνειο 25.000 λιρών Άγγλιας. Αναμφίβολα, μία ιδιαίτερα κρίσιμη καμπή στην καριέρα τους υπήρξε η ανάθεση στην εταιρεία τους της διαφημιστικής εκστρατείας του Συντηρητικού Κόμματος κατά την προεκλογική περίοδο του 1979, μία εκστρατεία η οποία, σύμφωνα με όλες τις εκτιμήσεις, συνέβαλε αποφασιστικά στην εκλογική νίκη του κόμματος, και στην άνοδο στην εξουσία για πρώτη φορά της Μάργκαρετ Θάτσερ. Άλλα, όπως παρατηρεί και ο καθηγητής Likierman του London Business School, η λιγνιώδης άνοδος της εταιρείας υπήρξε ουσιαστικά αποτέλεσμα της «μαεστρίας» που οι αδερφοί Σάατσι επέδειξαν στο παιχνίδι των εξαγορών, και το οποίο αποδείχθηκε πολύ αποτελεσματικότερος και ταχύτερος τρόπος ανάπτυξης από την απλή προσπάθεια προσέλκυσης περισσότερων πελατών (Sunday Times, 4 Σεπτεμβρίου 1988). Έτσι, μέσα σε δέκα χρόνια (1977-87) η απόδοση των μετοχών της εταιρείας Saatchi & Saatchi είχε αυξηθεί κατά είκοσι φορές, ενώ η εταιρεία είχε ξελιχθεί, μέσα σε 18 χρόνια (1970-1988) από ένα μικρό διαφημιστικό γραφείο στο Σόχο με έννα υπαλλήλους, στην νούμερο ένα διαφημιστική εταιρεία στον κόσμο, απασχολώντας τώρα 19.000 υπαλλήλους σε 57 χώρες, και έχοντας ως πελάτες της περισσότερες

από τις μισές μεγαλύτερες επιχειρήσεις στον κόσμο (Sunday Times, 26 Μαρτίου 1989). Αυτός ο χρόνος - ρεκόρ οικονομικής άνοδου των αδερφών Σάατσι πρόκειται, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, σύντομα να καταρριφθεί από τον πρώην οικονομικό διευθυντή τους, τον 44χρονο Μάρτιν Σορέλ, ο οποίος φεύγοντας από την Saatchi & Saatchi αγόρασε μία μικροσκοπική εταιρεία κατασκευής συρμάτων καλαθιών για τα σουπερμάρκετ, την WPP (Wire and Plastic Products), την οποία κατέστησε μέσα σε δύο χρόνια την τέταρτη στον κόσμο διαφημιστική εταιρεία, μέσω της εξαγοράς το 1987 της παλαιάμαχης Αμερικανικής διαφημιστικής εταιρείας J. Walter Thompson (της επενομαζόμενης «τό Πανεπιστήμιο της Διαφήμισης»), και μέσα σε 4 χρόνια τη δεύτερη στον κόσμο διαφημιστική εταιρεία, εξαγοράζοντας τον Ιούνιο του 1989 μία ακόμα Αμερικανική εταιρεία, την Ogilvy Group, της οποίας η θυγατρική εταιρεία Ogilvy & Mather αποτελεί μία από τις έξι μεγαλύτερες διαφημιστικές εταιρείες στον κόσμο.

Η προσωπική ιστορία του Μάρτιν Ντέιβις πήρε εύρυθμη δημοσιότητα πολύ πρόσφατα μετά την απόφασή του στις αρχές Ιουνίου 1989 να προβεί σε μία «έχθρική προσφορά» (hostile bid)¹¹ για την εξαγορά έναντι του ποσού των 10,7 δισεκατομμυρίων δολ. της εταιρείας Time Inc., της δεύτερης σε μέγεθος εταιρείας μαζικών επικοινωνιών της Αμερικής. Η «έπιθεση» του Ντέιβις εκδηλώθηκε μόλις δύο εβδομάδες πριν ολοκληρωθεί η συγχώνευση της Time Inc. με την τρίτη σε μέγεθος Αμερικανική εταιρεία επικοινωνιών, τη Warner Communications, με αποτέλεσμα τον «εκτροχιασμό» της συγχώνευσης και μία χαώδη κατάσταση σε όλη την Αμερικανική πολιτιστική βιομηχανία, καθώς οι οικονομικοί αναλυτές εμφανίστηκαν με δεκάδες παραλλαγές ως προς το τί ήθελε προκύψει στο τέλος αυτής της «αιματηρής», όπως ονομάστηκε, μάχης μεταξύ των τριών «γιγάντων».¹² Η κίνηση του Ντέιβις οδήγησε τον κόσμο της Γουόλ Στρήτ σε «ύστερικούς παροξυσμούς χαράς» εν όψει των πιθανοτήτων για γρήγορα και τεράστια κέρδη. Το επόμενο κιόλας πρωί μετά τη βραδυνή ανακοίνωση του Ντέιβις ότι προτίθεται να εξαγοράσει την Time Inc., δέν έκτοξεύτηκαν μόνο οι μετοχές της τελευταίας από 44 δολ. σε 170 δολ., αλλά και οι φελλοί της σαμπάνιας κατά μήκος όλης της Γουόλ Στρήτ. Π.χ., ο γνωστός μεγιστάνας κτηματομεσίτης Ντόναλντ Τράμπ, ο οποίος είχε πρόσφατα αγοράσει 2,8 εκατομμύρια μετοχές της Time Inc. προς 100 δολ. τη μία, πραγματοποίησε 126 εκατομμύρια δολ. κέρδη μέσα σ' εκείνο το πρωί, ενώ και οι κατώτεροι ακόμα υπάλληλοι της εταιρείας εί-

δαν τό 3% μεριδίό τους να ανεβαίνει κατά 75 εκατομμύρια δολ. Όσο για τον αρχιτέκτονα αυτών των εξελίξεων, τό Μάρτιν Ντέιβις, ξεκίνησε τη ζωή του ως γιός Πολωνού μετανάστη στη φτωχοσυνουκία Μπρόνξ της Νέας Υόρκης. Έγκαταλείποντας τό σχολείο πριν ολοκληρώσει τις γυμνασιακές του σπουδές, προσελήφθη στο Χόλυγουντ ως κλητήρας του περίφημου Σάμιουελ Γκόλντγουιν. Έκτοτε, αναρριχήθηκε στην κορυφή της οικονομικής ιεραρχίας, κερδίζοντας καθ' όδόν τή φήμη, για νά χρησιμοποιήσουμε τά δικά του λόγια, «ένός από τά ψυχρότερα, θηριωδέστερα και πλέον αμείλικτα καθάρματα σ' αυτή τή γή» (Sunday Times, 11 Ιουνίου 1989). Τό 1983 ο Ντέιβις, πρόεδρος πλέον του κολοσσίου πολυκλαδικού μονοπωλίου Gulf & Western, τό όποιο τό 1965 είχε εξαγοράσει τήν κινηματογραφική εταιρεία Paramount Pictures στην όποία ο Ντέιβις εργαζόταν από τό 1958, προβαίνει σε διαδοχικές πωλήσεις όλων των θυγατρικών εταιρειών σε κλάδους άλλους από τις μαζικές επικοινωνίες, και τό 1988 μετονομάζει τήν εταιρεία σε Paramount Communications. Σήμερα, οι δραστηριότητες της τελευταίας έχουν περιοριστεί αποκλειστικά στον τομέα της ψυχαγωγίας (κινηματογράφος, καλωδιακή τηλεόραση, αθλητικές ομάδες μπάσκετ και χόκεϊ) και του βιβλίου (Simon & Schuster, ο νούμερο 1 εκδοτικός οίκος της Άμερικής, Pocket Books, Prentice Hall).

Τό γενικότερο ερώτημα που προκύπτει από τις οικονομικές ανακατατάξεις στον κλάδο των μαζικών επικοινωνιών κατά τή δεκαετία του '80 αφορά στά αίτια αυτής της εκρηξης εξαγορών και συγχωνεύσεων. Αναμφίβολα, οι παράγοντες που οδήγησαν από τις αρχές του αιώνα μας και μετά στή συγκέντρωση και συγκεντροποίηση

11. Η προσφορά του Ντέιβις έγινε ενάντια στη θέληση της διεύθυνσης της εταιρείας Time Inc. την οποία ο Ντέιβις προτίθεται να εξαγοράσει — είναι δηλαδή μία, όπως ονομάζεται στους επιχειρηματικούς κύκλους, «έχθρική προσφορά», κατά την όποία μία εταιρεία, εκμεταλλεόμενη τους μηχανισμούς του χρηματιστηρίου, προσπαθεί να εξαγοράσει μία άλλη εταιρεία, χωρίς τή συγκατάθεση, άρα και συνεργασία, της δεύτερης.

12. Π.χ. μπορεί νά επιτύχει η έχθρική προσφορά της Paramount, ή η Time νά εξαγοράσει άμέσως τήν Warner, ή η Time νά κάνει μία έχθρική προσφορά για τήν Paramount, ή άλλες, τρίτες εταιρείες νά προσπαθήσουν νά εξαγοράσουν είτε τήν Paramount, είτε τήν Time, ή τή Warner, ή και τις τρεις, κ.ο.κ. Όπως δήλωσε ο διευθυντής μιάς τράπεζας επενδύσεων, «σ' αυτό τό σημείο ένα πράγμα είναι σαφές: τά πάντα μπορούν νά συμβούν» (Sunday Times, 11 Ιουνίου, 1989).

του κεφαλαίου εξακολουθούν να ισχύουν και στίς μέρες μας: ο έντονος οικονομικός ανταγωνισμός, σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο· ο συνεχής τεχνολογικός εκσυγχρονισμός της παραγωγικής διαδικασίας και η συνακόλουθη κατακόρυφη άνοδος της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου· τέλος, η πολύ σημαντική διεύρυνση της αγοράς της πολιτιστικής βιομηχανίας που σημειώνεται σε όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα, αλλά κυρίως μεταπολεμικά,¹³ σαν αποτέλεσμα της σημαντικότητας ανόδου στο βιοτικό επίπεδο, και της συνεχούς αύξησης του «ελεύθερου χρόνου» των λαών της καπιταλιστικής μητρόπολης. Όμως οι παραπάνω παράγοντες δεν αρκούν για να μπορούμε να ερμηνεύσουμε τον πρόσφατο ζήλο του μονοπωλιακού κεφαλαίου για μεγάλες επενδύσεις στον κλάδο των μαζικών επικοινωνιών, και τη συνακόλουθη πρωτοφανή έκταση και ταχύτητα που προσέλαβε η μονοπωλιακή οργάνωση του κλάδου τα τελευταία δέκα χρόνια. Η διερεύνηση αυτών των αιτίων θα μας απασχολήσει στο υπόλοιπο του άρθρου μας.

4. ΣΥΝΕΡΓΙΑ Ή Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ

Όπως παρατηρήσαμε στην αρχή του άρθρου μας, τα τελευταία χρόνια τα ΜΜΕ αποτελούν την ταχύτερα αναπτυσσόμενη βιομηχανία σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτό ο έντυπιακός ρυθμός ανάπτυξης δεν είναι παρά αποτέλεσμα των ιδιαίτερα μεγάλων κερδών που πραγματοποιεί σε διεθνές επίπεδο ο κλάδος, και τα όποια ασκούν άκατανίκητη έλξη στους επενδυτές. Αναλύοντας την παγκόσμια δισκογραφική βιομηχανία ο Ρενέ Περόν παρατηρεί ότι «επενδύονται κεφάλαια στον τομέα αυτό λόγω των υψηλών του κερδών, ή άκρια και υπερκερδών» (Peron, 1979, 294). Τόν Αύγουστο του 1987 το μεγαλύτερο δημοσιογραφικό συγκρότημα στον κόσμο, και νούμερο δύο στο γενικότερο κλάδο των ΜΜΕ, η News Corporation του Μέρντοχ, άνηγγειλε ότι για έκτη συνεχώς χρονιά είχε κέρδη ρεκόρ στίς επιχειρήσεις της, με 51% αύξηση κερδών την περίοδο 1986-87, και τετραπλάσια αύξηση κερδών για την περίοδο 1985-87. Παρόμοια, ο τομέας των εκδοτικών ειδών βιβλίων, παρουσίασε, όπως είδαμε, μία πρωτοφανή έκρηξη εξαγορών και συγχωνεύσεων, λόγω άκριβώς της εξαιρετικής άνθισης που γνώρισε τα τελευταία χρόνια: τό 1987 τα κέρδη του ήταν οκτώ φορές υψηλότερα απ' ό,τι πριν από μία πενταετία. Δεν είναι επομένως περιεργό ότι σ' αυτά τα πέντε χρόνια κάπου 5 δισεκα-

τομμύρια δολ. άλλαξαν χέρια μέσα στο χώρο του βιβλίου, καθώς τα μεγάλα επικοινωνιακά συγκροτήματα δεν άρκεστηκαν στην ήδη κυρίαρχη παρουσία τους στους τομείς του τύπου, της τηλεόρασης, του κινηματογράφου, της καλωδιακής και δορυφορικής τηλεόρασης αλλά εισέβαλλαν και στον τομέα του βιβλίου, ανταγωνιζόμενα μεταξύ τους ποιό θα άρπάξει το μεγαλύτερο μερίδιο. Η, τέλος, όπως παρατηρούσε τον Άπριλιο του 1989 το γαλλικό εβδομαδιαίο περιοδικό *Nouvel Observateur* αναφορικά με τις οικονομικές εξελίξεις στα Ιταλικά ΜΜΕ: «Η παρουσία φάση χαρακτηρίζεται λοιπόν στην Ίταλία από το μεγάλο ενδιαφέρον των βιομηχανικών και χρηματιστικών όμιλων για τον κόσμο της πληροφόρησης. Κι αυτό γιατί αποτελεί έναν από τους κλάδους όπου πραγματοποιούνται τα υψηλότερα κέρδη. Οι εκδόσεις (έφημερίδων, περιοδικών, βιβλίων — ΜΣ) έχουν καταστεί στρατηγική φιλοδοξία για τις πολυεθνικές, όχι μόνο γιατί δημιουργούν τη συναίνεση, προσανατολίζουν την κοινή γνώμη, μεταβάλλουν τις καταναλωτικές συνήθειες, αλλά γιατί αντιπροσωπεύουν μία τεράστια επιχείρηση. Σαν τις υπόλοιπες. Καλύτερα από τις υπόλοιπες. Τό 1986 η καθαρή αποδοτικότητα των κεφαλαίων αυτού του κλάδου ήταν 12,7% έναντι 8,8% των άλλων κλάδων της οικονομίας» (*Nouvel Observateur*, 20-26 Άπριλίου 1989, σελ. 20).¹⁴

Οι μεγάλες κεφαλαιοκρατικές μονάδες της παγκόσμιας αγοράς δεν άρκεστηκαν να έπωφεληθούν από αυτήν την υψηλή αποδοτικότητα του κλάδου των μαζικών επικοινωνιών επενδύοντας απλώς σε κάποιον από τους επιμέρους τομείς του, αλλά προσπάθησαν να κεφαλαιοποιήσουν στο μέγιστο δυνατό βαθμό τα κέρδη του ενός τομέα πλασάροντας τα προϊόντα του, ή «συγγενή» προϊόντα, στην αγορά άλλων τομέων.¹⁵ Η στρατηγική αυτή της διαφοροποίησης των επενδύσεων των μεγάλων μονοπωλιακών επιχειρήσεων, της επέκτασης δηλαδή των οικονομικών τους δραστηριοτήτων σε πολλούς τομείς ταυτόχρονα, στους αγγλοσαξονικούς επιχειρηματικούς κύκλους αποκαλείται «συνεργία»,¹⁶ και περιγράφεται ως εξής από διευθυντικό στέλεχος της εταιρίας Time Inc.: «Έχεις ένα βιβλίο. Δημοσιεύεται σε συνέχειες σε ένα περιοδικό σου. Μπορείς να τό κάνεις κινηματογραφική ταινία. Νά πουλήσεις τα δικαιώματά του για να κυκλοφορήσει σε βίντεο. Νά τό δείξεις στο τηλεοπτικό σου δίκτυο. Νά τό προβάλεις στο καλωδιακό σου σύστημα. Και μετά να βάλεις τή μουσική του υπόκρουση σε δίσκο κόμπακτ» (*Business Week*, 20 Μαρτίου 1989).

Έτσι, ο Τέντ Τάρνερ, ιδρυτής του είδησεογραφικού καλωδιακού και δο-

ρυφορικού δικτύου CNN, πρόσφατα πρόσθεσε στίς επιχειρήσεις του και τό TNT, ένα νέο δίκτυο που προβάλλει μόνο σήριαλ και κινούμενα σχέδια, καθώς και φίλμ από τα κινηματογραφικά αρχεία της εταιρείας Metro Goldwyn Mayer, που ανήκει κι αυτή τώρα στον Τάρνερ. Παρόμοια, όταν η Reed International αγόρασε τον έκδοτικό οίκο Octopus τό 1987, οι οικονομολόγοι σχολιαστές επισήμαναν ότι βιβλία, περιοδικά, βάσεις δεδομένων (τό ταχύτερα αναπτυσσόμενο τμήμα της Reed) και δορυφορικές επικοινωνίες (ή Reed είναι μέτοχος στο άγγλικό δορυφορικό δίκτυο British Satellite Broadcasting (BSB) μετατρέπονται σε ανταλλάξιμα εμπόρευματα: τα βιβλία δημοσιεύονται σε συνέχειες ή σχολιάζονται στα περιοδικά, προσφέρουν υλικό για τις βάσεις δεδομένων, ή αποτελούν τη βάση δορυφορικών προγραμμάτων, και αντίστροφα.

Η εξαγορά της αμερικανικής εταιρίας CBS Records από τη γιαπωνέζικη SONY τό 1987 έναντι του ποσού των 2 δισεκατομμυρίων δολ. υπαγορεύτηκε και αυτή από τη λογική της «συνεργίας». Όπως παρατήρησε και ο *Nou-*

13. Όπως χαρακτηριστικά παρατήρησε ο γενικός διευθυντής της εκδοτικής εταιρείας του Πάλ Χάμλιν, σχολιάζοντας τη συγχώνευση της Octopus με την εταιρεία Reed International: «Πρέπει να είσαι μεγάλος γιατί ή αγορά είναι μεγάλη» (*Sunday Times*, 5 Ίουλίου 1987).

14. Τό γιατί ο κλάδος των μαζικών επικοινωνιών παρουσιάζει τόσο υψηλή αποδοτικότητα του κεφαλαίου που επενδύεται σ' αυτόν, αποτελεί βέβαια ένα καιρία σημασίας ερώτημα, τό όποιο όμως δεν μπορεί να άπαντηθεί μέσα στα πλαίσια αυτού του άρθρου. Έδω θα θέλαμε απλώς να επισημάσουμε ότι τά αίτια του φαινομένου δεν είναι κατ' ούδένα τρόπο στενά οικονομικά, αλλά σχετίζονται άμεσα με τις εξελίξεις που σημειώνονται στον αιώνα μας, και κυρίως μεταπολεμικά, στην ταξική διάρθρωση και πάλη των χωρών της καπιταλιστικής μητρόπολης, με τή λεγόμενη, δηλαδή, μαζικοποίηση της σύγχρονης κοινωνίας του αναπτυγμένου καπιταλισμού, και τή συνακόλουθη βαθύτατη και όλόπλευρη Άλλοτρίωση των μαζών (βλ. σχετικά Σεραφετινίδου, 1987, κεφάλαια 1, 2, 11 και 12).

15. Π.χ. ή εταιρεία Paramount έχει μέχρι στιγμής εισπράξει από τά τρία φίλμ της σειράς *Ίντιάνα Τζόουνς* 500 εκ. δολ. μόνο από τά εισιτήρια που έκοψε στα ταμεία των κινηματογράφων. Σύμφωνα με τούς όπολογισμούς της, τά έσοδα από τήν προβολή των φίλμ στα καλωδιακά δίκτυα, από τις βιντεοκασέτες, από συναφή βιβλία και άλλα συγγενή Ίντιάνα Τζόουνς προϊόντα θα αύξήσουν τό παραπάνω ποσό κατά 50% περίπου.

16. «Synergy» — όρος ιατρικής προέλευσης, άναφερόμενος σε συνδυασμένη λειτουργία/δράση ή σύμπραξη.

vel *Observateur*, «τά αυτιά δλης τής ύψηλιου γνωρίζουν τή SONY και τόν Άκιο Μορίτα, τόν Ιστορικό τής Πρόεδρο. Άλλά πόσοι άκοϋν γιαπωνέζικη μουσική; Τό θρυλικό έμπορικό πλεόνασμα τών γιαπωνέζων συνοδεύεται άπό ένα έκπληκτικό πολιτιστικό έλλειμμα. Μέ τήν έξαγορά τής CBS Records αυτό θά μπορέσει νά αλλάξει» (*Nouvel Observateur*, 20-26 Νοεμβρίου, 1987), μιά και ή τελευταία διαθέτει στους «στάβλους» τής μουσικές φίρμες δπως τόν Μάικλ Τζάκσον, τόν Μπρους Σπρίνγκστην, τόν Μπόμπ Ντόλαν, τούς Ρόλλινγκ Στόουνς, κ.ά. Γενικότερα, ή τρίτη στόν κόσμο εταιρεία ήλεκτρονικών άποφάσισε νά συνδυάσει τήν τεχνογνωσία τής (know-how) στήν παραγωγή hardware μέ τίσ γνώσεις και τά ταλέντα πού διαθέτει ή πρώτη στόν κόσμο δισκογραφική εταιρεία στό χώρο τού software (δίσκοι, κασσέτες, βιντεοκλίπ, κ.λπ.). Ή μέχρι σήμερα έμπειρία άποδεικνύει ότι στόν κλάδο τών ήλεκτρονικών άποφασιστικός παράγοντας για τήν έξβαση τής μάχης μεταξύ τών μεγάλων εταιρειών είναι ο έλεγχος εταιρειών software.¹⁷ Π.χ. ή Philips, ή πρώτη μέχρι πρόσφατα εταιρεία στόν κλάδο τής παραγωγής όπτικοακουστικών ήλεκτρονικών συσκευών, έχει έδραιώσει γερά τή θέση τής μέσα στόν κλάδο χάριν τής τεράστιας έπιτυχίας πού γνωρίζουν οι κόμπακτ δίσκοι τής — ένας οικονομικός θριαμβος στόν όποιον συνέβαλεσαν μαντικά ή ιδιοκτησία τής εταιρείας Polygram, και οι μουσικοί άστέρες τής τελευταίας (Κάραγιαν, Παβαρότι, Χόροβιτς, κ.λπ.). Ήπιπλέον, ή Sony μέ τήν άγορά τής CBS Records έπλίζει νά ξεπεράσει τά προβλήματα πού αντιμετώπιζε μέχρι τώρα στήν ανάπτυξη τού DAT (digital audio tape recorder: ψηφιακό άκουστικό μαγνητόφωνο), στό όποιο είχε άντιταχθεί ή CBS, και τό όποιο μοιάζει νά είναι ο φυσικός διάδοχος τού κόμπακτ δίσκου (ή συσκευή είναι φορητή, και συνδυάζει τήν ήχητική ποιότητα τού κόμπακτ μέ κασέτες στό μέγεθος μιάς πιστωτικής κάρτας, σύν δυνατότητες μιάς μαγνητοφώνησης στό σπίτι έξίσου ύψηλης ήχητικής άπόδοσης).¹⁸

Ή στρατηγική τής συνεργίας ή διαφοροποίησης ή όποια ουσιαστικά άπογειώνεται τή δεκαετία τού 1960, και άποκτā καθολικότητα τά τελευταία 10 μέ 15 χρόνια, ήταν και είναι σε μεγάλο βαθμό ύπεύθυνη για τίσ συνεχείς έξαγορές και συγχωνεύσεις πού παρατηρούνται κατά τήν ίδια περίοδο. Τό τελικό άποτέλεσμα τής δλης διαδικασίας ήταν ή έντυπωσιακή ανάπτυξη πολυεπικοινωνιακών (multimedia) όλιγοπωλιών, τά όποια συνδέουν δημοσιογραφικές εταιρείες μέ έκδοτικούς οίκους ή/και μέ τηλεοπτικά δίκτυα ή/και μέ κινηματογραφικά στούντιο ή/και μέ δισκογραφικές εταιρείες,

κ.ο.κ. (βλ. συνοπτικούς πίνακες παρακάτω), ή συνδέουν τίσ παραπάνω εταιρείες μέ άλλες πού βρίσκονται έξω άπό τόν κλάδο τών μαζικών έπικοινωνιών (πολυκλαδικά συγκροτήματα).

**ΠΟΛΥΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΑ
ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ/
ΤΑ ΕΞΗ ΠΡΩΤΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΩΣ**

Οικονομικές Δραστηριότητες - 1988

BERTELSMANN AG
Reinhard Mohn, Πρόεδρος

Περιοδικά:
Stern, Brigitte, GEO, PM, Schoner Wohnen, κ.ά.λ. (Δυτ. Γερμ.) / Prima, Best (Βρετανία) / Parents, Young Miss (ΗΠΑ) / Femme Actuelle (Γαλλία) / Dunia, Pradas, Natura (Ισπανία)

TV:
PTA-Plus, 50% Canal Plus (Δυτ. Γερμ.)

Μουσική:
RCA Records και κλάμπ δίσκων (ΗΠΑ)

Βιβλίο:
Double-day, Bantam, Dell, Literary Guild και κλάμπ βιβλίων (ΗΠΑ), 50% France-Loisirs κλάμπ βιβλίου (Γαλλία)/Bertelsmann-Lesering κλάμπ βιβλίου (Δυτ. Γερμ.)

NEWS CORPORATION
Rupert Murdoch, Ίδιοκτήτης και Διευθύνων Σύμβουλος

Περιοδικά:
New Woman, Sky, Times Supp (Άγγλία) TV Guide, Seventeen, New York New Idco, TVWeek (ΗΠΑ)

Έφημερίδες:
The Sunday Times, The Times, Sun, New of the World, Today (Άγγλία) / South China Morning Post (Χονγκ Κονγκ) / Boston Herald, San Antonio Express, Racing Form (ΗΠΑ), και πολλές άυστραλέζικες έφημερίδες

TV/Κινηματογράφος:
Sky TV (Άγγλία) / Fox TV, 20th Century Fox (ΗΠΑ)

Βιβλίο:
Collins, Times Books (Άγγλία) /Harper & Row (ΗΠΑ)

CAPITAL CITIES/ABC
Thomas Murphy, Πρόεδρος και Διευθύνων Σύμβουλος

TV/Ραδιόφωνο:
ABC Network, ESPN (24ωρο άθλητικό καλωδικό κανάλι), Satellite Music Network, τοπικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί (ΗΠΑ)

Περιοδικά:
Los Angeles, Fairchild Publications, Institutional Investor (ΗΠΑ)

Έφημερίδες:
Kansas City Star, Fort Worth Star (ΗΠΑ)

TIME INC.
Richard Munro, Πρόεδρος & Διευθύνων Σύμβουλος

Περιοδικά:
Time, Sports Illustrated, People, Fortune, Money, Life (ΗΠΑ)

TV:
Home Box Office, Cinemax, American Television Communications, HBO Videos (ΗΠΑ)

Βιβλίο:
Time-Life Books, Book-of-the-Month Club, Little Brown & Co., Foreman Textbooks, Scott (ΗΠΑ)

WARNER COMMUNICATIONS
Thomas Murphy, Πρόεδρος

Περιοδικά:
DC Comics (Superman, MAD) (ΗΠΑ)

TV/Κινηματογράφος:
Warner TV, Warner Bros, Warner American Cable Communications, Warner Home Video (ΗΠΑ)

Βιβλίο:
Warner Books (ΗΠΑ)

Μουσική:
Warner Records, Electra, Asylum, Atlantic, Reprise, Warner / Chappel Music (ΗΠΑ)

HACHETTE
Jean-Luc Lagardere, Πρόεδρος

Περιοδικά:
Elle (Διεθνές) / Paris Match, Tele 7 Jours (Γαλλία) / Woman's Day, Car & Driver, Road & Track, American Photographer, Cycle World, Flying, Boating (ΗΠΑ)

Έφημερίδες:
Journal du Dimanche (Γαλλία) / 10% Corriere della Serra (Ιταλία)

TV/Ραδιόφωνο:
Europe No 1 Radio, Channel 80 TV

Βιβλίο:
Grollier (ΗΠΑ) / Rombaldi (Γαλλία) / Salvat (Ισπανία)

Άναφορικά μέ τά πολυκλαδικά όλιγοπώλια, κλασικό παράδειγμα άποτελεί ή εταιρεία Fiat, ο μεγαλύτερος ιδιωτικός βιομηχανικός όμιλος τής Ίταλίας, ή όποια έκτός άπό τήν πρώτη σέ πωλήσεις στήν Εύρώπη όμώνυμη άυτοκινητοβιομηχανία, έχει άναπτύ-

17. Αύτός ήταν και ένας τουλάχιστον άπό τούς λόγους τής έξαγοράς τών δημοσιογραφικών συγκροτημάτων Mondadori και Espresso άπό τόν Κάρλο ντέ Μπενεντέτι: τό έκπληκτικό δίκτυο πληροφορικής τής εταιρείας Olivetti, ιδιοκτησία και αύτή τού Μπενεντέτι, μπορεί τώρα νά χρησιμοποιηθεί για νά έπαναστατικοποιήσει τίσ μεθόδους ένήμερωσης/πληροφόρησης στήν Ίταλία.

18. Σύμφωνα μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες, ή Sony προσπαθεί τώρα νά έξαγοράσει μιά κινηματογραφική εταιρεία τού Χόλυγουντ, για νά μπορέσει, χρησιμοποιώντας τά άρχεία τής τελευταίας, νά έπιβάλει στήν άγορά τό δικό τής Betamax βίντεο, τό όποιο μέχρι σήμερα έχει παρακωνισθεί άπό τό αντίπαλο VHS.

Ξει έκτεταμένες οικονομικές δραστηριότητες σε ένα ευρύτατο φάσμα κλάδων, μεταξύ των οποίων και στις μαζικές επικοινωνίες:

FIAT

Giovanni Agnelli, Ίδιοκτήτης

Αυτοκινητοβιομηχανία:

Fiat, Alfa Romeo, Lancia (Ίταλία), Iveco Ford (Άγγλία)

Πολεμική / Χημική Βιομηχανία:

Snia BPD (Ίταλία)

Τράπεζες:

Nuovo Banco Ambrosiano (Ίταλία)

Τρόφιμα:

Συμμετοχή στη Danone-BSN (Γαλλία)

Έφημερίδες:

La Stampa, Corriere della Sera, Corriere dello Sport (Ίταλία)

Περιοδικά:

Rizzoli, Fabbri (Ίταλία)

Διαφήμιση:

Publikompass (Ίταλία)

TV:

Συμμετοχή σε ιδιωτικά κανάλια (Ίταλία) και επίσης εταιρείες στους ακόλουθους κλάδους: ασφάλειες, τηλεπικοινωνίες, βιογενετική, αεροδιαστημική, λιανικό εμπόριο (άλυσσιδα πολυκαταστημάτων)

Ένδιαφέρουσα είναι και η περίπτωση της αγγλικής εταιρείας Pearson, της οποίας το χαρτοφυλάκιο το 1987¹⁹ είχε την εξής σύνθεση:

PEARSON

Έκδοτικοί Οίκοι:

Penguin, Longman (Άγγλία)

Έφημερίδες:

Financial Times (Άγγλία)

Περιοδικά:

Westminster Press (The Economist) (Άγγλία)

TV:

Yorkshire TV (Άγγλία)

Έταιρεία Πετρελαίου:

Whitehall (Άγγλία)

Μουσεία:

Madame Tussaud's (Άγγλία)

Πορσελάνη:

Fine China (Royal Donlton) (Άγγλία)

Τρόφιμα:

Cedar Faire (Chateau Latour)

Τράπεζες:

Lazards (N. Ύορκη, Παρίσι, Λονδίνο)

5. «ΓΚΛΟΜΠΑΛΙΣΜΟΣ» Ή Η ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Για πολλά χρόνια ύπηρχε διάχυτη η αίσθηση ότι ο κόσμος των ιδεών και των απόψεων, ή επικοινωνία και ή κουλτούρα, έχουν τόσο έντονα εθνική χροιά και γεύση, τόσο τοπικό χαρακτήρα, ώστε η διακίνησή τους μέσα στο γεωγραφικό χώρο να καθίσταται προβληματική, αν όχι αδύνατη. Όμως, σε όλο τον 20ό αιώνα, αλλά κυρίως μεταπολεμικά, ή ροή της πληροφόρησης και της επικοινωνίας πήρε, βαθμιαία αλλά σταθερά, διεθνείς διαστάσεις και χαρακτήρα, και ή μαζική κουλτούρα που παράγεται πλέον στις χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού (καπιταλιστική μητρόπολη) τείνει να μετατραπεί στην πρώτη «παγκόσμια» κουλτούρα που γνώρισε ή ανθρώπινη (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 4(3) και 11). Οί πολιτιστικές αυτές εξελίξεις είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα των ποιοτικών οικονομικών αλλαγών που συντελούνται στον κλάδο των MME —τά οποία σήμερα αποτελούν τά στρατηγικά σημεία παραγωγής και έλέγχου της κουλτούρας— και οι οποίες συνοψίζονται στον δρο που γνωρίζει ευρύτατη διάδοση και χρήση στις ήμέρες μας: «γκλομπαλισμός».

Ο πολυεπικοινωνιακός ή πολυκλαδικός χαρακτήρας δέν είναι τό μόνο χαρακτηριστικό στοιχείο που διαφοροποιεί τά μονοπωλιακά συγκροτήματα του σήμερα από τις μονοπωλιακές μονάδες του χθές. Τίς τελευταίες δεκαετίες ή συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου παίρνει διαστάσεις και κατευθύνσεις που δικαιώνουν την άποψη ότι «οί επικοινωνιακές και ψυχαγωγικές εταιρείες του αύριο θά είναι παγκόσμιοι (global), κάθετα ένοποιοι Λεβιάθαν, επιλέγοντας ταλέντα από τούς «στάβλους τους, και μετά παράγοντας και διανέμοντας προϊόντα σε όλόκληρη την ύφήλιο» (Business Week, 20 Μαρτίου 1989 — έμφαση ΜΣ). Μέ άλλα λόγια, στό χώρο της επικοινωνίας και της κουλτούρας «γκλομπαλισμός» σημαίνει να παίρνεις μιά ιδέα, μίαν άποψη ή μιά πληροφορία, ή ακόμα την έμπνευση ενός ανθρώπου, να την πακετάρεις μέ όσο τό δυνατόν περισσότερους τρόπους, και να την προωθείς σε όσες περισσότερες αγορές μπορείς να

ΤΑ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ 1988

Σειρά	Έταιρεία	Χώρα	Έτήσιες Πωλήσεις \$δισ.
1	Bertelsmann	Δυτ. Γερμανία	6.20
2	News Corporation	Αυστραλία	4.80
3	Capital Cities/ABC	ΗΠΑ	4.44
4	Time Inc.	ΗΠΑ	4.19
5	Hachette	Γαλλία	3.81
6	Warner	ΗΠΑ	3.40
7	Dun & Bradstreet	ΗΠΑ	3.36
8	General Electric/NBC	ΗΠΑ	3.17
9	Times Mirror	ΗΠΑ	2.96
10	Gannett	ΗΠΑ	2.80
11	CBS	ΗΠΑ	2.76
12	Gulf & Western	ΗΠΑ	2.67
13	Donnelley	ΗΠΑ	2.48
14	Advance Publishing	ΗΠΑ	2.20
15	Tribune	ΗΠΑ	2.16
16	Knight-Ridder	ΗΠΑ	2.05
17	Reed International	Βρεταννία	1.76
18	McGraw-Hill	ΗΠΑ	1.75
19	Tele-Communications	ΗΠΑ	1.71
20	New York Times	ΗΠΑ	1.69
21	Alex Springer Verlag	Δυτ. Γερμανία	1.64
22	Reuters	Βρεταννία	1.61
23	Maxwell Communications	Βρεταννία	1.60
24	Hearst	ΗΠΑ	1.53
25	Fininvest (Berlusconi)	Ίταλία	1.53

Πηγή: Credit Suisse First Boston Sunday Times, 14 Αύγουστου 1988

19. Τό 1988 ή Pearson προέβη σε εξαγορές αμερικάνικων έκδοτικών οίκων, καθώς και της γαλλικής οικονομικής έφημερίδας Les Echos, οι οποίες άλλαξαν αίσθητά τό προφίλ της εταιρείας (βλ. παρακάτω, τμήμα [5]).

διεισδύσεις επικερδώς. Αυτή είναι ή λογική που, μαζί με τή λογική τής συνεργίας ή διαφοροποίησης, οδήγησε στις άλλοτελλήλες εξαγορές και συγχωνεύσεις τής τελευταίας δεκαετίας, με αποτέλεσμα τήν εμφάνιση διεθνών πολυεπικοινωνιακών κολοσσών. "Η, όπως παρατηρεί ο Θήοντορ Λέβιτ, καθηγητής στο Harvard Business School, και «γκουρού» τών περιφημων άδερφών Σάατσι, αυτός ο σύγχρονος οικονομικός Λεβιάθαν «λειτουργεί σαν να ήταν ολόκληρος ο κόσμος (ή μείζονες περιοχές αυτού) μιά και μόνη οντότητα: πουλάει τά ίδια πράγματα με τόν ίδιο τρόπο παντού» (Sunday Times, 20 Σεπτεμβρίου, 1987).

Τό φαινόμενο του «γκλομπαλισμού» μπορεί να είναι σχετικά πρόσφατο σε ό,τι αφορά τή διάρθρωση και λειτουργία του κλάδου τών ΜΜΕ, αλλά σφραγίζει τή γενικότερη εξέλιξη του καπιταλισμού από τις πρώτες κιόλας δεκαετίες του 20ού αιώνα. «Ο καπιταλισμός», γράφει ο Νίκος Ψυρούκης, «σάν παγκόσμια ζωντανή πραγματικότητα, μεταμορφώνεται, περνάει από τή μιά ποιότητα στην άλλη... Πέρασε από τήν έμποροκρατία (περίοδο τής πρωταρχικής συσσώρευσης) με τή διεθνοποίηση του χρήματος, στη μαζική εκμηχανισμένη καπιταλιστική παραγωγή (διεθνοποίηση τών προϊόντων τής καπιταλιστικής παραγωγής/περίοδος τής κυριαρχίας του βιομηχανικού κεφαλαίου)» στη «διεθνοποίηση του παραγωγικού κεφαλαίου. "Η εξαγωγή κεφαλαίου... ή ή μετακίνηση κεφαλαίου από τόπο σε τόπο, από χώρα σε χώρα, διαδραματίζει πιά καθοριστικό ρόλο...» (Ψυρούκης, Νεοαποικισμός, σελ. 47 και 128, Έμφαση ΜΣ). Φυσικά, και παλιότερα υπήρχε τό φαινόμενο τής εξαγωγής κεφαλαίων, αλλά τό εξαγόμενο κεφάλαιο ήταν κυρίως έμπορικό-τραπεζικό. Μέχρι τουλάχιστον τις άρχές του αιώνα μας τό παραγωγικό κεφάλαιο διατηρούσε στην πλειοψηφία του καθαρά έθνικό χαρακτήρα.

Ο μοχλός ή φορέας αυτής τής νέας γεωγραφικής κίνησης του παραγωγικού κεφαλαίου — τής διεθνοποίησής του — είναι οι λεγόμενες πολυεθνικές εταιρείες. Στους έπιχειρηματικούς κύκλους τών μαζικών επικοινωνιών οι πάντες σήμερα μιλούν όχι μόνο για τήν πραγματικότητα, αλλά και για τήν αναγκαιότητα μιάς «παγκόσμιας αναδιάρθρωσης» (global restructuring) ή «διεθνοποίησης» (internationalization) του κλάδου. «Η διεθνοποίηση τής εκδοτικής βιομηχανίας έχει κατά πολύ καθυστερήσει», δήλωσε ο Πώλ Χάμλιν, σχολιάζοντας τήν εξαγορά τής εταιρείας του Octopus από τή Reed International τό 1987, ενώ ο καθηγητής Λέβιτ που αναφέραμε παραπάνω, υποστηρίζει ότι οι εταιρείες που προσχωρούν στο δόγμα του «γκλομπαλι-

σμού» «μπορούν να αποδεκατίσουν τούς αντίπαλους τους, οι οποίοι καθίστανται άνίκανοι από τήν έπιρροή που εξακολουθούν να ασκούν επάνω τους οι παλιές παραδοχές ως προς τό πώς λειτουργεί ο κόσμος» (Sunday Times, 20 Σεπτεμβρίου 1987).

"Αν και άναμφίβολα ή διεθνοποίηση μιάς εταιρείας δέν έγγυάται από μόνη τής τήν οικονομική έπιτυχία, σε όλοένα και περισσότερους τομείς του κλάδου τών ΜΜΕ άποδεικνύεται έπιτακτική. Ο μονοπωλιακός χαρακτήρας τής σύγχρονης καπιταλιστικής εταιρείας και τό συνακόλουθο κυνήγι του μέγιστου δυνατού κέρδους — άπαραίτητη προϋπόθεση, όπως ήδη έπισημάναμε, τής οικονομικής τής έπιβίωσης — άπαιτεί τή συνεχή μαζικοποίηση τής παραγωγής, άρα και τή συνεχή διεύρυνση τής αγοράς τής — ή ύψηλιος ολόκληρη, όπως παρατήρησε ο Λέβιτ, μετατρέπεται σε «μιά οντότητα».²⁰

Δέν είναι έπομένως τυχαίο που τό μεγαλύτερο στον κόσμο πολυεπικοινωνιακό συγκρότημα, ή γερμανική εταιρεία Bertelsmann, έχει έντονα πολυεθνικό χαρακτήρα: τό 40% μόνο τών εισοδημάτων τής πραγματοποιούνται στη Δυτική Γερμανία, και τό ύπόλοιπο 60% στο έξωτερικό. Τά αντίστοιχα ποσοστά για τή γαλλική Hachette (νούμερο 6 στον κόσμο) είναι 50% — 50%, ενώ ή News Corporation (νούμερο 2 παγκοσμίως) μετά από σειρά εξαγορών άμερικάνικων εταιρειών μαζικής επικοινωνίας από τό 1983 και μετά, πραγματοποίησε τό 1988 τό 50% τών ετήσιων εισοδημάτων τής στην άμερικάνικη αγορά, κι αυτό πριν τήν περιφημη αγορά τής εταιρείας Triangle Publications. Σχολιάζοντας τις έπιδόσεις τής Bertelsmann και τής Hachette στην παγκόσμια αγορά, Τό Βήμα παρατηρούσε ότι μπορούν να χαρακτηρισθούν «πραγματικό κατόρθωμα, για δύο εταιρείες που έργάζονται σε δύο γλώσσες που τίς μιλάει ποσοστό μικρότερο του 5% τών κατοίκων του πλανήτη μας. "Ομως και ή Hachette και ή Bertelsmann άνοιξαν πραγματικά τά φτερά τους, και δέν βασίζονται πλέον σε μικρές τοπικές αγορές, αλλά έμαθαν να προσαρμόζονται και σε άλλες» (Τό Βήμα, 24 Ιουλίου 1987). Αύτες οι «άλλες αγορές» ήταν κατά κύριο λόγο ή εξής μία: ή άμερικάνικη.

(α) Η ΑΛΩΣΗ ΤΩΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΩΝ ΜΜΕ

Στή δεκαετία του '80 στον κλάδο τών μαζικών επικοινωνιών ο «γκλομπαλισμός» ή ή διεθνοποίηση του κεφαλαίου σε μεγάλο βαθμό λαμβάνει τή μορφή τής άλωσης τών άμερικάνικων ΜΜΕ από τό ευρωπαϊκό, και σε πολύ

μικρότερο βαθμό από τό γιαπωνέζικο κεφάλαιο. «Οι ξένοι γίγαντες», διαμαρτύρεται τό άμερικανικό εβδομαδιαίο περιοδικό Business Week, «άπλώνουν τό χέρι τους πάνω από τόν Άτλαντικό για να άρπάξουν ένα εκδότη έδώ, μιά δισκογραφική εταιρεία εκεί, ένα ολόκληρο στούντιο του Χόλυγουντ. Στο μεταξύ, πίσω στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι συμπατριώτες μας τόν περισσότερο καιρό, δυστυχώς, ξεπουλάνε» (Business Week, 20 Μαρτίου 1989). Οι λόγοι αυτής τής «έπιδρομής» έχουν να κάνουν με μιά σειρά από πλεονεκτήματα που παρουσιάζει ή άμερικάνικη αγορά σε σύγκριση με άλλες. Είναι, καταρχήν, ή μεγαλύτερη, λόγω ενός μεγάλου πληθυσμού με ύψηλή αγοραστική δύναμη. Δεύτερον, είναι γλωσσικά όμοιογενής, και έπιπλέον ή γλώσσα τής άποτελεί όχι μόνο τή μητρική γλώσσα για περισσότερα από 300 εκατομμύρια άτομα σε όλο τόν κόσμο, αλλά και τή δεύτερη ή τρίτη γλώσσα για, σύμφωνα με εκτιμήσεις, άλλα τόσα εκατομμύρια περίπου (στά όποια συμπεριλαμβάνονται τά πιο μορφωμένα και έδπορα κοινωνικά στρώματα άνα τήν ύψηλιος). Τρίτον, ή Άμερική είναι ή πατρίδα τών ΜΜΕ, ή χώρα δηλαδή στην όποια πρωτοαναπτύχθηκαν όλα (έκτός από τόν τύπο και τό βιβλίο) τά σύγχρονα μέσα επικοινωνίας, και στην όποια γνώρισαν, και γνωρίζουν, τήν πιο θεαματική τους ανάπτυξη. Πράγμα που σημαίνει όχι μόνο ότι ή ντόπια αγορά για τά προϊόντα τής πολιτιστικής βιομηχανίας είναι ιδιαίτερα μεγάλη, αλλά και ότι τά Made-in-USA πολιτιστικά προϊόντα γνωρίζουν έδώ και πολλές δεκαετίες τεράστια παγκόσμια άήχηση και δημοτικότητα. Τέλος, τό «ξεπεσμένο» δολάριο έπιτρέπει στις ξένες εταιρείες να πληρώνουν τά ύπερογκα ποσά που άπαιτούνται για τήν εξαγορά τών άμερικάνων ανταγωνιστών τους, μιά και τά «σκληρά» νομίσματα που αυτές διαθέτουν (ευρωπαϊκά και τό γιαπωνέζικο γιέν) είναι υπερτιμημένα έναντι του δολαρίου.

"Απ' όλους τούς τομείς τών άμερικάνικων μαζικών επικοινωνιών, οι εκδοτικοί οικoi βιβλίων και οι διαφημιστικές εταιρείες είναι οι δύο τομείς που έχουν ύποστει τή ριζικότερη «παγκόσμια αναδιάρθρωση» ή «διεθνοποίηση» στη δεκαετία του '80. Αναφορικά με τόν πρώτο, ή εισβολή του ευρωπαϊκού κεφαλαίου ήταν πράγματι έντυπωσιακή. Addison - Wesley, Atheneum, Delacorte, Dell, Doubleday,

20. Πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτή ή διεύρυνση τής αγοράς δέν σημαίνει μόνο μαζικότερες πωλήσεις, αλλά και σημαντικές οικονομίες κλίμακας (π.χ. συντονισμός στην προώθηση/διαφήμιση τών προϊόντων, κ.λπ.).

E.P. Dutton, Harper & Row, New American Library, Salem House, Charles Scribner's Sons και Viking δλοι πέφτουν μέσα στα τελευταία 5-6 χρόνια στα χέρια ξένων, κυρίως βρεταννικών εταιρειών. Ο γερμανικός όμιλος Bertelsmann αγοράζει τη Literary Guild, μία από τις δύο μεγαλύτερες αμερικανικές λέσχες βιβλίου με 12,5 εκατομμύρια μέλη συνδρομητές μόνο στις ΗΠΑ, ενώ το 1988 ο Ρόμπερτ Μάξγουελ, ιδιοκτήτης της Maxwell Communications Corporation σπάει κάθε προηγούμενο ρεκόρ στο χώρο του βιβλίου προσφέροντας 2,2 δισεκατομμύρια δολ. για τον εκδοτικό όμιλο MacMillan, του οποίου τα έγχειρίδια έχουν εκπαιδεύσει γενιές αμερικανών, και μετά από ιδιαίτερα σκληρή μάχη στο χρηματιστήριο η MacMillan γίνεται τό πετράδι στο στέμμα της αυτοκρατορίας του. Ο ίδιος ο Μάξγουελ, ο οποίος κατά τα τρία προηγούμενα χρόνια είχε επανειλημμένα προσπαθήσει, ανεπιτυχώς, να εξαγοράσει έναν αμερικανικό εκδοτικό όμιλο, δήλωσε ότι η απόκτηση της MacMillan αποτελούσε τό «στοιχείο-κλειδί» της μεγάλης στρατηγικής του να μεταμορφώσει τήν εταιρεία του σε ένα διεθνές εκδοτικό συγκρότημα μέχρι τή δεκαετία του 1990 (Sunday Times, 18 Σεπτεμβρίου 1988).²¹

Πρίν δεκαπέντε χρόνια ο Ντέιβιντ Όγκιλβυ, Ιδρυτής και πρόεδρος τής Ogilvy & Mather, μιάς από τις μεγαλύτερες διαφημιστικές εταιρείες στην Αμερική, αλλά και στον κόσμο, και ο ίδιος μιά από τις πλέον θρυλικές φυσιογνωμίες στο χώρο τής διαφήμισης, δήλωνε ότι οι διαφημιστές στρέφουν τό βλέμμα τους προς τή Μάντισον Άβενιου (βλ. ύποσημείωση 10) όπως οι Μωαμεθανοί προς τή Μέκκα. Σήμερα, μετά τις άλλεπάλληλες εξαγορές από τούς Βρεταννούς, και κυρίως, όπως είδαμε, από τις εταιρείες Saatchi & Saatchi και WPP (βλ. παραπάνω τμήμα (3)) των μεγαλύτερων αμερικανικών διαφημιστικών εταιρειών (Ted Bates, Compton, Backer & Spielvogel, Dancer, Fitzgerald Sample και MacCaffrey McCall από τήν Saatchi, και J. Walter Thomson και Ogilvy & Mather από τήν WPP), οι τέσσερις από τις μεγαλύτερες έξι διαφημιστικές εταιρείες στον κόσμο ανήκουν στο βρεταννικό κεφάλαιο.²²

Οι παραπάνω εξελίξεις δέν άφησαν αδιάφορους τούς αμερικανούς επιχειρηματίες του κλάδου των MME. Χαρακτηριστικά, ή Στήβεν Ρός, Διευθών Σύμβουλος τής εταιρείας Warner, άπερίφραστα αιτιολόγησε τήν άπόφαση τής εταιρείας του να συγχωνευθεί με τήν Time Inc. (βλ. παραπάνω, τμήμα (2)) με τήν έξής δήλωση: « Άν δέν ένωθούν οι αμερικάνικες εταιρείες, δέν θά ύάρχουν αμερικάνικες εταιρείες στο χώρο των μαζικών επικοινωνιών.

Θά περιέλθουν όλες στην ιδιοκτησία ξένων εταιρειών» (Sunday Times, 12 Μαρτίου 1989). Μέ τή μόνη διαφορά ότι ή συγχώνευση αυτή, όπως και άλλες παρόμοιες συγχωνεύσεις που σημειώθηκαν τά τελευταία χρόνια μέσα στα έθνικά σύνορα τής αμερικανικής αγοράς, δέν είχε άποκλειστικά «άμυντικό» χαρακτήρα, αλλά και «έπιθετικό». Τό αμερικανικό κεφάλαιο συγκεντροποιείται όχι μόνο για να αναχαιτίσει τούς ευρωπαίους «γίγαντες» που καταβροχθίζουν ολόκληρα κομμάτια τής αμερικανικής πολιτιστικής βιομηχανίας, αλλά και για να μπορέσει να διεισδύσει άποτελεσματικά τις δικές τους αγορές, εν όψει του «1992», και τής ολοκλήρωσης τής ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς. Αυτή άκριβώς ή λογική ύπαγόρευσε και τήν άπόφαση του Μάρτιν Ντέιβις, ύπέρμαχου του «γκλομπαλισμού», να σταματήσει τή συγχώνευση των δύο εταιρειών, προβαίνοντας σε «έχθρική προσφορά» για τήν Time Inc., με σκοπό να καταστήσει τήν δική του εταιρεία Paramount Communications έναν από τούς «παγκόσμιους» (global) ήγέτες στον κλάδο των μαζικών επικοινωνιών (Sunday Times, 11 Ιουνίου 1989).

(β) Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ

Η προοπτική του «1992» έχει συμβάλει άποφασιστικά στή επιτάχυνση που σημειώθηκε αυτή τή δεκαετία στους ρυθμούς συγκεντροποίησης του μονοπωλιακού κεφαλαίου τόσο στην Εύρώπη όσο και στην Αμερική. Τά μεγάλα πολυεπικοινωνιακά συγκροτήματα, μέσω συγχωνεύσεων και εξαγορών, έπιχειρούν να έδραώσουν, ή και να βελτιώσουν, τή θέση τους στον άγώνα δρόμου για τήν κατάκτηση τής ευρωπαϊκής αγοράς.

Έτσι, οι περισσότερες από τις εξαγορές και συγχωνεύσεις που παρουσιάσαμε σε προηγούμενες σελίδες του άρθρου μας, όπως, για παράδειγμα, ή συγχώνευση των Ιταλικών δημοσιογραφικών συγκροτημάτων Mondadori και Espresso, κάτω από τήν αιγίδα τής εταιρείας CIR του ντέ Μπενεντέτι, ή εξαγορά τής Octopus από τή Reed Interfal, ή αγορά του αμερικανικού εκδοτικού οίκου MacMillan από τήν αγγλική εταιρεία Maxwell Communications, κ.λπ., ήταν άποτέλεσμα και τέτοιων σκοπιμοτήτων, όπως εξάλλου και ή συγχώνευση των Time-Warner. Συγκεκριμένα, ή Warner μπορεί να βοηθήσει σημαντικά τήν Time στή διείσδυση των ξένων αγορών, γιατί τά συστήματα διανομής των προϊόντων τής (κινηματογραφικές ταινίες, ταινίες βίντεο, τηλεοπτικά προγράμματα, δίσκοι, κόμικς, κ.λπ.) στο έξωτερικό είναι ήδη πολύ άναπτυγμένα, και

ύπό συνεχή επέκταση. Χαρακτηριστικά, τό 40% των εισοδημάτων τής Warner πραγματοποιούνται στο έξωτερικό. Αντίθετα, ή Time Inc. πραγματοποιεί μόνο τό 6% των πωλήσεών της σε ξένες αγορές. Επιπλέον, ακόμα και οι αγορές αμερικανικών διαφημιστικών εταιρειών από τις αγγλικές εταιρείες (WPP, Saatchi & Saatchi, καθώς και άλλες μικρότερες) απέβλεπαν, μεταξύ άλλων, στην κατάκτηση τής ευρωπαϊκής διαφημιστικής αγοράς, ή όποια, όχι μόνο λόγω τής προοπτικής του '92 αλλά και σαν άποτέλεσμα πρόσφατων εξελίξεων (ιδιωτικοποίηση και πολλαπλασιασμός των τηλεοπτικών καναλιών, ανάπτυξη τής καλωδιακής και δορυφορικής τηλεόρασης, κ.λπ.), συνεχώς διευρύνεται. Καθώς οι αμερικανικές διαφημιστικές εταιρείες είχαν μεταπολεμικά διεισδύσει πολύ άποτελεσματικά στην ευρωπαϊκή αγορά, στο βαθμό που πολλές από τις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές διαφημιστικές εταιρείες να είναι αμερικανικής ιδιοκτησίας, ή άλωση των αμερικανικών διαφημιστικών εταιρειών από τις βρεταννικές έδωσε στις τελευταίες τό προβάδισμα όχι μόνο στην παγκόσμια διαφημιστική αγορά, αλλά και στην ευρωπαϊκή ειδικότερα.

21. Η Maxwell Communications Corporation, ή δεύτερη μεγαλύτερη εταιρεία μαζικών επικοινωνιών στή Μεγάλη Βρετανία, είναι ιδιοκτήτρια του αγγλικού εκδοτικού οίκου Pergamon Press, του μεγαλύτερου στον κόσμο εκδοτικού οίκου έπιστημονικών βιβλίων. Επιπλέον εκδίδει μία σειρά από έφημερίδες στην Αγγλία (Daily Mirror, Sunday Mirror, Sunday Mail, κ.λπ.), με συνολική κυκλοφορία γύρω στα 12 εκατομμύρια ήμερησίως, ενώ πρόσφατα άνέπτυξε σημαντική δραστηριότητα και στο χώρο των ήλεκτρονικών όπτικο-ακουστικών μέσων (καλωδιακή τηλεόραση στην Αγγλία και συμμετοχή στο τηλεοπτικό κανάλι TFI τής Γαλλίας και στον τηλεοπτικό δορυφόρο TDF-1, ο όποιος αποτελεί κοινοπραξία των Μάξγουελ, Μπερλουσκόνι και γαλλικού κράτους).

22. Δέν είναι, έπομένως, τυχαίο που τό διευθυντές έπιχειρήσεων από τή Σοβιετική Ένωση παρακολούθησαν τον Άπρίλιο του 1989 ένα έντατικό πρόγραμμα μαθημάτων, διάρκειας τριών έβδομάδων, στο London Business School, με θέμα τις μεθόδους που ακολουθούν οι Βρεταννικές έπιχειρήσεις στή διείσδυση νέων αγορών και στην άναδιοργάνωση των εταιρειών τους. Ένας από τούς όμιλητές στο πρόγραμμα αυτό ήταν ο Άναπληρωτής Διευθώνος Σύμβουλος τής εταιρείας Saatchi & Saatchi, ο όποιος βρίσκεται σε διαπραγματεύσεις με τούς Σοβιετικούς προκειμένου να αναλάβει ή εταιρεία του συμβουλευτικό ρόλο προς τή σοβιετική ραδιοφωνία - τηλεόραση αναφορικά με μεθόδους πωλήσεως διαφημιστικού χρόνου. Τό 1988, ή εταιρεία British Airways, πελέτης τής Saatchi, κατήχησε τήν πρώτη διαφήμιση δυτικής εταιρείας στή σοβιετική τηλεόραση.

Παρόμοια, μιά σχεδόν ατέλειωτη σειρά άλλων εξαγορών, που δέν αναφέρθηκαν παραπάνω, υπαγορεύτηκαν και αυτές σε μεγάλο βαθμό, αν όχι αποκλειστικά, από τήν πρόκληση τής ενιαίας εσωτερικής αγοράς του '92: π.χ., ή εξαγορά τών αγγλικών εκδοτικών οίκων Chato, Virago, Bodley Head και Jonathan Cape από τόν αμερικάνικο οίκο Random House, ή αγορά τής κορυφαίας γαλλικής ημερήσιας οικονομικής εφημερίδας *Les Echos* από τήν αγγλική εφημερίδα *Financial Times* (ιδιοκτησία του πολυκλαδικού συγκροτήματος Pearson), ή εξαγορά του 14% τής άλλης γαλλικής ημερήσιας οικονομικής εφημερίδας *La Tribune* από τήν αμερικάνικη εφημερίδα *Wall Street Journal* (ιδιοκτησία του αμερικάνικου πολυκλαδικού κολοσού *Dow Jones*), ή αγορά του γαλλικού ειδησεογραφικού πρακτορείου ACP από τόν Ρόμπερτ Μάξγουελ, ή αγορά του μεγάλου ισπανικού εκδοτικού συγκροτήματος Salvat από τή γαλλική εταιρεία Hachette, κ.ά. Είναι ένδεικτικό ότι λίγες μόνο μέρες μετά τήν αποκάλυψη τής σχεδιαζόμενης συγχώνευσης Time-Warner, ο Σύλβιο Μπερλουσκόνι ανακοίνωσε ότι άρχισε διαπραγματεύσεις με τόν Ρόμπερτ Μάξγουελ για τή δημιουργία ενός «ψυχολογικού δμίλου» αξίας 1 δισ. δολ. με σκοπό τήν παραγωγή και διανομή τηλεοπτικών σήριαλ και κινηματογραφικών ταινιών στην Εύρώπη. «Συνειδητοποιούμε», δήλωσε ανώτατο διευθυντικό στέλεχος τής εταιρείας Fininvest του Μπερλουσκόνι, «ότι κάτι πρέπει να κάνουμε για να παραμείνου-

με ανταγωνιστικοί σε μιά βιομηχανία όπου γεννιούνται κολοσσιαία δίκτυα» (*Business Week*, 27 Μαρτίου 1989). Ή, όπως παρατήρησε ο Τζών Μπάουερ, οικονομικός αναλυτής του κλάδου τών μαζικών επικοινωνιών και στέλεχος τής αμερικανικής εταιρείας Kidder-Peabody, σχολιάζοντας τή μάχη τών τριών αμερικανών γιγάντων Time Inc., Warner και Paramount Communications:

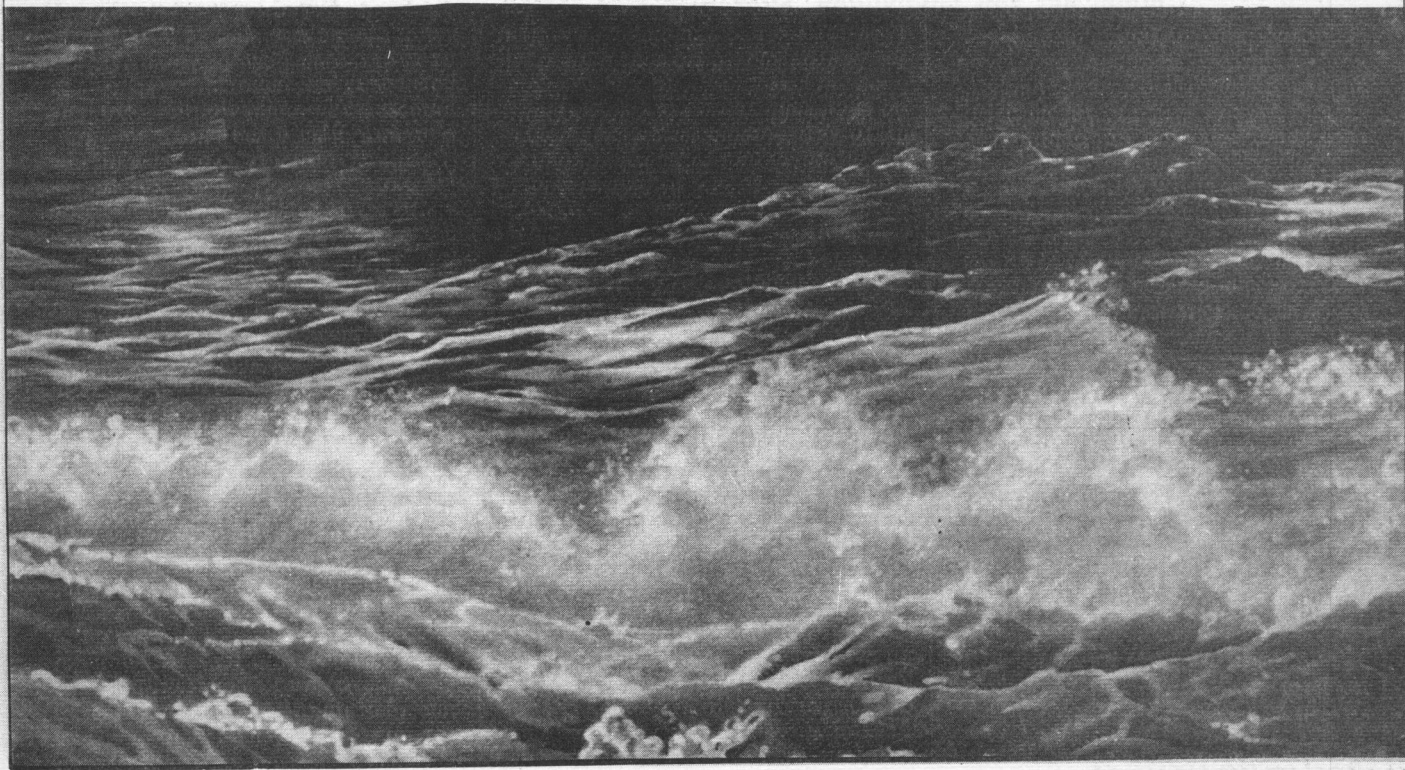
«Έδώ έχουμε να κάνουμε με τό κτίσιμο αυτοκρατοριών, τό οποίο καλύπτεται κάτω από τό μανδύα τών δρών περί παγκόσμιου (global) ανταγωνισμού τών διεθνών μέσων μαζικής επικοινωνίας» (*Newsweek*, 26 'Ιουνίου, 1989).

Στό σχόλιο του Μπάουερ θα προσθέσουμε, επιστρέφοντας έτσι στη θέση που αναπτύξαμε στις πρώτες σελίδες αυτού του άρθρου, ότι όπως δλες οι αυτοκρατορίες έτσι και αυτές που χτίζουν τά πολυεπικοινωνιακά συγκροτήματα δέν έχουν αποκλειστικά οικονομική σημασία ή διάσταση, αλλά, ταυτόχρονα, ασκούν αποφασιστικής σημασίας πολιτική, ιδεολογική, και πολιτιστική εξουσία. Με τή μόνη διαφορά ότι ή σύγχρονη αυτή μορφή εξουσίας, σε αντίθεση με αυτήν άλλων εποχών και αυτοκρατοριών, αφήνει, για να χρησιμοποιήσουμε τά λόγια του ντέ Τόκεβιλ, ελεύθερο τό σώμα του ανθρώπου και κατευθύνει τήν τυραννία της ενάντια στη ψυχή του. Όμως ή παρατήρηση αυτή ανοίγει ένα άλλο, ιδιαίτερα μεγάλο και σημαντικό κε-

φάλαιο στη συζήτηση που αφορά τόν κοινωνικό ρόλο τών μέσων μαζικής επικοινωνίας...

Βιβλιογραφικές Παραπομπές

- Curran, J. 1977 — «Capitalism and the Control of the Press, 1800-1975», στο J. Curran, et. al. (eds), *Mass Communication and Society*, London, Edward Arnold, 1977.
- Garnham, N. 1986 — «Contribution to a political economy of mass-communication», στο R. Collins, et. al. (eds), *Media, Culture and Society*, London, Sage, 1986.
- Golding, P. & Murdock, G. 1979 — «Ideology and the Mass Media: the Question of Determination», στο M. Barrett et. al. (eds), *Ideology and Cultural Production*, London, Croom Helm, 1979.
- Peron, R. 1979 — «The Record Industry», στο A. Mattelart & S. Siegelau, *Communication and Class Struggle*, New York, International General, 1979.
- Σεραφετινίδου, Μ. 1987 — *Κοινωνιολογία τών Μέσων Μαζικής Έπικοινωνίας*, Αθήνα, Gutenberg, 1987.
- Williams, R. 1976 — *Communications*, Penguin.
- Williams, R. 1980 — «Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory» στο R. Williams, *Problems in Materialism and Culture*, London, Verso, 1980.
- Williams, R. 1980b — «Means of Communications as Means of Production», στο R. Williams, *Problems in Materialism and Culture*, London, Verso, 1980.

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ

ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κι ένας αντίλογος

του Σάββα Πατσαλίδη

Ι: ΓΙΑ ΠΟΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΜΙΛΑΜΕ

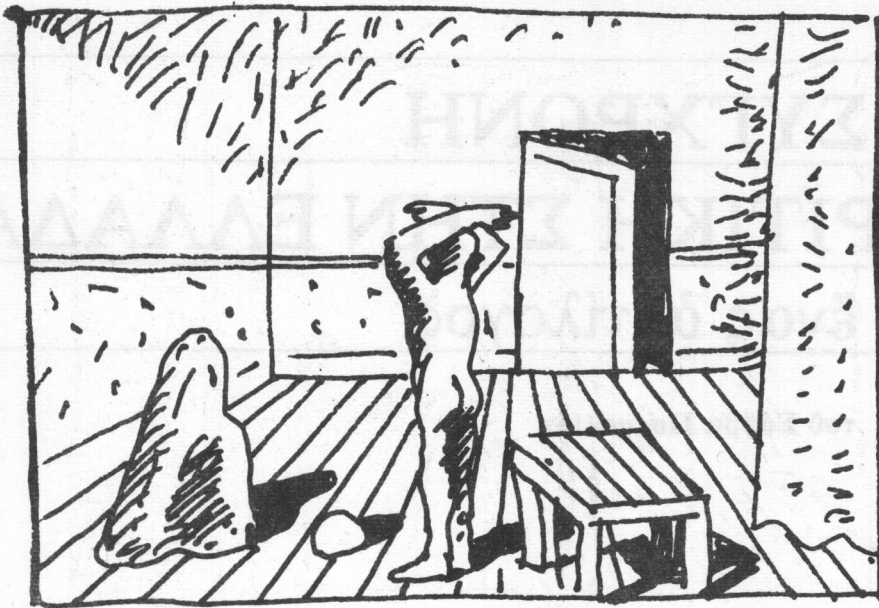
Μ' ένα θέμα όπως ή «σύγχρονη θεατρική κριτική στην Ελλάδα» τίθεται εύθως εξ αρχής πρόβλημα αντικείμενου: Για ποιά κριτική μιλάμε; Όπως εδστοχα διερωτάται και ο σκηνοθέτης Θανάσης Παπαγεωργίου στα *Νέα* (19/3/88), μήπως μιλάμε για τα σημειώματα των συντακτών καλλιτεχνικών σελίδων ή μήπως για τις καταθέσεις ορισμένων κυρίων και δεσποινίδων «πού τούς πήρε ο πόνος για τό θέατρο και δέ χάνουν τήν εύκαιρία να πούνε δημόσια τή γνώμη τους; Και μάλιστα τόσο άβασάνιστα, τόσο προκλητικά, χωρίς τό ελάχιστο ύπόβαθρο, πού πιθανόν, να έκανε σεβαστή τή γνώμη πού δέν τούς ζητήθηκε;». Ή μήπως έννοοϋμε τή συντεχνιακή κριτική οπου ο ένας χαιδεύει τόν άλλο και οι δύο μαζί τό Σύστημα; Ή μήπως αναφερόμαστε στην ταχύρραστη κριτική πού λειτουργεί όπως τούς διάττοντες άστέρες, γίνεται κάποια στιγμή τής μόδας και μετά χάνονται τά ίχνη της; Τέλος πάντων, ποιά είναι ή ελληνική θεατρική κριτική σήμερα; Ποιοί τήν αντιπροσωπεύουν και πώς;

Ή αλήθεια είναι ότι δέν υπάρχουν ακόμη συστηματικές μελέτες πού να διαγράφουν τή φυσιογνωμία, τήν τροχιά και τίς αναζητήσεις τής θεατρικής κριτικής μας. Ένω στή λογοτεχνία ύ-

πάρχει υλικό, και πολύ περισσότερο γίνεται προσπάθεια για τόν καθημερινό εμπλουτισμό του, στό θέατρο φαίνεται να επικρατεί και σύγχυση αλλά και έρασιτεχνισμός. Ή αν και τό αρχαιότερο και λαμπρότερο λογοτεχνικό είδος, τό θέατρο, αυτό τό «πολυσύστημα», όπως θά τό όνόμαζαν οι σημειολόγοι, δέν εϋτύχησε στό χώρο τής επιστημονικής μελέτης. Τίς περισσότερες φορές αντιμετώπιστηκε ως είδος «λαϊκό» και εφήμερο, άρα ακατάλληλο για σοβαρή ακαδημαϊκή ένσχύληση. Ή ακόμη κι όταν ένιστε κατόρθωνε να μπει στίς αίθουσες διδασκαλίας των εκπαιδευτικών μας ιδρυμάτων, εμπαινε ως ο «φτωχός συγγενής» τής ποίησης και του μυθιστορηματος. Κι όχι μόνο αυτό, αλλά εμπαινε χωρίς τήν «όψη» του, μιά και ή γενική αντίληψη περί «όψεως» τήν ήθελε ως άπλή παραδουλεύτρα του Λόγου, ψυχαγωγική μόν πλην όμως «άτεχνότατη», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει κι ο Άριστοτέλης στην *Ποιητική* του.

Άνειδίκευτοι φιλόλογοι ανέλαμβαναν κατά καιρούς τό ρόλο διδασκαλίας τής δραματικής τέχνης, χρησιμοποιώντας μοντέλα άνάλυσης έντελώς άνάρμοστα ως προς τό αντικείμενό τους. Χωρίς καμιά μέριμνα για τήν οποιαδήποτε θεωρητική ή πρακτική διάσταση του θεάτρου, άρκοϋνταν σε μιά άπλή άνάλυση τής συντακτικής

του δομής και των αίωνων αξιών του, παραποιώντας μ' αυτό τόν τρόπο τίς ιδιαιτερότητες και τίς πραγματικές λειτουργίες του. Όπως όρθά αναφέρει και ο κ. Κώστας Γεωργουσόπουλος στό *Βήμα*, «ή γενική παιδεία αλλά και τά χάλια τής θεατρικής εκπαίδευσης έχουν στερήσει από τή νέα γενιά τή γνώση, συστηματική και τεκμηριωμένη, του παρελθόντος» (2/2/77). Κι όχι μόνο του παρελθόντος αλλά και του παρόντος. Βέβαια τά τελευταία χρόνια έχουν γίνει κάποιες προσπάθειες όργάνωσης των θεατρικών σπουδών στή χώρα μας, χωρίς όμως οδισιαστικά άποτελέσματα. Τά ελάχιστα μαθήματα πού προσφέρονται από τούς ακαδημαϊκούς θεατρολόγους πού έχουμε άφενός χάνονται μέσα στό σύνολο των φιλολογικών μαθημάτων κι άφετέρου δέν άποδίδουν τ' αναμενόμενα, δεδομένου ότι δέν υπάρχουν όργανωμένοι θεατρικοί χώροι οπου ή άνάγνωση του κειμένου (ή ποίηση του γραπτού λόγου), θά δοκιμασθεί στην πρόβα και ή πρόβα στην παράσταση. Κι όχι μόνο αυτό: από τή στιγμή πού δλα εξακολουθούν να είναι επικεντρωμένα στην Άθήνα, μοιραία οι καθηγητές και οι μελλοντικοί φιλόλογοι τής ύπόλοιπης χώρας, ή τέλος πάντων αυτοί πού θά θελαν κάτι περισσότερο από τήν άπλή φιλολογία τής τάξης, είναι εκ των πραγμάτων άναγκασμένοι να λειτουργούν άπλώς ως παθητικοί πα-

ρατηρητές, άπονημένοι στ' άκρα του 'Αθηναϊκού Λόγου. Βέβαια σπεύδω να τονίσω έδω πώς δέν είναι μόνο ή γεωγραφική εκ-κέντρωση πού παροπλίζει ιδιαίτερα τόν άκαδημαϊκό θεατρολόγο: είναι και ή γενική αντίληψη του πανεπιστημίου ή όποια εξακολουθεϊ να κρίνει τήν ένασχόληση με τήν τρέχουσα πραγματικότητα ως έργο μή έπιστημονικό, άρα άδιάφορο στην εξέλιξη του καθηγητή στην έπόμενη βαθμίδα. Καί κάτω άπ' αυτές τίς συνθήκες, ποιός άλήθεια καθηγητής θ' άσχοληθεϊ σοβαρά με κάτι πού κανείς δέ θά τό πάρει στά σοβαρά; Έτσι μοιραία εγκαταλείπει τήν ίδια τή θεατρική πραγματικότητα (πού είναι σχέση ζωής) και στρέφεται σχεδόν άποκλειστικά σε θέματα καθαρά έπιστημονικής φύσεως (πού ενδιαφέρουν τούς πολύ λίγους και τούς ήδη μνημένους) πού βλέπουν τό φώς τής δημοσιότητας κατά προτίμηση σ' ένα ξένο έντυπο ή σε κάποιο έλληνικό περιοδικό περιορισμένης κυκλοφορίας.

Φυσικά κανείς δέν άμφισβητεϊ τή σημασία τής έρευνας και τής έπιστημονικής μελέτης. Κάθε άλλο. Αυτά είναι και ή πεμπουσία των θεατρικών σπουδών και τής ίδιας τής ταυτότητας του άκαδημαϊκού θεατρολόγου. 'Από τήν άλλη όμως δέ μπορούμε να άγνοήσουμε και τήν τρέχουσα πραγματικότητα μέσα από τήν όποια διαμορφώνεται ό κανόνας, ή τέλος πάντων δημιουργούνται οι προϋποθέσεις μελλοντικής διαμόρφωσής του. Δέν είναι τυχαίο άλλωστε τό γεγονός ότι τά περισσότερα άνεπιτυγμένα θεατρικά τμήματα στον κόσμο μερμνούν να καλύπτουν (ή άκόμη και να ποδηγετούν), είτε με τήν έκδοση ειδικών περιοδικών, είτε με τήν όργάνωση συνεδρίων ή τήν πρόσκληση γνωστών θεατρικών ή άκόμη και τή σύσταση συμβουλευτικών επιτροπών, τήν ανά-

πτυξη του θεάτρου μέσα στην κοινότητα. Τό λυπηρό, και συνάμα άνησυχητικό αποτέλεσμα τής άπομόνωσης των έλληνικών πανεπιστημίων από τό θεατρικό γίνεσθαι, είναι ότι ό θεατρικός χώρος παραμένει επικίνδυνα άκάλυπτος, άφενός θεωρητικά και έπιστημονικά (άφου αυτοί πού βρίσκονται πίο κοντά στά παγκόσμια ρεύματα τηρούν σιγήν ήχθους) κι άφετέρου πρακτικά (άφου ξέρουμε ότι τό πανεπιστήμιο —ως μή-κερδοσκοπικό ίδρυμα— είναι ό ιδεώδης τόπος πειρατισμού και άνανέωσης του θεάτρου).

Όταν μιλάμε για κριτική λοιπόν στην 'Ελλάδα δέν έννοούμε τήν άκαδημαϊκή αλλά τή μη-άκαδημαϊκή, αυτή πού άναπτύσσεται στό χώρο τής δημοσιογραφίας και του περιοδικού τύπου και πού κατά κανόνα έδρεύει στην 'Αθήνα. Σ' αυτή χρωστάμε τήν όποια θεατρική παιδεία έχουμε (καλή ή κακή). Κι αυτή τήν κριτική θά άποπειραθώ να σχολιάσω παρακάτω, έστω κι αν αυτό σημαίνει άυστηρό έλεγχό όρισμένων άρχών και μεθόδων της.

II: Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΕ ΑΡΙΘΜΟΥΣ

Σήμερα έχουμε περίπου 100 μόνιμα θεατρικά σχήματα στην 'Αθήνα μόνο, στά όποια άντιστοιχούν γύρω στις 150 παραστάσεις τό χρόνο. 'Απ' αυτές ένα 55-60% άνήκει στό ξένο ρεπερτόριο και οι υπόλοιπες στό έλληνικό. Για τήν κριτική κάλυψη τους άσχολούνται περί τούς 25 κριτικούς. 'Απ' αυτούς, και έξ όσων γνωρίζω, κανένας δέν άσχολείται άποκλειστικά με τό θέατρο. 'Ο κ. Γεωργουσόπουλος λ.χ. είναι φιλόλογος. 'Ο κ. Θ. Κρητικός πανεπιστημιακός. 'Ο κ. Βαρβέρης δημόσιος υπάλληλος. 'Ο κ. Παγ-

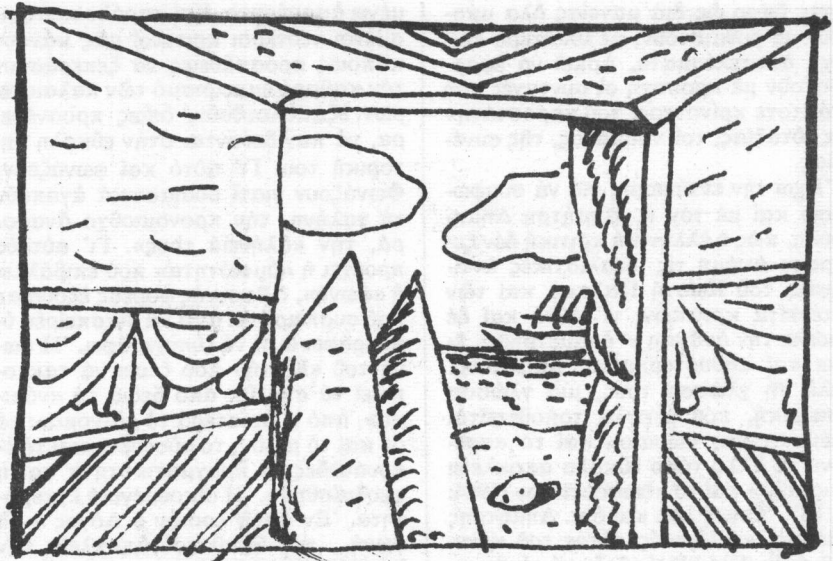
κουρέλλης άσχολείται με τό ραδιόφωνο, κ.λπ. Δηλ. βλέπουμε μία επαγγελματική πολυφωνία πού δέν είναι βέβαια άποκλειστικά έλληνικό φαινόμενο μιά και χαρακτηρίζει λίγο πολύ όλους τούς κριτικούς θεάτρου ανά τόν κόσμο. Δυστυχώς ή κριτική του θεάτρου δέν έφτασε άκόμη να γίνει επάγγελμα. Έξακολουθεϊ να είναι ένα «χόμπυ» ή δουλειά «μερικής άπασχολήσεως». Κι αυτό όπως είναι φυσικό δημιουργεί προβλήματα άφου δέν επιτρέπει στ' άτομα αυτά ν' άσχοληθούν άποκλειστικά και σοβαρότερα με τό έργο τους. Πέρα όμως άπ' αυτό, βλέπουμε ότι παρόλες τίς δυσκολίες ή κριτική θεάτρου στη χώρα μας πράγματι άνθεϊ. 'Εάν αναλογιστούμε ότι σε διάφορες μεγαλουπόλεις τής 'Αμερικής και του Καναδά λ.χ., οι μόνιμοι θεατρικοί κριτικοί δέν ξεπερνούν τούς 3-4 (όσα και τά έντυπα πού ενδιαφέρονται να καλύψουν τήν τοπική θεατρική κίνηση), τότε οι 25 περίπου έν ενεργεία Έλληνες κριτικοί είναι πράγματι ένα έντυπωσιακός αριθμός. 'Αλλωστε ποτέ άλλοτε ή χώρα μας δέν είχε τόσους πολλούς κριτικούς και μάλιστα όρισμένους πολύ καλούς και σαφώς πίο ύποψιασμένους από τούς παλαιότερους. Μόνο πού ένω ή κατάσταση, μαθηματικά τουλάχιστον, φαίνεται αισιόδοξη, ηχηκά τό κράμα δέν άποδίδει τ' άναμενόμενα. Θά περιμενε κάποιος καλύτερα αποτελέσματα. Τώρα γιατί συμβαίνει αυτό θά τό δούμε στη συνέχεια.

III: Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

'Ενώ ή θεατρική κριτική στις αίθουσες διδασκαλίας ύπάρχει για να έξυπηρετεί, τίς περισσότερες φορές, τή μεταφυσική τής αιωνιότητας, στην άγορά ύπάρχει για να έξυπηρετεί και τή μεταφυσική τής επικαιρότητας. 'Ενώ ό δάσκαλος λογοδοτεϊ, κυρίως, στό βασίλειο των ιδεών, ό δημοσιογράφος-κριτικός λογοδοτεϊ και στό επίγειο παρόν. Λειτουργεί κάπου ανάμεσα στό έργο και τό θεατή, προσπαθώντας να κατακτήσει και τά δύο. Είναι όπως ό οδηγός κατανάλωσης: βοηθά τόν ενδιαφερόμενο «πελάτη» ν' άποφασίσει ποιά έργα να δει και ποιά ν' άποφύγει. Στόχος του κριτικού (όπως και του κάθε «προμηθευτή» αγαθών) είναι να ύποστηρίξει με άποδείξεις γιατί πρέπει ό θεατής να δει ή όχι ένα έργο. Γι' αυτό και τά κριτικά του σημειώματα ειθισται να εμφάνίζονται στην άγορά με μιά κάποια σειρά πού καθορίζει ή εμφάνιση του προϊόντος. Δέν περιμένει δηλ. να πεθάνει ό δημιουργός ή να κατέβει τό έργο του για να σχολιάσει. 'Όσο για τό λόγο του, είναι ένα άμάλαμα διαφημιστικής (ή δυσφημι-

στικής) φρασεολογίας και θεατρικής όρολογίας. Είναι ένας λόγος που επιδιώκει να πείσει το δέκτη ως προς την «αλήθεια» του, την εγκυρότητά του. Δηλ. ο κριτικός, χωρίς να είναι ο ίδιος δημιουργός, είναι σε θέση, μέσα από την κριτική του, να «δημιουργήσει» τα μέτρα και τα σταθμά υποδοχής του έργου (και κατ'έπекταση της οικονομικής του επιβίωσης). "Αλλωστε τό πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος του στή διαμόρφωση της αγοράς (και του κοινού γούστου) φαίνεται και από τό γεγονός ότι τά έργα μέ τίς καλύτερες κριτικές είναι συνήθως αυτά που τελικά επιβιώνουν. Στην 'Αμερική έχουμε περιστατικά όπου πολυδάπανες παραστάσεις αναγκάστηκαν να κατέβουν γιατί οι *New York Times* τούς έκαναν κακή κριτική.

Βέβαια στην 'Ελλάδα υποστηρίζεται πώς ή κριτική δέν παίζει ιδιαίτερα σοβαρό ρόλο στή διαμόρφωση του εγχώριου κανόνα. Διαφωνώ. Μπορεί νά μήν έχει φτάσει στά καθοριστικά επίπεδα της 'Αμερικής (κι εδχομαι νά μή φτάσει ποτέ), αυτό όμως δέ σημαίνει ότι ο κόσμος τήν άγνοεί. Κι άπόδειξη ατού είναι και τό γεγονός ότι σχεδόν όλα τά έντυπα διαθέτουν θεατρικές στήλες, που σημαίνει ότι υπάρχει άναγνωστικό κοινό γι' αυτό τό συγκεκριμένο πολιτιστικό προϊόν. Και κάτι επιπλέον: τό θέατρο δέ λειτουργεί πιά όπως λειτουργούσε παλαιότερα. "Επαψε νά είναι ένα άναπόσπαστο μέρος της καθημερινής ζωής. Πρώτα μέ τήν είσοδο του κινηματογράφου, μετά της τηλεόρασης και τώρα του βίντεο, έχει στριμωχθεί στά άκρα της πολιτιστικής μας ζωής. Κι αυτό, σε συνδυασμό μέ τήν τιμή του εισιτηρίου, έχουν κάνει τή θεατρική μας έξοδο προβληματική. "Ο κόσμος που θ' άποφασίσει νά πάει στό θέατρο θέλει νά είναι σίγουρος ότι δέν θά χάσει τό χρόνο του (και φυσικά τά λεφτά του). Και πώς μπορεί νά επιλέξει άνάμεσα σε 150 παραστάσεις τό χρόνο; Μά φυσικά δέν επιλέγει. "Απλώς βασίζεται τίς περισσότερες φορές στίς επιλογές των κριτικών που αναλαμβάνουν νά τόν καθοδηγήσουν, νά του υποδείξουν που πρέπει νά πάει. "Οπως ο φίλος του βιβλίου ή της μουσικής περιμένει τά *Best Sellers* ή τά *TOP TEN* γιά νά εμπλουτίσει τή βιβλιοθήκη του ή τή δισκοθήκη του, έτσι και ο φίλος του θεάτρου: χωρίς άρκετό ελεύθερο χρόνο αλλά και χρήμα «επιτρέψει» στόν κριτικό ν' άποφασίσει γι' αυτόν. Κι αυτό άκριβώς κάνουν οι κριτικοί όταν άπαριθμούν έργα που κατά τή γνώμη τους αξίζουν: διαμορφώνουν (ή προσπαθούν νά διαμορφώσουν) τόν κανόνα της αγοράς αλλά και του θεάτρου. "Αλλωστε μάς τό λέει, μέ τό γνωστό του στυλ, ο κ. Γεωργουσόπουλος σε μία παλαιότερη κριτική του στό *Βήμα*: «Όταν πριν τέσσερα άκριβώς χρόνια άρχιζα (...) τή

μάχη μου γιά τό θέατρο», γράφει, «ένοιωθα μακάβρια μόνος (...). Φώναζα γιά ένα θέατρο ίθαγενές και προηλακίζόμενο· επέδειχνα κάποιους δρόμους (...) μιλούσα γιά τό οικείο πρόβλημα». Κι ενώ ο κ. Γεωργουσόπουλος «καθόριζε δρομολόγια», οι άλλοι «λοιδороούσαν». Μέχρι που ο λόγος του απέδωσε: «*Η στήλη δέν άλαζονεύεται. Δικαιούται όμως νά χαιρέται διπλά. Πρόβλεψε και βοήθησε αυτή τή στροφή, αν δέν τήν προκάλεσε. Τίποτε δέν προκαλείται, αν δέν είναι άναγκαίο*» (12/12/75). Και δύο χρόνια άργότερα θά μάς υπενθυμίσει και πάλι ότι, από τήν «πολεμιστρα» του *Βήματος* πέτυχε νά καθορίσει τόν κανόνα του θεάτρου, άφου δεκάδες νέοι θεατράνθρωποι άκολούθησαν τίς υποδείξεις του και καταδύθηκαν στίς ρίζες του θεατρικού στερεώματος, μέ πρωτοστατούντα τόν κ. Σπύρο Εδγαγγελάτο (2/2/77).

IV: Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Κανείς βέβαια λογικός άνθρωπος δέ θά άμφισβητήσει φαντάζομαι μία κριτική εκτίμηση που δικαίως και εμπειριστατωμένα επισημαίνει άτυχείς ή κακόγουστες παραστάσεις, έρμηνείες κ.λπ. "Αλλωστε αυτός δέν είναι και ένας από τούς βασικούς λόγους ύπαρξης της: νά (κατα)κρίνει τά κακώς κείμενα και τά κακώς δρώμενα, κι αν χρειασθεί, όπως λέει και ο κ. Γεωργουσόπουλος, νά ποδηγεί καταστάσεις; "Αλίμονο εάν μέ κριτική έννοούσαμε μόνο τόν έπαινο και τούς διθυράμβους. Τότε σε τί θά διέφερε από μία πληρωμένη διαφήμιση; Μόνο που θέλω νά πιστεύω ότι ή κάθε κριτική

τοποθέτηση — άνεξάρτητα εάν είναι καλή ή κακή— όφείλει νά είναι πάνω άπ' όλα διαλεκτική, δηλ. νά προκαλεί μέ τό λόγο της τό διάλογο κι όχι νά τόν άποκλείει, γιά νά κερδίσει έτσι και τήν εκτίμηση/έμπιστοσύνη του άναγνώστη. Κι αυτό είναι θαρρώ τό μεγάλο μειονέκτημα της δικής μας κριτικής σκέψης: στήν προσπάθειά της νά «προστατεύσει» τό θέατρο από τά «επικίνδυνα» συμπτώματα της διασποράς του, λειτουργεί, συνειδητά θά 'λεγα, ήγεμονικά, άπορρίπτοντας, έλαφρά τή καρδιά, τή διαφορά και τήν έτερομορφία έφόνον δέ συμφωνούν μέ τήν «ιδανική» τάξη των πραγμάτων του εκάστοτε κρίνοντος. Μέσα σε 500-600 λέξεις ο κριτικός προσπαθεί νά συγκεντρώσει δηλ τήν έξουσία άπόφανσης γύρω από τό πρόσωπό του. "Ολα άρχικου σημείο άναφοράς, τό γνώστη του είδους. Μέσα στό συμπυκνωμένο λόγο του δέν υπάρχουν (ή δέ δημιουργούνται οι προϋποθέσεις νά ύπάρξουν) περιθώρια γιά τή διατύπωση έστω και μιάς κάποιας άπορίας, μιάς φυγόκεντρης τροχιάς. "Οπως τούς έρωμένους του Μεσαίωνα, που προσπαθούσαν μέ περίσσιο ζήλο νά επιβάλουν τό Λόγο του Θεού, έτσι και οι δικοί μας κριτικοί, στήν προσπάθειά τους νά επιβάλουν τίς δικές τους τελεολογίες, δικάζουν και καταδικάζουν ή άθωώνουν και θεοποιούν σε μείζονες τόνους και έν ριπή όφθαλμού. Είναι πασιφανές πώς γιά τούς περισσότερους ή σχέση που έχουν μέ τό θέατρο δέν είναι σχέση νοήματος αλλά μάλλον σχέση έξουσίας. "Εξ ου και τά διάφορα συμβουλευτικά και παρανετικά του τύπου «κοίταξε», «φυλάξου», λές και ή σωτηρία της ψυχής» του θεάτρου και των θεατών είναι κάποιο είδος τσελεμεντέ μέ εδδιάκριτες ένό-

τητες όπου ως διά μαγείας όλα μπορούν να ρυθμιστούν, με ιδιαίτερα επιτυχή αποτελέσματα, αρκεί να εφαρμοστούν με προσοχή οι συνταγές του εκάστοτε κρίνοντος, του «προστάτη» της εδταξίας, του νοήματος, της συνέχειας.

Έχω την εντύπωση, για να συμφωνήσω και με τον κ. Δημήτρη Δημηρούλη, πώς η ελληνική κριτική δεν ξεπέρασε ακόμη τις ιδεαλιστικές αντιλήψεις του Κωστή Παλαμά και των μετέπειτα κριτικών, γι' αυτό και δε νοιώθει την ανάγκη ν' αναμετρηθεί, εστω και καθυστερημένα, μαζί τους. Μιλώ τή γλώσσα τους, μιά γλώσσα εμπειρική, που εδκολα τοποθετείται απέναντι στο «ώραίο» και τό «πρέπον» κι άλλο τόσο εδκολα αποκλείει τό «κακό» και τό «διαφορετικό» (1984: 82, 83). Όπως λέει και ο κ. Δημήτρης Τζιόβας, «ό ιδεατός τύπος του κριτικού στην Ελλάδα υπήρξε τό αισθαντικό άτομο» (1987: 326). Τό άτομο εκείνο τό εδαισθητό και διορατικό, που μπορούσε να δει τήν «ἀλήθεια» του κειμένου και να μās τή μεταφέρει ως «θείο δώρο». Γι' αυτό άλλωστε, συνεχίζει ο κ. Τζιόβας, «οί πίο γνωστοί κριτικοί υπήρξαν ποιητές, πεζογράφοι ή δοκιμιογράφοι» (βλ. Πολυλάς, Ροϊδης, Παλαμάς, Σεφέρης και στίς μέρες μας σύσσωμη ή «γενιά του '70») (327). Άτομα δηλ. για τά όποια ή κριτική δέν ήταν παρά ένας στίβος όπου θά μπορούσαν να καταθέσουν πηγαία αισθήματα. Άποκαλυπτικά νομίζω είναι και τά σχόλια του Φώτου Πολίτη που έκανε τό 1914 γύρω από τόν κριτικό και τό έργο του: «...σκοπός (τής κριτικής του) είναι ή υπόδειξη του (αισθητικού) παλμού, δέν μπορεί να είναι ανάλυση λογική, μά περισσότερο: διοχέτευση ενός αισθήματος, κι έχει βάση τή γενική άξία του κριτή κι όχι τή μαθηματικότητα του μυαλού του» (1938: 5). Μ' άλλα λόγια, ο κριτικός, κατά τόν Πολίτη, είναι ο άνθρωπος ο προικισμένος από τή Φύση με τό «Θείο χάρισμα» να κρίνει και να παιδεύει τούς υπόλοιπους. Στο θέατρο μπαίνει σάν απολογητής μιάς παράστασης κι όχι σάν συν-γραφέας, σάν ένα άτομο που θά 'θελε να ζήσει τή ζωή του ολοκληρωτικά, που σημαίνει να τή ζήσει σε μία πράξη κριτική. Γι' αυτό, όπως ορθά επισημαίνει πάλι ο κ. Τζιόβας, «δέ θέτει υπό άμφισβήτηση και εξέταση τίς έστω και στοιχειώδεις υποθέσεις στίς όποιες στηρίζεται και με τίς όποιες άσκειται τό κριτικό έργο». (322) "Η όπως θά 'λεγε σε μία ανάλογη περίπτωση και ο Χένντεν Χουάιτ, ποτέ δέν περνά από τό μυαλό του ότι κι αυτή ή ίδια ή κριτική πράξη μπορεί να είναι ένα πρόβλημα. Για τόν εμπειριστή κριτικό πρόχει ή έντυπωσιακή τακτοποίηση των πραγμάτων, ή προστατευμένη κρίση, τό συμπέρασμα. Τίποτα δέν πρέπει να αφήνεται στην τύχη, να

μένει άφρούρητο. Και παρόλο που όρισμένοι νεότεροι κριτικοί μās κάνουν κάποιες προσπάθειες να ξεπεράσουν τόν καθαρό εμπειρισμό των παλαιότερων εξακολουθούν, όπως προανέφερα, να παγιδεύονται στην εδκολη ρητορική του. Γι' αυτό και φωνάζουν. Φωνάζουν γιατί ουσιαστικά αναπούν τή γαλήνη, τήν προνομιοδχο αναφορά, τήν «ἀλήθειά τους». Γι' αυτούς πρόχει ή «όμοιότητα» που επιβάλλει ή «φωνή», ο βασικός φορέας έξουσίας που συσπειρώνει άντι να διασπείρει, όπογράφει άντι να (όπο)γράφει. "Η φωνή του «Κριτή» που ξέρει να τακτοποιεί τά σημεία: από δεξιά τά «νόμιμα», από τ' άριστερά τό «ά-νομα»: τό δν και τό μη-δν, τό ουσιώδες και τό ε-πουσιώδες, ή πραγματικότητα και ή ψευδαίσθηση. "Η οικουμενική έγκυρότητα. "Εν άρχή λοιπόν ο Λόγος — ή φωνή... του Θεού που αποκλείει τήν έγγενή διαφορά των σημείων για τό χατήρι μιάς έσχατης θεμελιωτικής ἀλήθειας, ενός consensus, ή όπως θά 'λεγαν και οι αποδομιστές, μίας παρουσίας,¹ που από τή φύση της δε μπορεί να είναι πάρεξ ο ρυθμιστής τής ζωής και του θανάτου, του «ζώου και του τέρατος», για να δανειστώ τά λόγια του Τάσου Λιγνάδη από τό τελευταίο βιβλίο του *Τό Ζών και τό Τέρας*.

Μέσα σ' αυτό τό πνεύμα λοιπόν του κεντρωμένου σημαίνονμενου μπορούμε να διαβάσουμε τά περισσότερα σχόλια τής ελληνικής κριτικής. Χαρακτηριστική (και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα) είναι και ή περίπτωση του κ. Κώστα Γεωργουσόπουλου, ενός κατά γενική όμολογία άξιου κριτή των θεατρικών μας πεπραγμένων. Γράφει, για παράδειγμα, στή μόνιμη στήλη του στή *Νέα* για τό *Γλάρο* (Έθνος, σκηνοθεσία Ζύλ Ντασσέν): «Ο Γλάρος»... είναι μία άπόπειρα να διαβασει ό Τσέχωφ επιστημονικά και αντικειμενικά αλλά μέσα στή θεατρικότητα (...) Νά γιατί τό έργο ξεκινάει με τούς ήχους μαστόρων που καρφώνουν σκηνικά. Μόνο ένας ήλίθιος (όπογράμμιση δική μου) θά τό έβλεπε αυτό ως έφε, άμηχανία». Και λίγο παρακάτω: «Μόνο ένας ήλίθιος (πάλι όπογραμμίζω) δε θά καταλάβει πώς ο Ντασσέν, επιμένοντας πάνω στά πρόσωπα θέλει να δηλώσει πώς προηγούνται και έπονται...» (23/2/88). Πέραν από τίς προσωπικές αιχμές που πιθανόν να έσωκλείει ή κρίση αυτή (και που δέν άφορούν τό μέσο αναγνώστη), αυτό που τελικά φτάνει σε μās είναι ένας μονοσήμαντος λόγος μ' έκδηλη τήν επιθυμία να προβληθει προς τά έξω με τό προσωπείο του αξιόπιστου σχολιαστή που όπογράφει τό βαθμό πιθανότητας του λανθάνοντος νοήματος και των πιθανών παραστάσεων του είδους. Στην προσπάθειά του να προσγειώσει τά παράγωγα τίς σκέψεις του σε μία πράξη έρμηνείας, συνειδητά λειτουργεί ως

Λόγος-άρνηση άλλων λόγων. "Υποτάσσοντας τά πάντα στο μύθο του «άντι» (παρουσία / άπουσία, ουσία / έξωτερικότητα, εφύες / ήλίθιο κ.λπ.), ο κ. Γεωργουσόπουλος φτιάχνει τό δικό του «φανταστικό θέατρο» που αφήνει ελάχιστα περιθώρια άρθρωσης κάποιας άλλης (έστω και λανθασμένης) άποψης.

Τό παράδοξο είναι ότι σε μία εποχή διαπολιτισμικής έκρηξης, όπου τά πάντα έρωτοτροπούν με τόν πληθυντικό τής σημασίας, ή ελληνική θεατρική κριτική επιμένει να λειτουργεί «θεολογικά», όπως θά 'λεγε και ο Ντεριντά (1978: 235), έχοντας πάντοτε ως καταγωγή και ως κατάληξη όρισμένες άμετάθετες «υπεραφηγήσεις» τίς όποιες συχνά επικαλείται για να καθορίζει τό «τί δικαιούται να λεχθει και να γίνει στην υπό συζήτηση κουλτούρα» (Lyotard 1984: 29). Και φαντάζομαι πώς δέν υπάρχει καλύτερη τεκμηρίωση των παραπάνω σκέψεων από τόν τρόπο που οι κριτικοί αντιμετώπιζον τό αρχαίο θέατρο και τή σύγχρονη απόδοσή του.

V: Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ

Τό βασικό έρώτημα που άπασχολεί έδω και χρόνια τούς ένοικους του χώρου (κι όχι μόνο στην Ελλάδα) είναι κατά πόσο τό κλασικό κείμενο δικαιώνεται μέσα από μία πιστή μετάφραση / παράσταση ή μέσα από μία καινούρια επαναδιαπραγμάτευση των παραστασιακών του δυνατοτήτων με βάση τά δεδομένα τής σύγχρονης, μεταμοντέρνας εποχής μας. Έχουν βέβαια διατυπωθει πάρα πολλές άποψεις γύρω από τό θέμα τίς όποιες όμως δέν κρίνω σκόπιμο ν' αναφέρω έδω μιά και κατά τήν γνώμη μου άποτελούν απλά παρενθέσεις των δύο βασικών μεθόδων που ποδηγέτησαν, τουλάχιστο τά τελευταία 80 χρόνια, τίς σχέσεις κλασικού κειμένου / παράστασης: τής λογοκεντρικής και τής μαρξιστικής.

Στήν Ελλάδα ο λογοκεντρισμός, παρόλες τίς κατά καιρούς άμφισβητήσεις, εξακολουθει, ακόμη και σήμερα, να προβάλλεται προς τά έξω (θεωρητικά και πρακτικά) ως τό έγκυρότερο σημείο έκκίνησης και κατ' επέκταση δικαίωσης του κλασικού λόγου. Με άφετηρία τήν αρτιοτή άποδοχή τής σταθερότητας του κλασικού έργου και των οικουμενικών του αξιών, κριτικοί και έρμηνευτές επιδίδονται σ' ένα παιγνίδι διάσωσης του κληροδοτημένου λόγου, οργανώνοντας γι' αυτό κριτήρια και κανόνες «πρέπουσας» συμπεριφοράς. Άκόμη κι όταν καλούνται να μιλήσουν για τήν ίδια τήν παράσταση (*mise-en-scène*), στην ουσία μιλούν για τό ίδιο τό έργο, τήν πρώτη γραφή ή

ὅποια, κατά τή γνώμη τους, ἀποτελεῖ τό μοναδικό ἐλεγκτικό κέντρο. Μία καλή παράσταση, ὑποστηρίζουν, δέν μπορεί νά εἶναι πάρεξ τό ἀποτελεσματικά καλῆς (διάβαζε «πιστῆς») ἀνάγνωσης τοῦ πρωτότυπου. Ἡ ὅποια-δήποτε ἀπομάκρυνση ἀπό τίς τεθλασμένες τοῦ ἔργου δέν προκαλεῖ μόνο «άνια», γράφει ὁ Τάσος Λιγνάδης, ἀλλά γενικά κι ἕνα «τέρας» πού δέν ἔχει καμία σχέση μέ τήν τελειότητα τοῦ «ζώου». Αὐτό πού ἔχει σημασία, τονίζουν οἱ θιασώτες τοῦ λογοκεντρισμοῦ, δέν εἶναι τό πότε γράφτηκε τό ἔργο ἀλλά τό πόσο ἀνθεκτικό εἶναι στή φθορά τοῦ χρόνου. Καί τό ἑλληνικό δράμα, τονίζει ὁ Λιγνάδης, ἔχει ἀποδείξει ὅλ' αὐτά τά χρόνια ὅτι «ὑπακούει στή φύση τῆς δικῆς του ὑπέρβασης (...) μιᾶ πέραν τοῦ χρόνου ἢ καλύτερα συνεννοεῖται διαρκῶς μέ τό μέλλον αὐτοπόδεικτα» (1988: 184-190). Δέν ὑπάρχει λόγος νά «παραμορφώσουμε», ὑπογραμμίζει ὁ κ. Α. Σολωμός «τήν ἀγέραστη φυσιογνωμία του σ' ἀμφίβουλα ἰνστιτούτα καλλονῆς» (1986: 13). Γιατί, ἀπορεῖ ὁ κ. Γιάννης Βαρβέρης, οἱ θίασοι δέν πειραματίζονται μ' ἄλλα ἔργα καί ντέ καί καλά ἀσκοῦν τοὺς ρηζικέλευθους πειραματισμούς τους στό σῶμα τῶν δύσμοιρων κλασικῶν; Ὁ Ἀριστοφάνης, διατείνεται, καλά τά εἶπε. Δέ χρειάζονται οἱ «κενοτομίες»: «φτάνει ὁ λόγος τοῦ ποιητή» (1985: 123) ἢ, ὅπως θά λέγαμε μέ τήν ὀρολογία τοῦ ἀποδομισμού, φτάνει τό ἴχνος τοῦ ὑποκειμένου, δηλ. ἡ ὑπογραφή. Παρόμοιες σκέψεις ἐκφράζει στή γενικά μετριώτατη μελέτη του γιά τό νεοελληνικό θέατρο καί ὁ κ. Μήτσος Λυγίζος ὁ ὁποῖος γράφει, ἀνάμεσα σ' ἄλλα: «Ὁ καλλιτέχνης εἶναι τό ὄργανο γιά τή διοχέτευση τῶν νοημάτων καί τῶν μηνυμάτων τοῦ συγγραφέα» (1980: 143). Καί μέ ἀφετηρία αὐτό τό σκεπτικό κατηγορεῖ ὄλους ὄσοι ἀποτολμοῦν νά ἀρθρώσουν τό δικό τους λόγο. Λέει χαρακτηριστικά γιά τόν κ. Σπύρο Εὐαγγελάτο ὅτι στήν Ἄλκηστη τοῦ Εὐριπίδη (Ἐθνικό Θέατρο, Ἐπίδαυρος 1974) «ὑποβάθμισε τή ρωμαλεότητα τοῦ ἀρχαίου δράματος μέχρι τήν ἀποσύνθεση» (445). Καί γιά τό ἴδιο ἔργο θά σχολιάσει στοὺς «ἀστερισμούς» ὁ διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ Θέατρο κ. Κ. Νίτσος: τό θέατρο τῆς Ἐπίδαυρου «ἔχει μεταβληθεῖ, τά τελευταῖα χρόνια, σέ τόπο ἀχαλίνωτου διασυρμοῦ τῆς Ἀρχαίας Τραγωδίας ἀπό τοὺς νεοελληνικές σκηνοθέτες». Γιά νά καταλήξει, μ' ἀφορμή «τό βιασμό τῆς Ἄλκηστης» ἀπό τίς «ρηζικέλευθες ἀναζητήσεις» (τοῦ Σπύρου Εὐαγγελάτου): «Ἄς ἀφήσουμε τοὺς τραγικούς στό ράφια τῶν βιβλιοθηκῶν. Τό βρίσκουμε προτιμότερο» (1974: 11-12).

Ὁ φόβος τοῦ κ. Λυγίζου, ἀλλά καί τῶν περισσοτέρων θεατρολόγων / κριτικῶν μας πού ἀσχολήθηκαν καί ἀσχολοῦνται μέ τό ἀρχαῖο δράμα, ἔλ-

κει τίς ἀφετηρίες του ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἐπέμβαση τοῦ σκηνοθέτη καταργεῖ τό θέατρο — ἀφοῦ θέατρο ἴσον συγγραφῆς καί ἠθοποιῶν (458). Γι' αὐτό καί μέ ὑπερηφάνεια ὁ κ. Λυγίζος παραθέτει σχόλια κριτικῶν μετά τό πείραμά του μέ τήν *κυκλική σκηνή* (ARENNA), γιά νά δείξει πῶς ἡ γνώμη του βρίσκει σύμφωνους τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους τοῦ τόπου. «Σ' ἕνα τέτοιο θέατρο», (τό κυκλικό) γράφει ὁ Ἄγγελος Τερζάκης στό *Βῆμα*, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1954, «ὁ ποιητής θά λάμψει. Θέατρο λοιπόν συγγραφέων κι ἠθοποιῶν. Τί ἄλλο μένει θά μοῦ πείτε, ἔξω; Μά ἢ ψευτιά — τί ἄλλο; — ἢ εὐτέλεια, ὁ τσαρλατανισμός» (467). Χρήσιμος λοιπόν εἶναι ὁ σκηνοθέτης ἐκεῖνος πού «ἐρμηνεύει τό νόημα τοῦ ἔργου καί σκηνοθετεῖ χωρὶς νά προβάλλει τήν προσωπικότητά του (...). Ὁ δημιουργός σκηνοθέτης ἐκφράζεται κάτω ἀπό τό πνεῦμα τοῦ συγγραφέα καί πίσω ἀπό τήν προσωπικότητα τοῦ ἠθοποιοῦ» (Λυγίζος: 471). Δηλ. γιά νά τό ποῦμε πιό ὠμά, ὁ σκηνοθέτης, ὅπως τόν ἀντιλαμβάνονται οἱ πλείστοι τῶν κριτικῶν μας, ἀλλά καί πολλοί ἠθοποιοί (ἐνδεικτικό εἶναι καί τό παράδειγμα τοῦ κ. Α. Μινωτή), εἶναι, γιά νά παραφράσω κάπως καί τή γνωστή ρήση, ὅπως τήν «ψείρα στίς πλεξούδες τοῦ... Θεάτρου», «τό ἀναγκαῖο συμπλήρωμα τοῦ ποιητή», ὅπως εἶπε κάποτε ὁ Κωστής Παλαμᾶς, ὁ ὁποῖος μάλιστα σέ μία παράσταση πού εἶδε δέ δίστασε νά ἰσχυριστεῖ ὅτι τό κοινό τριγύρω του «μέ τοὺς ἀνόητους ἐνθουσιασμούς» του καί τήν «ἀκαταληψία» του, τοῦ «ἐχαλοῦσαν τήν καλαισθητική διαδήλωσιν» (425). Μά τέλος πάντων γιά ποιόν εἶναι τό θέατρο καί ποιός ἀναλαμβάνει νά κοινωνήσῃ τό «ἀνόητο κοινό» στό μυστικά τῆς «καλαισθητικῆς» αὐτῆς πανδαισίας; Καί ἐάν τελικά τό ἀποτέλεσμα, ὁποῖο καί νά 'ναι, δέ συμφωνεῖ μέ τίς ἀντιλήψεις τοῦ ὄποιου Παλαμᾶ / χαρισματικοῦ κριτῆ, πρέπει νά καταδικαστεῖ στό πῦρ τό ἐξώτερον ὡς παρακμιακό, ἐπικίνδυνο κ.λπ.;

Βέβαια στόν ἀντίποδα αὐτῆς τῆς ἀντίληψης βρίσκεται ἡ λαϊκότερη *μαρξιστική* κληρονομιά (ὅπως τήν ἀρθρωσαν ὁ Μάρξ, Λένιν, Πλεχάνωφ, Λούκατς καί Μπρέχτ) ἡ ὁποία ὑποτίθεται πῶς ἰδιοποιεῖται τό «ἀστικό ἀρχεῖο» ἐπιλεκτικά γιά νά ἐνισχύσει τό λόγο μιᾶς σοσιαλιστικῆς οὐτοπίας. Δηλ. ἀναζητᾶ ἐκεῖνα τά καταπιεσμένα προοδευτικά σημεῖα μέσα στό «χῶρο τῆς ἀντίδρασης» γιά νά τ' ἀποκαταστήσει καί ταυτόχρονα ν' ἀπομυθοποιήσει τοὺς μηχανισμούς παραγωγῆς τους (καί περιθωριοποίησής τους). Αὐτῆ ἡ προσέγγιση ὄμως, ἀν καί ἰδιαίτερα δημοφιλῆς, δέν ἔχει κατορθώσει, τουλάχιστο μέχρι σήμερα, νά πείσει ὅτι εἶναι σέ θέση νά ἐπαναδιαπραγματευθεῖ τίς σχέσεις φόρμας / περιεχο-

μένου. Στήν καλύτερη περίπτωση (Μπρέχτ), τό κείμενο καί ἡ *mise-en-scène* βρίσκουν μία τελική φόρμα πού δέν εἶναι μία ἀπλή ἀντιστροφή σημειῶν τῆς κληροδοτημένης τέχνης, ἀλλά ἡ ἀνακάλυψη μιᾶς κριτικῆς μεθόδου γιά τήν ἐπαναξιολόγηση καί μεταμόρφωση τοῦ παρελθόντος.

Ἀνεξάρτητα τώρα ἀπό ποιά ὀπτική γωνία προσεγγίσει κάποιος τό ἀρχαῖο θέατρο, εἶναι καθῆκον ὄλων μας πιστεύω ἢ ὀρθή διάδοση καί διάσωσή του. Ἄλλωστε εἶναι ἕνα θέατρο μοναδικό, ἱκανό νά μᾶς ἀγγίξει καί νά μᾶς μιλήσει. Ὅπως ἐπίσης δέν ἀμφιβάλλω ὅτι ὁ λόγος καί οἱ προθέσεις τῶν κριτικῶν μας, ἀνεξάρτητα ἐάν διαφωνεῖ κάποιος ἢ ὄχι, ἀποσκοποῦν οὐσιαστικά στήν καλλιέργεια ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς συνέχειας τῶν κληροδοτημένων ἀξιών. Ἀπό τήν ἄλλη ὄμως τείνω νά πιστεύω πῶς ἡ ὑπερπροστατευτική τους στάση ἀντί νά μικρύνει — ὅπως αὐτοὶ ἐδελιστοῦν — τό χάσμα ἀνάμεσα στό σημαῖνον καί τά σύγχρονα σημαίνοντά του, τό μεγαλώνει, ἀπομακρύνοντας ἔτσι τό ἀντικείμενο τοῦ θαυμασμοῦ μας ἀπό τόν κόσμο τῶν ἀμεσῶν ἐνδιαφερόντων μας. Μπροστά στό φόβο τῆς «ἀνεξέλεγκτης ἐρμηνείας» (πού εἶναι πράγματι ἕνας ὀρθός κίνδυνος), οἱ κριτικοί μας ἀποκλείουν, ἄλλοι λιγότερο κι ἄλλοι περισσότερο, ὅποιαδήποτε «ἐρμηνευτική δυσπιστία» ὅπως τή χαρακτηρίζει ὁ Paul Ricoeur (1970: 30), γιά τό χατήρι κάποιων ἀθέατων ἄλλοθι πού προβάλλονται τελικά ὡς ἡ ἀμετακίνητη / δοκιμασμένη ἀλήθεια, ὁ Γκοντό - ὑπερθεατῆς τοῦ θεατρικοῦ μεταγίνεσθαι.

Γιά να ξεπερασθούν όρισμένα τουλάχιστον προβλήματα που ταλανίζουν σήμερα τό χώρο, πιστεύω πως πέραν από τις γνωστές προσεγγίσεις υπάρχει και η δυνατότητα ανάγνωσης του κλασικού έργου μέσα από την παράδοση της παράστασης, τη διακειμενική χρήση κωδίκων και συμβάσεων. Τό ίδιο τό έργο, είτε μάς άρήσει είτε όχι, είναι άπλως ό φορέας ενός υποθετικού νοήματος, ανάμεσα σε πολλά νοήματα, που συγκεκριμενοποιείται από τις συνδυασμένες προσπάθειες του δέκτη και της σκηνικής άρθρωσης. Τίποτα άπ' ότι έμπερικλείεται δέν είναι «τελεσιδικο» ή «φωσιολογικό». Τά πάντα παράγονται τή στιγμή της κατανάλωσης, που σημαίνει ότι ή οποιαδήποτε κειμενική έπιφάνεια είναι ένα άπλό «μεθοδολογικό πεδίο» (Barthes 1979: 74) που όρίζεται (άμεσα μάλιστα) από τις σχέσεις του μ' άλλα κείμενα κι άλλες αντιληπτικές πραγματικότητας (Pavis 1986: 3). "Όπως λέει και ό Πήτερ Μπρούκ, τό κλασικό έργο είναι «αιώνιο» άκριβώς γιατί είναι άνοιχτό στό άτελείωτο παιχνίδι της έρμηνείας: «άπό μόνο του άποβάλλει οποιαδήποτε τελεολογία (1975: 87), οποιαδήποτε όριστικοποίηση του σκηνικού Ludo.

Αυτό που αντιπροτείνουν σύγχρονοι μελετητές και κατασκευαστές, και με τό όποιο έν μέρει συμφωνώ, είναι τό «ξαναφτιάξιμο της παράδοσης» κι όχι άπλά και μόνο ή δουλική και άβουλη έξυπνή της. «'Ανακαλύπτοντας έκ νέου τήν παράδοση», γράφει ό Α. Βιτέζ, «είναι σά να τή παρουσιάζουμε

ταυτόχρονα και κριτικά: δεχόμαστε τή σύμβασή της, μόνο που δέν πιστεύουμε σ' αυτήν» (1987: 51). 'Απώτερος στόχος αυτής της άμφισβήτησης είναι ή ενεργοποίηση της διαλεκτικής άνάμεσα στό κείμενο και τήν παράσταση ούτως ώστε ή *mise-en-scène* να λειτουργήσει ως ή *mise-en-valeur* της «παντομίμας του κειμένου» (Pavis 1986: 11), κι όχι άπλά ως ό πιστός ύπρέτης κάποιου άλλου που έν και άπών άπό τά σκηνικά δρώμενα τά έλέγχει έξ άποστάσεως, μέσα άπό τ' άμετάθετα σημεία του λόγου του. "Όπως τονίζει ή Χέλγκα Φίντερ, ή παρέκλιση που παρατηρείται σήμερα στό χώρο της έρμηνείας του θεάτρου δέ στοχεύει στην καταστροφή της παράδοσης, όπως άς πούμε στόχευε ή ιστορική πρωτοπορία —στ' όνομα κάποιας τυφλής πίστης στην πρόοδο και τό μύθο της καταγωγής— αλλά μάλλον στή «δραματοποίηση των συστατικών στοιχείων της θεατρικότητας ως σημείων. Αυτή ή πορεία της άρνησης δέν καταστρέφει, αλλά μάλλον παράγει με τήν άποδομητική της χειρονομία τό δικό της μεταλόγο (...) άνοίγει τόν έαυτό της στό άτελείωτο κόσμο των σημείων...» (1985: 67). Δέν άρκει, άναφέρει ό Βιτέζ, με άφορμή τήν πρακτική της Comedie Francaise, μόνο να «ξεσκονίζουμε τό έργο». Πρέπει και να τό αλλάζουμε. «'Ένα βάζο λ.χ. που έχει διασωθεί είναι πάντα χρήσιμο. Ένα θεατρικό έργο όμως είναι άρκετά διαφορετικό. Τό ίδιο τό αντικείμενο είναι ριζικά μεταμορφωμένο, άκόμη κι αν τό έργο παραμένει τελείως άνέπαφο. Δέν είμαστε σε θέση να τό διαβάσουμε με τόν ίδιο τρόπο που τό διάβάζαν οι άναγνώστες για τούς όποιους είχε γραφτεί. Αυτό που διαβάζουμε είναι ένα είδος μνήμης» (1977: 45).

Αυτό που τελικά κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντικό σήμερα στην άνάγνωση ενός κλασικού κειμένου είναι ή δυνατότητα «ιστοριοποίησης της σκόνης» κι όχι ό παραγκωνισμός της ή τό πασάλειμά της. Κάτι αντίστοιχο δηλ. με τή μετάφραση ή όποία άπό τή στιγμή που μεταφέρει τό έργο στό ίδιωμα του σύγχρονου δέκτη μοιραία χάνει κάτι άπό τό νόημα και τήν ιστορικότητα της άφετηρίας αλλά κερδίζει κάτι άπό τό νόημα και τήν ιστορικότητα της κατάληξης. Κι αυτό είναι τό έλάχιστο τίμημα που μπορεί να πληρώσει.

Κατά κάποιο τρόπο λοιπόν κι ένα κλασικό έργο: σημαίνει και παράγει τή στιγμή της κατανάλωσης. Κάθε σκηνοθέτης που επιδιώκει να προκαλέσει άπόλαυση στό δέκτη, δέ μπορεί παρά να παρερμηνεύει τό ύλικό του, που σημαίνει να τό δοκιμάζει με συνεχείς μετα-γραφές, με τήν ύπόσχεση πάντοτε μιάς νέας άνακάλυψης, μιάς νέας ύποχώρησης του κειμενικού σημαίνοντος. Τίποτα άλλωστε δέν έπι-

κοινωνεί μέσα στην ναφθαλίνη και τή σκόνη. Καμία «οικουμενικότητα» και καμία «οικεία φύση» δέν είναι άυτοπόδεικτη. "Όπως και κανένα έργο δέ μιλά «πέραν του χρόνου» ή «συνεννοείται διαρκώς με τό μέλλον άυτοπόδεικτα», όπως ισχυρίζεται ό Λιγνάδης (1988: 190). "Όπως όρθά παρατηρούν οι Avigal και Rimmon-Kenan, «τό αντικείμενο (σημείο) δέν έχει ένα μόνιμο (έγγενές) νόημα ούτε είναι, άπό τήν άλλη, ένα σημείον μηδέν» (1981: 18). Δηλ. κάθε σκηνικό σημείο ναί μέν ρυμουλκεί στους κόλπους του και τή δική του αιώρούμενη ιστορία, πλην όμως τό τι πολιτιστική αυτή ή ιστορία θα έξαρτηθεί α) άπό τήν ένταξη της στό σκηνικό κόσμο, β) άπό τις δραματικές συμβάσεις της εποχής και γ) άπό τό τι ή πολιτιστική πραγματικότητα στό σύνολό της θεωρεί θεατρικό, δραματικό, δόκιμο κ.λπ. Μ' άλλα λόγια, κανένα σημείο δέν είναι δυνατόν να «ύπακούει στην φύση της δικής του ύπέρβασης» (Λιγνάδης 1988: 184). "Όλοι άνεξαρτήτως οι κώδικες (άρχιτεκτονικοί, ύποκριτικοί, φωνητικοί, τυπολογικοί κ.λπ.) είναι άρρηκτα δεμένο με τό εϋρύτερο πολιτιστικό πλαίσιο τό όποιο τούς όρίζει, τούς νοηματοδοτεί, με τόν ίδιο τρόπο που όρίζει τό συγγραφέα και τούς κατασκευαστές που τούς άρθρώνουν. 'Αλλιώςτικά λ.χ. άνέβαινε ό Σαίξπηρ τό 19ο αιώνα τήν εποχή της αστικοποίησης, κι άλλιώτικα τόν άνέβασε ό Μπρούκ και ό Πάπ τήν περίοδο 1960-80. Και φαντάζομαι πως κάποιον άγνωστο Σαίξπηρ θ' ανακαλύψει ή νέα εποχή των κομπιούτερ. Δηλ. ό μελλοντικός Σαίξπηρ θα παραχθεί σε σχέση με τό λόγο μέσα στον όποιο θα βρεθεί ένταγμένος και τις συνθήκες που θα διέπουν τήν ύποδοχή του. Σχηματικά λοιπόν οι σχέσεις αυτές θα μπορούσαν ν' άποδοθούν κάπως έτσι:

Τό πόσο στενή ή επιτυχής θά είναι ή επίκοινωνία πομπού/δέκτη είναι κάτι γιά τό όποιο δέ μπορούμε νά άποφανθούμε έκ τών προτέρων άφου έξαρτάται άπό πολλούς παράγοντες: προθέσεις συντελεστών τής παράστασης, τοποθεσία και άρχιτεκτονική θεάτρου, έμψυχο και άψυχο ύλικό, τιμή εισιτηρίου, πολιτική κατάσταση, είδος κοινού, παιδεία κοινού, προσδοκίες, κ.λπ.

Βέβαια σέ κάθε άνοίκειο διάλογο σκηνής / πλατείας ύπάρχει πάντοτε ή πιθανότητα του άπόλυτου έκτροχιασμού τών σημείων, του «τέρατος», γιά τό όποιο μίλησε ό Τ. Λιγνάδης. Είναι άλλωστε κι αυτό μέρος του παιχνιδιού τών σημείων, τής όλισθηρότητάς τους. Άπό τήν άλλη όμως δέ μπορούμε νά καταδικάζουμε τέτοιες άπόπειρες (έστω κι άν είχαμε τήν άτυχία νά δοϋμε κάποιες άτελέσφορες προσπάθειες) ώς «ψευτιά (...) έξαπάτηση του κοινού που πάει νά δει. Μιά ψευτιά έν όνόματι μιάς τάχα άναζήτησης» (Λιγνάδης: 42). Άλλίμονο άν ή άμφισβήτηση άκόμη και μιάς «ιερης φύσης» ισοδυναμεί μέ ψευτιά. Τότε πώς θά πρωτοτυπήσουμε, πώς θά ξαφνιασούμε (έν χρειασθεί), πώς θά κάνουμε τήν τέχνη μία «συνεχή αίρεση τής πραγματικότητας», όπως λέει και ό Μαρκοϋζε; Πώς θά τοποθετήσουμε τό θεατή σ' ένα νέο αντιληπτικό πεδίο όπου θά 'χει τή δυνατότητα μιάς νέας, έστω και δυσχερέστερης, θέασης τών πραγμάτων;

VI: ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όπως και νά 'χει τό θέμα, θέλω νά πιστεϋω πώς σέ κάθε άπόπειρα άναβίωσης/έρμηνείας του άρχαίου δράματος όφείλουμε ν' άναζητούμε γύρω άπό τό «κέντρο» τό έλεύθερο παιχνίδι τών σημειώντων, τήν όργανική δραστηριότητα, τίς άμέτρητες άναγνώσεις, τήν écriture όπως θά 'λεγε και ό Ντεριντά, τό ίδιο τό *αδιέξοδο τής έρμηνείας*. Γιατί άπό τή στιγμή που δεχόμαστε τό ένα και άμετάθετο κέντρο, τότε φιμώνουμε τό παιχνίδι τών πιθανοτήτων, τήν ίδια τή μαγεία και τόν αινιγματικό χαρακτήρα τής άρχαίας τέχνης. Και τότε πράγματι προκαλούμε «άνία». Περιορίζουμε τό λόγο που θέλουμε νά πιστεύουμε ότι σεβόμαστε στά στεγανά μιάς άμετακίνητης άπόφανσης δήθεν «φυσιολογικής» και «δόκιμης» ξεχνώντας βέβαια πώς καμία παρουσία δέν είναι «φυσιολογική», άφου είναι άπλως τό παράγωγο συγκεκριμένων νόμων, συνεχώς μεταβαλλόμενων, τό άποτέλεσμα κοινωνικοιστορικών δεδομένων — πράγμα που σημαίνει ότι σέ κάθε άνάγνωση του άρχαίου κειμένου επιβάλλεται νά δοϋ-

με, πέραν άπό τά όποια «αίώνια» μηνύματά του, και μία διάσταση του θεάτρου που ναι μέν δέν έμφανίζεται στό σανίδι, έν τούτοις καθορίζει τί θά έμφανισθεί στό σανίδι. Κι αυτή είναι ή *πραγματιστική*.

Όπως αναφέρει και ό κ. Βέλτσος, ως μήν «*άρκεσθούμε στην έννοια που μάς επιβάλλεται γιά τό αισθητικό αντικείμενο κι ως πάμε πέρα άπό τό θεσμό, άπό τήν όντολογική και επιστημολογική διαίρεσή του τί είναι ή πρέπει νά είναι κλασικό, θεατρικό*», τά «γενικόλογα νοήματα», και τούς «*συστηματικούς όλιστικούς λόγους*» (Βέλτσος: 139). Ίσως μέ μία τέτοια κάθετη μετανάγνωση νά μπορούσαμε νά δοϋμε ότι τά πράγματα δέν είναι άκριβώς όπως τά βλέπουμε — «*άθωα*» ή «*αυθεντικά*» — και πώς τό δοτό σημείο δέν είναι τό ίδιο τό πράγμα/αντικείμενο, αλλά οι μεταμορφώσεις του μέσα στή γλώσσα και τήν κοινωνία γενικότερα. Έν όλίγοις, καλούμαστε έδω ν' άσκηθούμε στην ύποψία, ή όποία βέβαια άρχίζει, πρώτ' άπ' όλα, μέ τήν άμφισβήτηση του ίδιου του αντικειμένου. Κι άφου γίνον άυτά τότε ό κριτικός λόγος ίσως άρχισει νά μεταστρέφει άντι νά επιστρέφει, ν' άπορεί και νά έκτροχιάζεται άντι νά δηλώνει και νά κατακτά, νά γράφει άντι νά φωνάζει, νά άναζητεί τήν άπουσία άντι τήν παρουσία, τό μετα-λόγο άντι τό λόγο, τό ά-νόητο και ά-θέατο άντι τό νοητό και τό θεατό, τό ίχνος άντι τή φωνή. Ίσως έτσι κατορθώσει νά μπει στην άρχαία γραφή (κι όχι στό «είδος») και μπαίνοντας στην γραφή ν' άρθώσει τή συγχρονικότητα του κλασικού κειμένου αλλά και του ίδιου του έαυτού του.

1. Άκριβώς αυτή τήν έννοια τής «παρουσίας» επιχειρεί ν' ανατρέψει ό Derrida μέ τό έργο του *Περί Γραμματολογίας (De la Grammatologie)*. Για τό Γάλλο διανοούμενο δέν ύπάρχουν άμετάθετα κέντρα έξουσίας, ή μορφές «*μεταφυσικής παρουσίας*». Αυτά είναι έφόδια τής δυτικής σκέψης ή όποία συνέλαβε τόν κόσμο ως ένα σύστημα δυαδικών αντιθέσεων, όπου τό καλό προηγείται του κακού, τό νόμιμο του άνομου, ή φωνή τής γραφής κ.λπ. Ό Ντεριντά ύποστηρίζει ότι οι σχέσεις αυτές είναι ένδογενείς. Κανένας όρος δέν ύφίσταται ή δέν όρίζεται έρήμην του άλλου. Έτσι και στό θεάτρο: ό όρισμός του Άριστοτέλη γιά τό θεάτρο άπλως άναβάλλει ή καθυστερεί τήν παρουσία άπόντων στοιχείων, έξωτερικών και ύποβαθμισμένων στή «*νομοποιημένη*» αντίληψη περί θεάτρου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαρβέρης, Γιάννης. *Η Κρίση του Θεάτρου: 1976-1984*. Άθήνα: Καστανιώτης, 1985.
 Βέλτσος, Γιώργος. *Η Μή-Κοινωνιολογία: Αναλυτική του Μετα-μοντερνισμού*. Άθήνα: Καστανιώτης, 1988.
 Γεωργουσόπουλος, Κώστας. *Κλειδιά και Κώδικες Θεάτρου*. Άθήνα: Έστία, 1984.

Δημηρούλης, Δημήτρης. «Τί συμβαίνει στην (έλληνική) Κριτική; Μικρή Σπουδή μιάς Άρνησης». *Ο Πολίτης*. 67-68 (1984): 75-91, 102.

Λιγνάδης, Τάσος. *Τό Ζών και τό Τέρας: Ποιητική και Ύποκριτική Λειτουργία του Άρχαίου Έλληνικού Δράματος*. Άθήνα: Ηρόδοτος, 1988.

Λυγίζος, Μήτσος. *Τό Νεοελληνικό Πλάι στο Παγκόσμιο Θεάτρο*. Τόμ. Β'. Άθήνα: Δωδώνη, 1980.

Νίτσος, Κώστας. «Άστερίσκοι». *Θέατρο*. 38-39 (1974): 11-12.

Παλαμās, Κωστής. «Η Ποιητική μου». Στά Άπαντα. Άθήνα: Μπίρης, χ.χ.

Πολίτης, Φώτος. *Έκλογή άπό τό Έργο του — Είκοσι χρόνια Κριτικής*. Τόμ. Α'. Άθήνα: Έστία, 1938.

Σολωμός, Άλέξης. *Έστι Θεάτρο και Άλλα*. Άθήνα: Κέδρος, 1986.

Τζιόβας, Δημήτρης. *Μετά τήν Αισθητική: Θεωρητικές Δοκιμές και Έρμηνευτικές Αναγνώσεις τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Άθήνα: Γνώση, 1987.

Avigal, Shoshana και Shlomish Rimmon-Kenan. «What do Brook's Bricks Mean?». *Poetics Today*. 2-3 (1981): 11-34.

Barthes, Roland. «From Work to Text». Στο *Textual Strategies: Perspectives in Post-Structuralist Criticism*. Έπιμ. Josue Harari. Ithaca, N.Y., 1979.

Brook, Peter. *Travail théátral*. (Winter 1975).

Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Μτφρ. G.C. Spivak. Baltimore, Md.: Johns Hopkins U.P., 1977.

.... *Writing and Difference*. Μτφρ. Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press, 1978.

Finter, Helga. «Das Kameraauge des Postmodernen Theaters». Στόν τόμο *Studien zur Aesthetik de Gegenwartstheaters*. Έπιμ. C.W. Thomsen. Heidelberg, 1985.

Lyotard, Jean-Francois. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Μτφρ. G. Bennington και B. Mazzumi. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.

Pavis, Patrice. «The Classical Heritage of Modern Drama: The Case of Post-Modern Theatre». Μτφρ. Loren Kruger. *Modern drama*. χχ'χ. 3 (1986): 1-22.

Ricoeur, Paul. *Freud and Philosophy*. Μτφρ. D. Savage. New Haven, Conn.: Yale U.P., 1970.

Vitez, Antoine. «Lecture des classiques. Entretien avec Antoine Vitez». *Pratiques*. 5-16 (1977): 42-46.

... «Moliere: vers une nouvelle tradition». *L' école et la nation*. 287 (1978): 51.